

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
FÜZETEK 18
Cahiers d'histoire de l'art
AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Boros László
A PÉCSI
SZÉKESEGYHÁZ
A 18. SZÁZADBAN

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK 18
CAHIERS D'HISTOIRE DE L'ART

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORTJÁNAK KIADVÁNYAI

Főszerkesztő

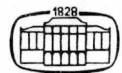
ARADI NÓRA

Szerkesztő bizottság

ARADI NÓRA, DERCSÉNYI DEZSŐ, MIKLÓS PÁL,
POGÁNY Ö. GÁBOR, VAYER LAJOS

Technikai szerkesztő

SZABÓ JÚLIA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1985

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ

A 18. SZÁZADBAN

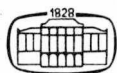
Írta

BOROS LÁSZLÓ

Dr. Galambos Géza
a mű emlékeztetőre nyújtott
melléklettel és tisztelettel
segítségét előre bocsátva;

Pécs, 1985. okt. 10.

Laci

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1985

ISBN 963 05 3839 3

© Akadémiai Kiadó · Budapest 1985—Boros László

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Felelős szerkesztő: Szécsi Katalin — Műszaki szerkesztő: Csákvári András

Terjedelem: 10,7 (A/5) iv + 72 oldal melléklet

AK 2198 k 8589 HU ISSN 0324—7791

84.13075 Akadémiai Kiadó és Nyomda — Felelős vezető: Hazai György

Printed in Hungary

TARTALOM

Bevezetés	7
Visszapillantás a korábbi századokra	9
A középkori berendezés	10
A székesegyház a török megszállás alatt és a felszabadulás első időszakában (1543—1704)	12
A dóm külső képe	13
A belső tér építészeti részletei	15
Az újjáépítés	15
Újabb nehéz esztendők	18
Az új stílus meghonosodása (1710—1732)	19
A belső tér átépítése	19
Az új berendezés és felszerelés	20
A barokk megújulás évtizedei (1732—1751)	24
A tervezés	24
A megvalósulás útján (1739—)	26
A barokk székesegyház építésének és berendezésének befejező szakasza (1751—1799)	37
Klasszicizáló igényű megrendelések	49
Klimó püspök öröksége	53
Megvalósulatlan tervek	58
Változások a dóm körül	61
Összefoglalás	64
Rövidítések	68
Jegyzetek	69
Appendix	
A pécsi székesegyház fennmaradt 18. századi berendezési és műtárgyainak jegyzéke	95
A szövegben előforduló szakkifejezések	96
Bibliográfia	98

Képjegyzék	101
Die Kathedrale von Pécs im 18 Jahrhundert	
Zusammenfassung	104
Bilderverzeichnis	109
Névmutató	113
Helynévmutató	117
Képek	119

BEVEZETÉS

E tanulmány egy ma már nem létező művészeti együttest, a barokk kori pécsi székesegyházat mutatja be az olvasónak. Megírására az a felismerés vezetett, hogy a székesegyház a magyarországi barokk építészetnek a kastély mellett a másik igazán reprezentatív épülettípusa volt. Mind a legnagyobb kastélyok, mind a legjelentősebb katolikus templomok, a székesegyházak a korszak magyarországi társadalmának legmagasabb rangú világi és egyházi képviselőinek megbízásából készültek, s akár újonnan épültek, akár régiek átalakítása, korszerűsítése útján jöttek létre, koruk legmagasabb szintű művészeti alkotásai voltak. Reprezentatív szerepük, a megrendelők igénye szerint, mindig is igen jelentős volt, amelynek egyik látható jele a művészi kiképzés gazdagsága. Történetük, építés- és díszítésmódjuk iránt ezért nyilvánult meg mindig is fokozott művészettörténeti érdeklődés. A barokk kori székesegyházak viszont sokkal jobban ki voltak téve a különböző korok igényváltozásainak, mint a kastélyépületek, amelyek a nagybirtokrendszer megszűnéséig funkciójukat általában kevésbé változtatták meg. A székesegyházak közül a pécsit ugyanúgy, mint a veszprémit és a gyulafehérvárit, valamint a feladatában velük rokon pozsonyi dómot barokk kori állapotukból a 19. század második felében kivetkőztették, s a historizmus szellemében „eredeti középkori” állapotukba helyezték vissza. Művészi kiképzésük gazdagsága és történeti jelentőségük miatt a művészettörténeti kutatás számára még akkor is fontosak, ha tudományos feldolgozásuknál a művészettörténeti értékelést meg kell előznie egy fáradságos rekonstrukciós munkának. Erre vállalkoztunk e tanulmányban, amikor Magyarország egyik legrégebbi székesegyházának, a pécsi székesegyháznak barokk kori történetét kívántuk művészettörténeti szempontból összefoglalni. Munkánk fő nehézségét az okozta, hogy a török kiűzése után helyreállított székesegyházat 1807-ben kívülről, 1882—1891 között pedig kívül-belül jelentős mértékben megújították. Berendezésének, belső díszítésének egy része nem pusztult el, csak szét-szóródott. Ezek, valamint a levéltári források felkutatásával s az átalakítás előtt készült fényképek segítségével teszünk kísérletet e munka elvégzésére. Előzményként csupán Szőnyi Ottó 1916-ban megjelent munkájára támaszkodhattunk, amely a székesegyház 1882 előtti állapotát írja le.¹ Szőnyi azonban nem rögzítette sem az egyes műtárgyak keletkezési idejét, körülményeit, sem a 18. és 19. századi alkotásokat nem választotta el.

A székesegyháznak kizárólag a barokk korszakával foglalkozó, átfogó jellegű tanulmány ez ideig nem látott napvilágot. Ezért e rekonstruktív természetű munka során arra vállalkozunk, hogy a pécsi székesegyház 18. századi építkezéseit, a század végére kialakult külső és belső képét, illetve a neves épület 1882-i átépítése óta szétszóródott vagy elpusztult berendezésének kialakulását, alkotóelemeit, s

általuk a 18. századi székesegyház egykori fényét az alkotások keletkezésének időbeli sorrendjében felidézzük.

Rekonstrukciónk főként az írott források és a tárgyi emlékek felkutatásán, illetve azonosításán alapul. A nagyszámú levéltári adat zömét a Pécsi Káptalani Levéltár, ezen belül a káptalani magánlevéltár, a székesegyházi levéltár és a káptalani újjgazdasági levéltár szolgáltatta. E források nagy része a káptalani gyűlések határozatait, ritkábban a püspökök rendelkezéseit tartalmazzák. A műtárgyak elkészítését megelőző rajzok a káptalani levéltár értékei, amelyek nagy segítségünkre voltak a tárgyi emlékek azonosításában. A Pécsi Püspöki Levéltár anyagából főként a Klimó György megrendeléseit tanúsító adatokat használtuk fel a püspök levelezésének köteteiből. A bemutatott rajzok és metszetek között akad olyan is, amely ezúttal kerül először a nyilvánosság elé. Ezeket a káptalani levéltár rajztárából, illetve a Pécsi Egyetemi Könyvtár iratanyagából közöljük. A pécsi mesterek munkásságának kutatását a Baranya megyei Levéltár 18. századi tanácsülési jegyzőkönyvei, illetve az egyes plébánia-irattárak anyakönyvei segítették.

A kutatás másik jelentős része a pécsi, az egri és más egyházmegyék templomainak vizsgálata volt, amelyben a pécsi székesegyházból a múlt század végén elszállított berendezési tárgyakat vagy azok töredékét, illetve átalakított változatát igyekeztünk felismerni, valamint székesegyházi származását igazolni. Csak ez után következhetett a műtárgyak mestereinek azonosítása, akiket néhány esetben, működési területük, mesterkörük meghatározásával csak megközelítenünk sikerült. A felhasznált irodalomból a nélkülözhetetlen középkori adatokat, a barokk térhódítás irányára és a mesterekre vonatkozó közléseket, analógiákat hasznosítottuk.

Tiszteletteljes hálámat és köszönetemet fejezem ki Petrovich Edének értékes tanácsaiért, valamint azért a fáradságot nem ismerő, önzetlen és lelkes segítségért, amelyet a levéltári munkában, az adatok felkutatásában és értelmezésében nyújtott.

Ugyanitt mondok köszönetet Galavics Géának, aki szakmai iránymutatásával, mindenkor szíves támogatásával, tanácsaival és lektori munkájával segítette e könyv elkészülését.

Tóth Melindának és Dercsenyi Dezsőnek a középkori részhez nyújtott értékes tanácsaikért, lektori útmutatásaikért hálás köszönettel tartozom.

Lantos Miklósnak a kitűnő fotókért ezúton is köszönetet mondok.

A pécsi székesegyház román kori építkezéseinek egyes állomásait adatok híján nem követhetjük folyamatosan. Nem tehetjük ezt azért sem, mert 1882-től Friedrich Schmidt bécsi építész tervei alapján átépítették a székesegyházat, amely ez alkalommal veszítette el középkori építéstörténetének döntő bizonyítékait. Ebben a helyzetben a pécsi dóm keletkezésének körülményeit nem tisztázhatjuk. Talán a mai épület altemplomának elődjére, de mindenesetre egy vallási kultikus centrumra utalnak a pécsi egyházmegye 1009-ből származó alapítólevelének e szavai: „... Ha valaki a püspökség határait megsérteni merészeli . . . tudja meg, hogy . . . Szent Péter apostol által, kinek tiszteletére a föntnevezett püspökség létesítettett, átokkal fog sújtani.”² Az alapítólevelével épülethez nem kapcsolható, tehát a székesegyház létét nem bizonyítja. Építésének kezdetét forrásaink a 11. század negyvenes éveire teszik. Feltűnő, hogy a Képes Krónika a templom 1064-i leégését említve *Regia Basilicanak* nevezi, mégpedig így: „a Petri Principis Apostolorum”.³ Sokan a templom építettőjét és névadóját vélik Péter királyban, akit a hagyomány szerint is a székesegyházban temettek el, azonban ezt beható helyszíni vizsgálatok hiányában nem állíthatjuk bizonyosan. Kétségtelen, hogy a legrégebb ismert épületrész az altemplom, amely feltehetően a korai egyház 1064-i leégése után épült. Hosszan tartó építkezés során nyerte román kori arculatát a székesegyház, amely altemplomával, magasított szentélyével, három hajójával kereszthajó nélküli, négy saroktoronyos bazilika lett. A kápolnáktól eltekintve, alaprajzi rendszerében a 19. század végéig nem változott, illetve e tekintetben a mai templom is középkori elrendezését őrzi. A szentély és a hosszház találkozási zónájában kialakított pompás szobrászati díszítésen észak-olaszországi és francia mesterek a 12. század végéig dolgoztak.⁴ A székesegyház épületén kívül egy román kori kápolnáról is van tudomásunk, amely a délkeleti toronyhoz kapcsolódott. A kápolna a 18. század végéig fennállt.⁵

A gótikus építkezés apróbb részletei, szobrászati töredékei, koruk meghatározásához több támpontot nyújtanak, mint a székesegyház történetének korábbi adatai. A kőtári anyag tanúsága szerint, a 13. század elejétől közel másfél évszázadig nem építkeztek a templomon. Az addig síkmennyezetű épület beboltozását a 14. század közepe táján kezdhették meg, és e munkálatok befejezésére a nyugati karzat alatt feltárt 15. század eleji falképek utalnak.⁶ Ebből az időszakból származik a pécsi egyetemet alapító Vilmos püspök 1366-ban kelt, a templom számára búcsúkat kieszközőlő kérvénye, amelynek szövegéből kitűnik, hogy az épület már ekkor hazánk egyik legnagyobb székesegyháza volt.⁷ A boltozással egyidejűleg a déli és a nyugati homlokzaton nagyobb méretű gótikus ablakokat nyitottak. *(11a, b kép)* Ezek több fényel árasztották el a román kori bazilikát.

A székesegyház mellé épített kápolnasor első tagjaként ebben az időben keletkezhett a jelenlegi Corpus Christi-kápolna gótikus elődje is. A kápolnát — sírköve tanúsága alapján — az itt nyugvó Alsáni Bálint (1374—1408) emelte, aki a 14. századi építkezésekben jelentős szerepet vállalt. A székesegyházhoz épített többi kápolna is a 14. században létesült. Miklós püspök 1355-ben egy kápolnát emeltetett az északnyugati torony közelében. E kápolna az Aranyos Mária nevet (titulust) viselte. Benne nyolc oltár állott. Építtetőjéhez hasonlóan ebben temetkezett a pécsi egyetemet alapító Vilmos püspök, és minden valószínűség szerint Janus Pannoniust is itt helyezték örök nyugalomra.⁸ A 15. század folyamán jelentősebb építkezést nem folytattak a székesegyházon. András püspök idejében (1445—1459) Angeli bíbornok elrendelte, hogy a végrendelet nélkül elhalt kanonokok összes vagyona a székesegyház újjáépítésére, fenntartására és egyéb szükségleteire használtassék fel.⁹ Mivel ez a rendelkezés csak a végrendelet nélkül meghaltak vagyonaára vonatkozik, nem a templom átépítése rejtőzik e határozat mögött, hanem inkább annak fenntartási gondja. Tüzesetről vagy építkezésről Janus Pannonius sem emlékezik meg.

A 15. és a 16. század fordulóján a szentélyt jelentős mértékben átépítették. A főapszist mintegy hét méterrel megemelték, és nagyméretű ablakokkal látták el. *(11c kép)* Ekkor készült az 1882-ig fennállt késő gótikus csillagboltozat, amelynek építése Hampo Ernuszt Zsigmond nevéhez köthető.¹⁰ Ezzel zárulnak a székesegyház gótikus stílusú építkezései, amelyek az épület 18. századi összképét jelentős mértékben meghatározták. A székesegyház középkori építéstörténetének számos, eddig tisztázatlan kérdése mellett a négy torony építésének indítékairól, valamint azok emelésének idejéről még ma is viták folynak.¹¹ A négytornyú székesegyház legrégebbi tanúja egy 1505-ből származó pecsétnyomó, amely ebben a vonatkozásban hűen ábrázolja a templomot. *(1. kép)*

A reneszánsz építkezéseiről nevezetes Szathmáry György pécsi püspöknek közvetlenül a székesegyházat érintő átalakításairól nincs tudomásunk.¹² A reneszánsz művészet meghonosodását, illetve kibontakozását a török megszállás akadályozta meg, ezért 1526-ig a székesegyház csak berendezésében gyarapodhatott.

A KÖZÉPKORI BEREDEZÉS

A pécsi székesegyház középkori berendezését alig ismerjük. A korabeli szűkszavú források néhány elismerő jelzőnél többet e tárgyban nem említenek. Mindössze az ismert analógiák, régészeti feltárások alapján következtetünk arra, hogy a berendezési tárgyak anyaga elsősorban a kő és a fa volt. Az alábbiakban csupán a kutatómunkánk során előbukkant vagy már ismert adatokra támaszkodunk, amikor tájékoztatást igyekszünk nyújtani a székesegyház még további kutatásra és értékelésre váró középkori berendezéséről, illetve az ismert tárgyak egykori elhelyezéséről, sorsáról. E rövid visszatekintés azért is indokolt, mert néhány fennmaradt középkori alkotás a 18. századi belső összképet elrendezésében és némiképp hangulatában is befolyásolta.

A román kori főoltár vitatott helye a megtalált piscina és a fali szentségtartó fülke alapján tisztázódott. E szerint a középkorban a székeskáptalan céljait szolgáló

főoltár a középső apszisban állott, a hívek számára tartott istentiszteletet pedig a hajó keleti végén, a szentély előtt felállított népoltárnál mutatták be. A székesegyház 1882. évi átépítéskor tárták fel annak a kőszármának a maradványait, amely egykor a középkori népoltárt foglalta magába. Az e helyen föltárt kőanyagban sem gótikus, sem pedig reneszánsz építkezésre utaló nyomot nem találtak. Az oltársátort minden valószínűség szerint egy jelentősebb belső rendezés során bontották le. Nem hihető, hogy a 12. század végén vagy a 13. század elején elpusztult román népoltár 1882-ben föltárt maradványai a 16. századig fedetlenül állottak volna. A középkori faragványos szentélyrekesztőt is érintő átrendezésnek előbb kellett bekövetkeznie, szemben azzal a véleménnyel, amely szerint e belső átalakítás során kapott barokkos alaprajzot a Szent Kereszt titulust viselő népoltár.¹³ A székesegyház e korai korszakából, az említett tüzesettel kapcsolatban ismerjük az első adatot a harangjairól, amelyek 1064 húsvétján, Salamon király koronázási ünnepét követő éjszakán a tűzvész áldozatai lettek.¹⁴

A gótika korából mindössze néhány szobrászati töredék utal arra, hogy az épület belsejében a díszítő jellegű munkálatokat tovább folytatták. A mellékapzsisokban feltárt részletek bizonyossága szerint a középkorban itt is oltárok állottak.

A reneszánsz idők oltárait nem ismerjük. A székesegyházi reneszánsz faragványok létét és magas színvonalát sejteti, hogy azokat magyarországi tartózkodása alkalmával Zsigmond herceg is meg kívánta tekinteni.¹⁵ Szathmáry György pécsi püspök (1505—1521) pasztofórium 1748-ig a főapszis bal oldalán egy, a 14. században befalazott román ablak helyén állott. Ezek szerint a főoltárt a reneszánszban is a főapszisban helyezték el. Az oltár előterét egy kovácsolt vasrács határolta. Tudomásunk van egy márvány keresztlőkütről és egy szószékről, amelyek szintén a középkori berendezéshez tartoztak.¹⁶

Az 1235-től 1539-ig terjedő időszakban a székesegyházban 27 oltárról van tudomásunk.¹⁷ Az említett oltárok nagy száma esetleges tituluszváltoztatásokból eredhet, azonban az összehasonlítások is arra utalnak, hogy az állandó oltárok száma 20 fölött volt.¹⁸ Az oltároknál végzett szertartások ünnepélyességét a díszes kivitelű felszerelés mellett a liturgikus énekek hangszeres kísérete is fokozta. A székesegyházi első orgona felállításának idejét nem ismerjük. Annyi azonban bizonyos, hogy a dómnak a 14. századtól már volt orgonája, s a 15. században működő orgonistát, Albert kanonokot meg is nevezik, Szathmáry püspök orgonistáját, Stek Józsefet pedig apjához, Stek Boldizsár selmeci jegyzőhöz 1513-ban írt leveléből ismerjük.¹⁹

A kápolnák berendezése a középkorban igen egyszerű lehetett. Ebből mindössze néhány püspök síremléke maradt ránk. A 18. században elfoglalt helyük szerint Alsáni Bálinté (†1408) a Corpus Christi-, Georgius püspöké (†1408) a Szent Imre- és Heinrichus püspöké (†1445) a Keresztelő Szent János- (később Fájdalmas Szűz-)kápolnában állott.²⁰ Külön sekrestyéje csak a Corpus Christi-kápolnának volt. Ez a délnyugati toronyban, míg a székesegyházi sekrestye 1748-ig az északi toronyban a szentélybe nyíló szintjén foglalt helyet.

Az attemplom ma is román kori formájában áll. Szokatlanul tágas terét temetkezésre is használták. Valószínű, hogy 1686-tól a századfordulóig, valamint 1704 és 1710 között az épületben csak az attemplomot használták. Erre utal az az őt csonka, kő oltárlábazat is, amelyet 1735-ben említenek.

A SZÉKESEGYHÁZ A TÖRÖK MEGSZÁLLÁS ALATT ÉS A FELSZABADULÁS ELSŐ IDŐSZAKÁBAN (1543—1704)

A törökök 1543-ban foglalták el végleg Pécsét, és a székesegyházat jó állapotban vehették használatba. Bár az épületet Szolimán szultánról nevezték el, az altemplomot gabonarakta céljára, a szentélyt fegyverraktárként vették igénybe. A hajóban iskola működött. A székesegyház kőtárában álló egykori nyugati dómkapu bélletéről megörökített néhány koránidézett és más felirat az épületben létesített iskolára utal.²¹ Istentiszteleti célra a mai Corpus Christi-kápolnát használták. 1631-ben villám sújtotta a délnyugati tornyot, és belőle mintegy öt méternyi ledöntött. Ahmed aga nem építtette föl, csak befödette a csonka tornyot, tetejére minaretet állítottak.²² A közhiedelemmel ellentétben a törökök a székesegyházat, a középkori emberábrázolásoktól eltekintve, nem rongálták meg, sőt, fenntartásáról gondoskodtak.

A török uralom alól Pécs 1686 októberében szabadult fel. Pécs első városparancsnoka, Karl Thüngen generális még élmezési és egyéb gazdasági nehézségek leküzdésével foglalkozott, utóda, Gabriel Vecchi tábornok azonban önző érdekeinek előtérbe helyezésével irányította a romjaiból nehezen ébredő város kilátástalan sorsát. A szervezett adóztatást és hadellátást garázdasággal, önkénnyel tetézte, s a biztonság helyett új anarchiát teremtett. A székesegyháznak a török idők után fennmaradt reneszánsz berendezését és felszerelését a hochkircheni ezred 1690-ben, a vár elfoglalását követően alaposan megdézsmálta. Többek között a főoltár előtti diszes vasrácsot is ekkor vitték el. Ezt egy 1710 körüli jelentés egyenesen Vecchi tábornok számlájára írja.²³ A vasrács a főapszistól számított első pillérpárt kötötte össze ott, ahol a három lépcsővel megemelt szentélyszakasz kezdődött. Az elhurcolt vasrács feltehetően Hampo vagy Szathmáry püspök idejéből származott, mert a berendezést 1526 után már nem gyarapíthatták. A fent említett, 1710 táján kelt írás szerint a jezsuiták a törökök által megőrzött szószéket egy oltárral együtt elszállították. Ugyanebből a forrásból tudjuk, hogy a 16. századi keresztelőkút a Szathmáry-féle pasztofóriummal együtt szintén átvészelte a török megszállást, sőt az teljes épségben maradhatott, mert Vecchi tábornok több más berendezési tárgy kíséretében eltávolította a székesegyházból. A keresztelőkutat egy állatkertben helyeztette el.²⁴

Radonay Mátyás, a város felszabadulása utáni első püspök²⁵ az udvarhoz felterjesztett beadványában a polgárság súlyos sérelmei mellett a Vecchi által a székesegyházban okozott károkat taglalja: „Fájdalom, kifejezni nem tudjuk, hogyan raboltatta ki a boldog emlékü Szent István király által Szent Péter tiszteletére emelt, sok márványkövel és vas ráccsozattal ékesített ősrégi templomot, sőt a tabernákulumot is, ahol a legméltóságosabb Oltáriszentség őriztetni szokott; hogyan ásatta fel a márványpadimentumú és kövekkel ékesített síremlékeket, hogyan

nyitatta fel, s a püspököknek nagy gonddal emelt monumentumait nem borzadott meggyalázni.”²⁶ Radonay püspök panaszlevele némi tájékoztatást nyújt a székesegyház 17. század végi állapotáról is: „...jóllehet maga a kereszténység ellensége, a török is azokat érintetlenül hagyta, sőt Pécs lakosságának tanúbizonysága szerint a törökök császára tizenkét éve 120 ezer forintot adományozott, hogy a megrongált részek, főleg a tetőzet és a harangok jó karba helyezettessenek. Vecchi tábornok azonban a toronyból az órákat is, valamint az ólomtetőzetet is leszedte” és eladta.²⁷

A török uralom alól 1686-ban felszabadult Pécs 800 lélekszámra tehető lakossága csak sejthette, amit Radonay püspök felismert, hogy itt nem csupán a városparancsnok egyéni akciójáról van szó. Amikor 1690. február 1-én a pécsi-ekhez intézett levelében azt írta: „függetlenségünk komoly veszélyben van, a bécsi udvar Magyarországot örök rabbá akarja tenni”,²⁸ akkor olyan szélesebb összefüggésekre figyelt fel, amelyek majd a Rákóczi-szabadságharc kitöréséhez vezetnek el.

A DÓM KÜLSŐ KÉPE

A 17. századi Pécsről készült városképek nem minden részlete hiteles, ezért a 18. század eleji székesegyház külső megjelenéséről keveset tudunk. A pécsi vár legrégibb ábrázolását egy pecsétkép őrzi. Korsós István pécsi főbíró, Rátky Menyhérthez, az egerszegi őrség hős kapitányához 1605-ben írott levelén használt pecsétje a belső vár déli oldalát ábrázolja. A viasznyomat egy barokk pajzsban elhelyezett távlati képet mutat, amelyen a várkapu mögött a Szathmáry-palota homlokzata és tetőfelülete, valamint a székesegyház négy tornya ismerhető fel. A toronysüvegek csúcsán csak gömbök látszanak, ami arra mutat, hogy a török a keresztekelt azokról eltávolította. Pécs város eme pecsétjét 1543 és 1605 között készítették.²⁹ (2. kép)

A pécsi székesegyház első önálló képe egy 17. század végi pecséten maradt fenn. A köriraton belül az épületet délnyugatról ábrázolta a metsző. A rajzi hibáktól eltekintve, arányában, tömegében valóságos képet nyújt a székesegyházról, amelynek tornyain már keresztek állnak. A dóm képe alatt az 1691-es évszám áll.³⁰

A székesegyháznak hasonló, de részleteiben eltérő ábrázolását látjuk azon a pecséten, amely az 1704-ben meggyilkolt Horváth György kanonok szőlőjének eladásáról szóló levélen látható.³¹ (3. kép)

A bécsi udvari kamarai levéltárban Pataki Vidor találta meg azt az eddig legkorábbi, hiteles pécsi városképet, amely várostörténeti szempontból, valamint a szöveg közlései miatt is nagy jelentőségű. (4. kép) A székesegyház ábrázolása és a hozzá fűzött megjegyzések a török hódoltság alatti és a közvetlenül utána következő évek állapotát is felvázolják. A rajz szerint a székesegyház három hajóját közös tetőzet fedte, s a délkeleti torony legfelső emeletén körerkélyes építmény volt. A villámtól sújtott délnyugati toronyra kis minaretet építettek. A Corpus Christi-kápolna felett gótikus mellékhajóablakok látszanak, s a kápolnát a püspöki palotával egy folyosó köti össze. A Szathmáry-épülethez délről egy toldalék-építmény csatlakozik, mindkettő teteje hiányzik.

Egy másik pécsi városkép 1863-ból való litográfia, amely a Pruner Ignác pozsonyi kőművesmester által 100 évvel korábban készített és Klimó püspöknek ajánlott rézmetszet fennmaradt másolata.³² Pruner a tér érzékeltetésében jártas volt ugyan, de a váron belüli részletek hű ábrázolásához nem ragaszkodott. A Szathmáry-épületet talán romos állapota miatt nem jelöli. A püspöki palotát a délnyugati torony elé helyezi, amit a választott nézőpont nem indokol. A székesegyház négy tornyát egyformának mutatja, a szentélyt egyetlen apszissal zárja. A déli oldalon a Corpus Christi-kápolnát a keleti felére sűrített négy ablakkal, tető nélkül ábrázolja. A vár kaputornyáról részletes rajzot közöl, azon Hampo püspök címerét is jelöli.³³ (5. kép)

A fentiekén kívül ismerünk még egy kevésbé gyakorlott kezű meg nem nevezett rajzoló által készített városképet is.³⁴ A rajzon a város főbb épületeinek helyzete a valóságnak megfelel, de külső megjelenítésük stilizált. A vár építményei közül a kaputornyot a többi épület rovására felnagyítja. A székesegyházhoz csatlakozó épületeket, a Szathmáry-házat, a Corpus Christi-kápolnát nem ábrázolja. A dóm keleti oldalán, a főapszis helyén bejáratot jelöl. (6. kép)

A városképek hitelessége sok esetben ellenőrizhető, mégis előfordul, hogy írásos anyag hiányában az elpusztult vagy átalakított építményi részletek kérdésében néhány probléma megoldatlan marad. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, ha több azonos témájú ábrázolás valamely részletében következetesen megegyezik. Ilyen a székesegyház tetőformája, amelyet a korábbi rajzok mindegyikén, valamint a pecséteken is a három hajót átfogó közös nyeregtetővel ábrázoltak.

A pécsi dóm alaprajzi elrendezése szempontjából igen értékesek azok az egykorú rajzok, térképek, amelyek Pécsről készültek. Badeni Lajos csapataival érkezhettek Pécsre Joseph de Haüy francia mérnök, aki 1690 körül a városról térképet készített. (7. kép) A rajz csupán a dóm északi oldalán tüntet föl oldalkápolnát, pedig a déli oldalon a Corpus Christi-kápolna már a 15. században fennállt.³⁵ Hermann József pozsonyi mérnök 1754-ben készült térképén a székesegyház alaprajza a 17–18. századi rajzoktól lényeges eltérést nem mutat. (8a kép)

A fenti rajzok szerint a székesegyház 18. századi alaprajza lényegében a 16. század végi állapotot tükrözi, vagyis a román kori alaprajz a templomtestből kiálló nyugati tornyok és a főfalak által alkotott szöglet kápolnabeépítésével egészül ki az északi és a déli fronton egyaránt. A déli kápolna keletről a hajó első pillérpárjának vonalában zárul. Ugyanaddig terjeszkedik az északi beépítés két kápolnával, majd még egy kisebb alapterületű kápolna következik a középső főpillérek vonaláig. A pécsi belső várról készült alaprajzok a délkeleti toronyhoz épített észak–déli tájolású Szathmáry-palotát is feltüntetik, amely a tornyon keresztül a székesegyházzal kapcsolatban állott. (8b kép) Haüy térképe az északkeleti toronynál egy átjáró falmaradványát is jelzi az Aranyos Mária-kápolna korábban feltételezett helyén,³⁶ a vár északkeleti sarkában azonban csupán kevés omladékot jelöl.

A székesegyház első részletes és hiteles alaprajzát³⁷ Krammer János pécsi építész készítette. Az alaprajz az Eszterházy püspök által 1783-ban építtetett, a püspöki palotát és a székesegyházat összekötő átjárót is ábrázolja. (9. kép) Az időrendben következő alaprajzi fölvételt Buck József, pécsi rajztanár és építész készítette 1805-ben, amikor a székesegyház 19. századi átépítésére vonatkozó tervét benyújtotta.

Buck alaprajza az előbbinél részletesebb. A hajópillérek féloszlopait is jelöli, s pontos alaprajzot ad az oltárokról és más berendezési tárgyakról. (10. kép)

E rajzok Haüy és Hermanng alaprajzainak, valamint Weinmann Márkus pozsonyi rézmetsző, Koller József által közölt³⁸ homlokzati ábrázolásainak (11a, b, c, d kép) összevetése által lehetőségünk nyílik arra, hogy a székesegyház 18. századi változásainak vizsgálatát szilárdabb alapokra helyezzük.

A BELSŐ TÉR ÉPÍTÉSZETI RÉSZLETEI

A 18. századi székesegyháznak a középkorból fennmaradt belső építészeti kialakítását Szőnyi Ottó leírása és Friedrich Schmidtnek a székesegyház 1882–83-ban megkezdett átalakításához készített rajzai alapján rekonstruálhatjuk.³⁹

A román síkmennyezetet felváltó gótikus boltozatot a 14. században építették. A Schmidt által lebontott mennyezet azonban a 15. század legvégén keletkezett, ezért a 18. században is ez állott fenn azon változtatással, amely a hajó boltozatát érte 1718 és 1720 között. A szentély mennyezete gazdagabb kiképzésű volt. A diadalív pillérei, a szentély további két pillérpárja, valamint az apszis pilaszterek által meghatározott három boltozati szakasz csillagboltozatát a pillérek féloszlopai hordták, amelyek fejezet nélkül csatlakoztak a boltozati hevederbordákba. A pillérek között két boltozati cikkely helyezkedett el. Ezeknek határoló eleme a gótikus ívet követő kőborda volt, amely a pillérek közötti archivoltok zenitje fölött a csillagboltozat támasztóbordáival gyámkő nélkül, csúcsban találkozott. A hajóban, a pillérek vállán nyugvó faragott gyámkövekből indultak felfelé azok a háromnegyedoszlopok, amelyek egy vállkő közvetítésével csatlakoztak a hevederbordákhoz. A hajó archivoltjainak hevederbélletei a diadalív pillérkötegéről, illetve a nyugati pillérköteg féloszlopfejezeteiről, a többi esetben a pillérek vállköveitől indultak. A főhajó süvegboltozatát a falsíkok közelében háromszögű mezők tagolták úgy, hogy a háromszögek szárai a pilléreken, illetve az archivoltok középmézejében — a szentélytől eltérő módon — vállköveken nyugodtak. A boltozati bordák a szentélyben és a hajóban egyaránt zárókövekben találkoztak. Az oldalhajók mennyezetét keresztboltozatok alkották.

A hajó világítását szolgáló eredeti román ablakok a gótikus boltozat beépítésével a padlástérbe kerültek. A templomban uralkodó homályt az apszis, illetve a karzat nagyméretű gótikus ablakai sem tudták eloszlatni, ezért a székesegyház belső megvilágítása nem volt kielégítő. A szentély és a hajó pilléreinek, boltozatainak építészeti részletei a gótika átalakításait a 18. század folyamán mindvégig megőrizték. A kápolnáknak gótikus boltozata volt,⁴⁰ amelyeket később barokk ízlés szerint építettek át.

AZ ÚJJAÉPÍTÉS

A székesegyház a város 1686. évi visszafoglalásakor jelentős károkat szenvedett. A felszabadító osztrák katonaság kifosztotta, tetőlemezeit eltávolította, ennek következtében állaga tovább romlott. A város katonai, majd kamarai közigazgatás

alatt állott. Épületeinek nagy része kiégett, romokban hevert. A dóm restaurálása ebben a helyzetben reménytelennek látszott. Radonay püspök mindent elkövetett, hogy a környező erdőkbe bujdosott, túlnyomóan magyar lakosságot visszatelepítse, s támogatásukkal számukra a hitéletet helyreállítsa. Ennek érdekében a székesegyház restaurálásának gondját is vállalta. Előteremtette a szükséges építőanyagot, s így ha lassan és szerény erővel is, de megindulhatott a munka.⁴¹

A két keleti tornyot zsindegyel fedték, csúcsaira pedig egy-egy vas keresztet helyeztek.⁴² Ez a művelet a székesegyház használatba vételét jelenthetné, de az ekkor még romos állapotban volt. Az altemplom viszont a hadieseményektől nem szenvedett. Kézenfekvő, hogy a székesegyház keleti tornyaira felszerelt keresztek és az altemplom használatba vétele között kapcsolatot teremtsünk. Az életveszélyes hajó kiiktatását a déli oldalon létesített lejárattal oldották meg.

A külső altemplomi lejárát létezésére legkorábban 1736-ból találtunk adatot. Az Oláh Miklós által leírt, de ekkorra már elpusztult középkori Aranyos Máriakápolna azonosításán hiába fáradozó Guttmann nevű jezsuita kérdezi: „Hol van az az Aranyos Szűz-kápolna, amelynek ma még nyomai sem láthatók? Csak nem azok a romok, amelyek a katakombába bejáratától jobbra láthatók?”⁴³ Az altemplom külső bejáratának létét Hermanng és Buck alaprajza, a lépcsőről készült egykorú ábrázolás (*12. kép*), valamint Weinmann déli homlokzati metszete segítségével bizonyítjuk. Elsőként 1754-ben Hermanng alaprajza jelzi a lejáratot, amelyet a székesegyház déli bejáratától keletre, egy román ablak helyén nyitottak. Weinmann metszetén a bejárat nyílás egyenes záródású, amelyet középről jobbra és balra egy fölfelé indított, párhuzamosan ívelő két kőbordából álló szemöldökpárkány szegélyez. A bordák, a felső ívek külső leszálló ágának függőleges folytatásában, az ajtó keretdiszélül szolgálnak. A bejáraton belül a fal vastagságában egyenes élű, azon túl pedig félkör alakú, legyező módjára szélesedő lépcsők vezettek az altemplom délnyugati részébe.⁴⁴

A jelek szerint 1686-tól az 1700-as évek első évtizedének végéig az altemplom látta el a székesegyház feladatát.⁴⁵ A kívülről tört altemplomi lejárát létesítése ez esetben Radonay püspökhöz, illetve halála után a káptalanhoz fűződik. Ez annál is valószínűbb, mert 1712-ben már a székesegyházi felszerelés beszerzéséről gondoskodtak, sőt Glavinich és Kapucsy kanonokok már 1715-ben a mellékapszisokba oltárokat állítottak. Ez azt bizonyítja, hogy a Radonayt követő Nesselrod püspök az újjáépítést 1710 körül, a pécsi püspöki székhely tényleges elfoglalása után azonnal megkezdhette. A külső lejárát megépítését ekkor már csak az indokolta volna, hogy az altemplomot a kívülről érkezők rövidebb úton, s ne a sötét templomon keresztül közelítsék meg.

Radonay restaurálási terveinek legkonkrétabb írásos bizonyítéka az a szerződés, amely Johann Mangin Maurer Maister in Frodau (?) aláírásával 1700. április 27-én kelt.⁴⁶ A szerződés felsorolja az elvégzendő munkákat, amelyek hű képet adnak a székesegyház belső állapotáról. E szerint a romok eltakarítása után a szentély egyik megrendült pillére és a több helyen repedt boltozat támasztásra szorult. A déli bejárát közelében levő boltozatot is gerendákkal kellett megerősíteni. A vakolás és meszelés munkálatait az egész templom belsejére értelmezi, és e munka mielőbbi lelkiismeretes elvégzésére kötelezi magát a mester. Ugyanakkor kéri a káptalant, hogy a munkájához szükséges anyagot szerezze meg. Előleg gyanánt 2000 forintot

kér részben gabonában és borban, részben készpénzben, majd további 100 aranyat számít a munkáért. A szerződésből kitűnik, hogy a korábbi korszakok építészeti részleteit „ad illam formam antiquam” kívánták visszaállítani. Arra is fény derül, hogy már a 17. században két sekrestyéje volt a székesegyháznak: „... cum duabus sacristiis et Sacello in eadem Ecclesia existentibus...” A későbbiekben közölt utalások szerint az egyik sekrestye az északkeleti toronyban, a másik a Corpus Christi-kápolna déli falánál helyezkedett el. Ez utóbbit 1782-ben lebontották.⁴⁷

1701. május 21-én a megyei közgyűlés a pécsi katedrális építéséhez és restaurálásához szükséges faanyag szállítására 200 kocsifuvar szolgáltatására hozott határozatot.⁴⁸ A fuvaroknak a baranyai uradalmak közötti megosztását 1702. február 7-én állapították meg.⁴⁹ Az e két dátum között eltelt idő jól érzékelteti az újjáépítés ütemét, amelyben némi változást hozott I. Lipótnak Bécsben, 1703. április 19-én kelt adománylevele. Az uralkodó bizonyos korlátozással visszaállította a püspök és a káptalan jogait, és visszaadta a pécsi egyházmegye elközbött birtokait. Az adománylevél 3. pontja többek között a pécsi dóm restaurálását is elrendeli. A donáció négy részből áll: az első a püspöké, a második a nagypréposté és hat kanonoké, „a harmadik rész adassék magának a templomnak az újjáépítésre és az egyéb szükségletek beszerzésére”, a negyedik rész a templomot szolgáló személyzetet illeti.⁵⁰

Nem tisztázott az a kérdés, hogy Mangin mester a szerződésben részletezett munkákat mikor kezdte el, és a restaurálást mikor fejezte be. A donáció dátumából arra következtetünk, hogy 1703-ig a székesegyházban jelentősebb építkezést nem folytattak. Nem látszik valószínűnek, hogy Mangin a szerződést követő hetekben megkezdte a munkát, hiszen a szükséges anyag ekkor még nem volt meg. 1702 februárjában a faanyag még nem volt a helyszínen, s hogy még ez év folyamán sem építkeztek, arra a donáció 1703-ban írt szövege utal. A szerződés két helyen utal arra, hogy a munkát rövid időn belül kell befejezni, s ez azt mutatja, hogy a dóm használatát az épület állapota akadályozza. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a Mangin-féle javító munkálatokat az építőanyag beszerzési nehézségei miatt nem hajtották végre, sőt a székesegyház 1704-ben, majd 1708-ban újabb károkat szenvedett.

A város felszabadulása után itt maradt nagyszámú török lakosság megkeresztelésében,⁵¹ de általában a rekatolizálásban nagy energiát kifejtő Radonay püspöknek az ezen alapvető rítushoz szükséges fölszerelést meg kellett szerezni. Pécssett a jezsuiták térítő tevékenysége is számottevő volt.⁵² Természetes következményként a katolikus hitélet fellendült, amely a templomok, s így a székesegyház használhatóságát is követelte. A fölszerelést nagy nehézségek árán teremttették elő. Többnyire az elrejtett vagy véletlenül megmaradt liturgikus kellékek és a sürgető szükségből összegyűjtött bútorzat alkotta a székesegyház ideiglenes és meglehetősen vegyes berendezését. Az esztétikai igény szerény, de annál jelentősebb korai megjelenését bizonyítja Radonay püspöknek az uralkodóhoz küldött beadványa, amelyben a székesegyház díszítésében jeleskedő Antonelli és Raisz kanonokokat dicséri.⁵³ 1703-ban már szó esik a székesegyház orgonistájáról.⁵⁴ Magáról az orgonáról nem emlékeznek meg. Nem ismeretes az sem, hogy a törökök alatt, illetve a hódoltság után fennmaradt-e a 16. századi orgona, valamint az sem, hogy helyette mikor építettek újat.

Radonay 33 éves volt, amikor a salzburgi érsek pappá szentelte. Rövid római tartózkodás után az esztergomi káptalan tagja lett, majd 1670-ben Zalaváron apát, ugyanakkor és ugyanott várkapitányi tisztséget is viselt. 1686-ban a saját maga által toborzott 600 főnyi zsoldos élén a török alól felszabadította Mohácsot. A következő évben már pécsi püspök. I. Lipót politikájával szemben következetesen védte a pécsi lakosság érdekeit, és ezért börtönbüntetést is szenvedett. Püspöksége alatt a székesegyház rongált állapotban állt. Az egyházi birtokok, vagyis a kellő anyagi erők hiányában Radonay tevékenysége az épülettel kapcsolatban csak a tornyok és a tető fedésére, állagóvó és szerényebb díszítómunkákra terjedt. Érdemei elsősorban az egyház és a város életének újrászervezésében mérhetők. Visszatelepítette a pálosokat és a kapucinusokat (1698), valamint az Ágostonrendieket (1702). Ezek térítő tevékenységük mellett a város szellemi felemelkedésében is részt vállaltak. A barokk korai pécsi kibontakozását Radonay püspök és az udvar ellentéte akadályozta. 1703 április 3-án halt meg. A székesegyházban temették el.

ÚJABB NEHÉZ ESZTENDŐK

Az udvar a pécsi egyházmegye vezetését a továbbiakban olyanra kívánta bízni, aki Bécs politikai érdekeit megfelelő eréllyel képviseli. A tisztségre a vesztfáliai származású Franz Wilhelm Nesselrodot találták alkalmasnak. 1703-tól már pécsi püspök, de hivatalát 1710-ig nem foglalta el.⁵⁵

1704-ben kurucok foglalták el, majd rác fölkelők dúlták fel a várost. 1708 szeptember—októberében Pécs ismét kuruc ágyútűz alatt állt.⁵⁶ A barokk beáramlását ezúttal a hadiesemények hátráltatták. A székesegyház ismét kifosztva és megrongálva állott.⁵⁷ Minden valószínűség szerint újból az altemplom látta el a székesegyházi feladatokat. Az új püspökre várt a feladat, hogy a székesegyházat ért károk kijavítása érdekében tevékenykedjék. A 18. század első évtizedét a Rákóczi-szabadságharc eseményei határozták meg. Nesselrod püspök csak a szatmári béke után, elődjéhez viszonyítva azonban kedvezőbb körülmények között kezdhette meg a székesegyház renoválását.

Nesselrod püspök katonacsalladból származott. A katonai pályán a tábornoki rangot is elérte. Később Kölnben, majd Münsterben kanonoki, Lüttichben préposti címet viselt. 1703-ban fehérvári préposttá, s még ez évben pécsi püspökké nevezi ki I. Lipót. Nesselrod Fehérvárott a prépostság épületeit és kápolnáját is helyreállította.

A székesegyházzal kapcsolatos tevékenységében egyre határozottabban körvonalazható az osztrák és német barokk jelentős alkotásain nevelődött Nesselrod püspök mecénási programja, művészi felfogása. Nem kétséges, hogy Nesselrod pécsi megjelenése egyben a barokk beáramlásának kezdetét is jelentette. Korábbi kapcsolatai révén a pécsi barokk első forrásait is meghatározhatjuk: az 1712. februártól 1713. januárig beszerzett felszerelés számos tétele Bécsből, illetve Pozsonyból származott.⁵⁸ Igen lényeges, hogy Pécsen legelőször magában a székesegyházban jelentkezett az a koncepció, amely a továbbiakban ugyanott, de a környező falvak templomaiban is meghatározta az építkezések, valamint a felszerelés és a bútortartalom megjelenő formáit.

A BELSŐ TÉR ÁTÉPÍTÉSE

Nesselrod püspök építkezései a tizes évek elején az épület külsejét alig érintették. Az ostromkárok helyreállításán kívül csak a tornyokon végeztek némi átalakítást, amely csupán a kedvezőbb külső összehangolást szolgálta.⁵⁹ A püspök és a káptalan a restaurálás munkálatait céltudatosan szervezte. A belső építkezés már nemcsak az épület helyreállítása érdekében folyt. 1710-től meghatározott program körvonalaibontakoznak ki, amely az építkezés jellegében és a felszerelés megválasztásában érzékelhető.

A belső térrendezés a székesegyház középkori szerkezetét elsősorban a szentély és a hajó találkozásánál jelentősen átalakította, s ezzel a hazai középkori székesegyházak történetében egyedülálló megoldást választott. A középkori építmények megszüntetésére azért került sor, mert a barokknak a pompaigényű térrendszerre törekvése nem engedhette meg, hogy a korábbi századok megcsontított hagyatéka megbontsa a tervezett 18. századi templombelső harmóniáját. Az épületet az új megrendelő a barokk ünnepélyességgel végzett szertartások kellő érvényesülése érdekében igyekezett kialakítani. Ezért a székesegyház belső terét nagymértékben átépíttette. A román kori altemplomi lejáratozatot és a népoltárt megszüntette. Ezen építményeket részben lebontatta, hogy maradványaik fölé építtethesse a 15 fokból álló, a három hajó teljes szélességére kiterjedő szentélylépcsőzetet, s így a székesegyházban egységes belső teret alakított ki. Egyidejűleg a középső hajó tengelyében, a középkori népoltár helyén új lejáratozatot nyitott az altemplomba.⁶⁰ E fölött a lépcsőzetbe süllyesztett és részben a lejáratozat fölé nyúló térségen egy új, a megszüntetett népoltár titulusát őrző Szent Kereszt-oltár kapott helyet.⁶¹

Az 1710-es évek első felében tehát szorgos kőművesek, ácsok dolgoztak a székesegyházban, akik a belső átépítés után a meglazult ablakokat rögzítették, az egész épület padozatát egyenesítették, majd kimeszelték a templomot. Mindezen utómunkálatokat 1712-ben jelzik az adatok.⁶² Ez azt jelenti, hogy Nesselrod a székesegyház helyreállítását, valamint a belső térrendezésre vonatkozó elképzeléseit pécsi tartózkodásának első éveiben valósította meg. Ezt támasztotta alá Glavinich Sebestyén kanonok is, aki az altemplomba vezető új lépcsők 1712–1719 közötti meglétét igazolta.⁶³ Az építkezés után a székesegyház fő téregységei továbbra is a bazilikális elrendezésnek feleltek meg. Az épülethez kapcsolódó kápolnák a déli homlokzathoz illeszkedő Corpus Christi-kápolna kivételével a harmincas években még használaton kívül voltak. A székesegyházi sekrestye az északkeleti toronyban, a szentélynél öt lépcsővel magasabban állt. A Corpus Christi-kápolnának külön sekrestyéje volt a kápolna déli oldalán. A délnyugati torony földszintjén könyvtárt rendeztek be a káptalan számára. Az északnyugati, valamint a délkeleti torony a felszerelések, szerszámok tárolására, illetve a harangozóállás céljára szolgált.

AZ ÚJ BERENDEZÉS ÉS FELSZERELÉS

Az építkezéssel párhuzamosan megjavították vagy beszerezték a szükséges felszerelést, aranyozó és mázoló munkákat végeztek. Amint a renoválás engedte, elhelyezték a berendezési tárgyakat. A barokk iránt fogékony kanonoki kar átvette a felszerelés és a berendezés formai kivitelének irányítását, oltárok, szobrok létesítését javasolták.

1715-ben a déli mellékapszisban Kapucsy György, az északiban Glavinich Sebestyén kanonokok állították föl a Boldogságos Szűz, illetve Szent István tiszteletére szentelt oltárukat.⁶⁴ Az 1712 és 1719 közötti időben Glavinich, örkanonoki minőségében, az altemplomi lejárati fölötti Szent Kereszt-oltárra Szűz Mária és Szent János szobrainak kíséretében egy feszület elhelyezését javasolta. Az oltárok és a szobrok alkotóit nem ismerjük. Ugyancsak 1715-ből származó adat szerint a tizes évek közepén ismét orgonaszó hangzott a székesegyházban. Az orgonista Wittmann Mihály volt.⁶⁵

A mellékapszisok oltárai után a diadalív északi pilléréhez a Szent Sebestyén-, a délihez pedig a Szent Mihály-oltárt állították. Sebestyén-oltár a középkori székesegyházban nem fordult elő. Az elnevezés bizonyára Glavinich Sebestyén nevével, s a pécsi pestisjárványokkal hozható kapcsolatba.⁶⁶ Az oltár felállításának ideje talán a pécsi Szentháromság-emlék felavatásához (1717) kapcsolódik.⁶⁷ 1735-ben említik először, amikor a hajó négy mellékoltáráról is szó esik.⁶⁸ A Sebestyén-oltáron kívül ekkor már állt a többi három is, amely a középkorban is megvolt a székesegyházban.⁶⁹ A Szent Sebestyén- és Mihály-oltárokat a káptalan állíttatta Antonelli kanonok hagyatékából, aki 1716-ban halt meg.⁷⁰ Feltehető, hogy az oltárok már a tizes évek második felében el is készültek, s 1735-ben még ugyanezek állottak a hajóban. A másik két mellékoltárt az első pillérpár nyugati oldalán helyezték el. Mecénásuk Kapucsy György kanonok volt.⁷¹ Előbb az északi pillérhez helyezett Nepomuki Szent János-oltár készült el, festményét ismeretlen

bécsi festő készítette 1727-ben.⁷² A déli pillérnél a Szent György-oltár állott. Képeit 1730-ban ugyanannál a bécsi festőnél rendelték meg, aki a Nepomuki Szent János-oltár képeit is készítette, s tőle várták a Szent György-oltárra Szent Adalbertet ábrázoló kisméretű festményét is.⁷³ Feltételezzük, hogy a Szent János-oltáron is hasonló kiegészítő kép állhatott.⁷⁴

A Szent György- és a kisebb méretű Adalbert-kép elkészíttetése azonban nem az eredeti terv szerint bonyolódott le. Ugyanis, mint Szőnyi Ottó feljegyzéseiből tudjuk, képeit nem a bécsi festő, hanem az egyébként ismeretlen Erdélyi János festette.⁷⁵ A bécsi festő személyét eddig nem sikerült azonosítanunk, s nem tudjuk, hogy a Szent György- és Szent Adalbert-képre szóló megbízatását miért nem teljesítette. Szőnyi a pécsi Poczleiner János asztalosmester személyében a Szent György-oltár készítőjét is megjelöli. Az 1730. december 20-án kötött szerződésben az áll, hogy a mű a János-oltárhoz legyen hasonló. Szőnyi említi, hogy az oltáron esztergályosmunkát is végeztek, amit nyilván az általa még ismert szerződés szövege alapján állít.

Nesselrod püspök elsősorban az építkezés gondjait vállalta magára. A belső díszítésben nevéhez csak a déli hajó síremlékének felállítása kapcsolható. Ezzel unokaöccsének, a péterváradai csatában elesett Franz Bertram Honsbruchnak kívánt emléket állítani. Az építmény mészkőből készült, s talapzatán, mozgalmas csatajelenetben a Honsbruch elestét ábrázoló dombormű áll. Műfaja tekintetében a kompozíció egyedülálló a székesegyházban. A törökellenes harc ábrázolását a nemrég lezajlott események indokolták. Ez esetben azonban nem a helyi csaták emléke, hanem egy barokk téma, a hősi példamutatás és helytállás eszménye tükröződik a domborműben.⁷⁶ (13. kép)

Az alapzat párnatagos párkánya fölött egy felül párkánnyal záruló, oldalt levéldíszes volutával stabilizált kötőmb áll. Ezen nyugszik egy koporsó alakú idom, amely a tetején egy magas piramissal 4,30 m magasságban zárja a síremléket. Az alapépítmény szabadon álló felületein kétoldalt a Hit és az Állhatatosság szimbolikus alakja helyezkedik el.

Már Szőnyinek is feltűnt, hogy a melki apátság lépcsőházának félemeletén elhelyezett emlék jobb oldali szoboralakja a Honsbruch-emlék férfialakjával nagyfokú hasonlóságot mutat. Az alkotó kérdésében Szőnyi feltevése helyesnek bizonyult, a Thieme—Becker-lexikon címszava szerint is a melki emlékmű és a hasonló pécsi alkotás egyaránt Lorenzo Mattielli munkája.⁷⁷ Mattielli 1714-től a bécsi udvar szolgálatában állott, majd Németországban, Drezdában telepedett le 1738-ban. Jelentősebb műveit a melki apátság, a bécsi Karlskirche s az udvari könyvtár részére, valamint a drezdai udvari templom számára készítette. A pécsi Honsbruch-emléken Mattielli különösen a Hit ábrázolásában érezte leghatásosabban az érett barokk szobrászat sajátosságait. A dúsan redőzött drapéria erősen balra hajló, s a ruházat alatt is jól követhető testet takar. A szoboralak, amint párdarabja is, egykor magasabb talapzaton állott és könyökével a koporsóra támaszkodott. (14. kép)

Szőnyi szerint a síremléket a jobb mellékhajó déli, majd nyugati falszakaszánál helyezték el. Buck alaprajza azonban a déli mellékhajó fala mentén, a Corpus Christi-kápolna bejáratától keletre, a második pillérköznek megfelelően jelöli.⁷⁸ Ennek alapján a Honsbruch-emlék a 18. században is mindvégig ezen a helyen állhatott. A családi vonatkozású emlék megrendelője Nesselrod volt, aki

hozzaértéséről, a műalkotásokkal szemben támasztott igényéről tett bizonytságot, amikor a bécsi udvarnál foglalkoztatott Mattiellinek⁷⁹ adott megbízást. A mű 1726-ban készült, jelenleg az északkeleti torony alsó szintjén áll.

A berendezéssel egyidejűleg a felszerelés is egyre gyarapodott. 1704-ben azonban a ruhákat, kelyheket elhurcolták. Glavinich kanonok a dűlást követő években arról panaszkodott, hogy kelyhek hiányában misézni sem tudnak. Ezzel szemben 1712-ben a már meglevő fém tárgyak aranyozását és ezüstözését végzik.⁸⁰

Nem kaphatnánk teljes képet a barokk fejlődés intenzitásáról, ha nem fordítanánk figyelmet a székesegyházi ruhatár választékának bővítésére, amelyet szintén a tizes évek elejétől végeztek.⁸¹ 1715–1720 között a felszerelést tovább gyarapították. Az oltárterítők, kották, hangszerek között a legnagyobb összeget, 360 forintot egy francia szövetből készült ornátusért fizettek.⁸² A textiliák anyagi természetéből következik, hogy a ruhaállomány megújítására gyakran volt szükség. Beszerzésük szinte állandó folyamatában mégis megfigyelhetők olyan periódusok, amelyek során a gyarapítás ütemét nem annyira a kényszerűség, mint inkább a pompa iránti igény és a felszerelés művészi kialakításának kívánalma szabta meg.

Nesselrod másik nagyobb jelentőségű építkezése Glavinich őrkanonok kezdeményezésére indult, amelyhez a püspök 1717. július 8-án a vármegyétől 150 kocsi fát kért a vár és a templom építésére. A faanyag meg is érkezett,⁸³ s ennek egy részét a várfalak gyilokjárói, feljárók és más faépítmények pótlására, illetve készítésére használták fel, míg a székesegyház faigényét a boltozat állványozása és az ez alkalommal felújított tetőszerkezet emésztette föl. Az építkezésről csak néhány későbbi keletű adat tájékoztat: 1723-ban készítettek egy kivonatot, amely a püspökség 1718 és 1720 közötti kiadásait tartalmazza. Az egyes tételek főként az iparosoknak kifizetett béreket tüntetik fel. Feltűnően magas a kőműves- és az ács munkákra fordított költség. Az évenkénti kimutatásban a kőműves- és ácsökkenő, az ácsé viszont emelkedő tendenciát mutat, amely a boltozat- és tetőépítés esetében okszerű jelenség. A nagy tételekben vásárolt építőtéglák és tetőcserép is nagyobb építkezést feltételez.⁸⁴

1757. július 10-én egy káptalani gyűlésen szóba került a székesegyház elhanyagolt állapota. Ennek kapcsán megemlítik, hogy a templomot Nesselrod püspök a török idők és a „régiség rongálmányaiból” 1720 körül rendbehozatta.⁸⁵

Klimó püspök halála után, 1780 körül kelt a káptalannak az uralkodóhoz küldött jelentése a püspökség állapotáról. Ebből megtudjuk, hogy a középső boltozat „a jóemlékeztű Nesselrod püspöktől hibás szerkezettel maradt vissza”.⁸⁶

E fenti adatok nem egykorúak, de úgy véljük, elegendő bizonyítékok arra, hogy Nesselrod valóban átépíttette a hajó középkori boltozatát, valamint arra, hogy ez az építkezés 1718 és 1720 között történt. Ez a fiókos dongaboltozat az 1882-ben kezdődött átépítésig fennállott.

A boltozat- és tetőépítéssel egyidőben kőfaragókat is foglalkoztattak, ezért igen valószínű, hogy ekkor készülhetett a déli kapu korábbi portikusza és a Corpus Christi-kápolna barokk homlokzata is. Weinmann metszete szerint a homlokzatot négy, félköríves, vállkövel és zárókövel díszített ablak, valamint öt toszkán pilaszter tagolta. A pilaszterek övparkányra állítva a főparkányt hordták, amely fölött az ereszparkányt törpepilaszterek tartották. *(11a kép)*

A kápolnák a város ostromai következtében szintén megsérültek, és a hajó átépítése után is még hosszú ideig használaton kívül maradtak. Kivételt képez a kedvezőbb fekvésű Corpus Christi-kápolna. Helyreállítását Glavinich kanonok már a tízes évek második felében javasolta.⁸⁷ A kápolna belsejét 1730 körül Fonyó Sándor kanonok restauráltatta, aki ott Eucharistia-társulatot alapított.⁸⁸

A kijavított székesegyházban az új szemléletet képviselő belső átépítés megfelelőbb keretet adott a műalkotások számára, amelyek már a püspök által átplántált barokk stílus jegyeit hordozták. Mesterek, műhelyek alig említhetők ebből az időből. Nem ismerjük a főoltár mesterét és kialakításának módját sem, mindössze a rajta elhelyezett Szent Péter-kép létéről van tudomásunk.⁸⁹ Ennek ellenére világosan rajzolódnak ki azok a körvonalak, amelyek Nesselrod püspöksége alatt meghatározott, egységes program szerint alakultak. A barokk műveltségű püspök az új stílus forrásait is nyilvánvalóvá tette: a barokk beáramlását már ebből a korai időszakból származó kevés adatunkkal is Pozsonyig, illetve Bécsig tudjuk visszavezetni. A pécsi székesegyház nesselrodi barokkizálása beleillik abba a képbe, amely a hazai világi és egyházi építkezésekben, a nagyszombati, nyitrai, veszprémi és pozsonyi székesegyház barokk átépítésében szemlélhető.

Nesselrod püspök fehérvári és pécsi tevékenységét egyaránt sok pereskedés kísérte. Szemére vetették, hogy lovardát tartott fenn. Fényűzéssel vádolták, mert udvari zenekara volt, pedig a székesegyház és a püspöki palota zenei életét európai rangra emelte. Vállalta a pécsi városi kórház anyagi gondjait, s 1714-ben felépíttette a mohácsi püspöki rezidenciát, amelyet 1777-ben Klimó, majd 1780 körül Eszterházy püspök bővített. 1720-ban a pécsi Jakováli Hasszán-dzsámit barokkizálta, amely ettől kezdve mint Nepomuki Szent János-kápolna állott fenn 1959-ig. Amikor Nesselrod püspök 1732-ben meghalt, a székesegyház barokkizálásának kezdeti, ezért igen jelentős időszaka ért véget.

Nesselrod halála után Anton Thurn-Taxis grófot választották a pécsi egyházmegye élére. Rövid ideig, mindössze két évig tartó püspöksége alatt a székesegyház karbantartását, felszerelésének gyarapítását elődjének buzgalmával igyekezett folytatni. Egyéni intézkedései zavart kelthettek a székesegyház esedékes építési munkálatainak irányításában. Erre következtetünk az 1733. május 6-i káptalani gyűlés határozatának szövegéből: „...tudomására kell adni, hogy püspök és káptalan egy testet képezvén, a püspök a székesegyház restaurációját és építkezését illető ügyekben a jövőben a káptalannal egyetértően járjon el”.⁹⁰

A húszas évek elején befejezett építkezés ellenére 1734-ben a káptalannak renoválási gondokkal kellett szembenéznie. A Pozsonyban, 1736-ban az egyházi birtokok szétosztásáról folyt tárgyaláson a káptalani felterjesztésben a következő pont is szerepelt: „14. ...kívánatos lesz, hogy a mindig romos székesegyház a templom pénzéből minél előbb restauráltassék”.⁹¹

1735-re nyilvánvalóvá vált, hogy a székesegyházat csak alaposabb és főleg a külsejét érintő felújítással lehet hosszú időre állóképessé tenni. Az 1730-as évek elejére a székesegyház berendezésének színvonala már nem tudott lépést tartani a barokk kézművesség színvonalával. Az épület renoválását ezúttal az idő tette szükségessé, ellenben a berendezés felújítását, illetve gyarapítását a kanonoki kar ítélte halaszthatatlannak.

Anton Thurn-Taxist a püspöki székhelyen a spanyol származású Alvarez Cienfuegos váltotta fel, aki Pécsen sohasem járt, ezért az egyházmegyét lakóhelyéről, Rómából irányította. A püspök távollétében a székesegyház gondjait a káptalan vállalta magára. Ebben a helyzetben kedvező lehetőség adódott arra, hogy a barokk további beáramlásának és kiteljesedésének szabad utat nyisson.

A TERVEZÉS

A káptalan a székesegyház további gyarapítására 1735-ben költségvetés-tervezetet készített amelyben az általános felújításra, díszítésre és a fenntartásra igen jelentős összeget irányoztak elő. Ez a tervezet egyrészt a káptalan kezdeményező szerepét és az ennek nyomán megindult igen jelentős barokkizálást bizonyítja, másrészt tájékoztat a székesegyház 1735-beli állapotáról és berendezéséről.⁹²

Első és legfontosabb feladatként az épület renoválását jelölték meg. Felmérték a javításra szoruló részeket, majd megállapították az építkezés anyagigényét. Ezután részletes költségvetést készítettek. Az épület további romlásának megakadályozásához legelőször a tetőzet javítására volt szükség. Renoválásra szorult a kis

kapu⁹³ rongált portikusza is, amelynek oszlopai „parosi márványból” voltak. A tornyok állapota is gyatra lehetett, mert a költségvetés szerint a rajtuk támadt repedésekben és üregekben baglyok és denevérek találtak otthonra, pedig korábban ott „mesterien formált oszlopok és fejezetek voltak láthatók”.⁹⁴

A berendezés felújításának indoklásában többnyire az elhasznált állapotra hivatkoztak, amikor az egyes tárgyak javítását vagy cseréjét javasolták. Kifogásolták az oltárok minőségét. Jelezték, hogy a főoltár Szent Péter-képe elrongyolódott. Egy új, azonos témájú festmény elkészítését javasolták. Az új festménnyel kapcsolatban előírták, hogy az „a templom ornamentikájához és dekorációjához arányosítva” készítenő el.⁹⁵ A Szent Péter-képre 4000 forintot szántak, s ez a jelentős összeg magas művészi igénnyel festett, de legalábbis nagyméretű képre utal. A festő személyéről, ugyanúgy a festmény megvalósulásáról nincs adatunk.⁹⁶ Az apszisokban álló oltárok minőségét is kifogásolták, s a hajóban levő négy mellékoltárral együtt újakkal akarták kicserélni. A hajó második pillérpárjához két újabb oltár felállítását tervezték. A Szent Kereszt-oltár menzáját egy lábnival szándékozták magasítani, de gondosan ügyeltek arra, hogy az a főoltár látványát ne zavarja. A tízes években ráhelyezett feszület és szobrok kicserélését is javasolták. Anyaguk tekintetében előírták, hogy azokat rézből állítsák elő. Egyidejűleg az oltár köré vasrácsot terveztek. Az oltárhoz szükséges terítőket és más felszerelési tárgyakat nagyobb tételben kívánták beszerezni. Breviáriumok, kották, hangszerek vásárlását javasolták. A szentélyben a kanonoki stallumok felállítására és a kis kórus orgonájának elkészítésére is határozatot hoztak. Új szószéket is szántak a templomnak. A hajóban a jelentéktelen kivitelű és kevés számú padot 24 új darabbal akarták kicserélni. Ezeken kívül egy nagyobb orgonát, gyóntatószékeket, egy függesztett kandelábert, két új szenteltvíztartót kívántak rendelni a székesegyház számára.

Az északi kápolnák rossz állapotáról is tudósít a jegyzék, de csak a Szent János-kápolna berendezéséről ejtettek szót. Ide új oltárt és oltárképet szántak.⁹⁷ Az építendő sekrestyébe beszerzendő tárgyak között három nagyobb szekrény, két imazsámoly és egy gyóntatószék szerepel. A régiben egy oltár és egy szekrény állott. 1735-ben a székesegyház tulajdonában 13 aranyozott ezüst kehely, 1 ezüst monstrancia és két aranyozott ezüst ciborium volt. A kelyhek közül a két nagyobbat Nesselrod püspök, illetve Kapucsy kanonok készítette. A többi kehely is a püspök, továbbá Kapucsy, Antonelli és Kazó kanonokok ajándéka volt. Megemlítik, hogy a régi templomban egy elrejtett kelyhet találtak,⁹⁸ amelyet a törökök vagy Vecchiék elől mentettek meg. Az altemplomban 1735-ben csak öt oltárlábazat állott. Ide egy kőből készülő oltárt szántak.

A székesegyház délnyugati tornyában két harang függött. A nagyobb sérült volt, mert amikor Radonay püspök rehabilitációját követően a várba bevonult, az éppen a toronyban tevékenykedő lakatos örömének úgy adott kifejezést, hogy kalapácsával a harangot megkongatta, amelyből ekkor egy 10 librányi (kb. 5 kg) darab letörött. A másik kisebb méretű és ép volt. A káptalan ezek mellé egy 26 és egy 40 mázsás harang beszerzését tervezte. A következő év elején már el is határozták, hogy a harangokat Grácban öntetik, s erre a célra 400 forint előleget szavaztak meg.⁹⁹

A költségvetés-tervezet láttán széles körű program bontakozik ki előttünk, amelynek indítékait nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Pozsony, az ország fővárosa és Nagyszombat erős egyházi központokká fejlődtek. A visszatelepült szerzetesrendek által támogatott ellenreformációs küzdelemben a művészet hatóerejét is felhasználták. A nagy egyházi mecénások több osztrák, főként bécsi mestert foglalkoztattak. Alkotásaik rövid időn belül széles körben ismertté váltak, és az ország távolabbi vidékein is mintául szolgáltak. 1735-ig a barokkizálás folyamatában példát mutatott több hazai székesegyházunk is, amelyeket már korábban ugyanazon hatások érték, mint a pécsi dómot. A nyitrai székesegyházat Erdődy László, a veszprémi Esterházy Imre püspök barokkizáltatta, aki később mint hercegprímás a pozsonyi dómot is restauráltatta, majd barokk berendezéssel és felszereléssel látta el. A pécsi káptalan pozsonyi, főegyházmegyei kapcsolatai azzal a nyilvánvaló következménnyel jártak, hogy a pécsi székesegyházat berendezésének megújításával, művészi színvonalra emelésével a látott példák alapján egységes barokk alkotássá kívánták gyarapítani.

A MEGVALÓSULÁS ÚTJÁN (1739—)

Az 1735-ben összeállított tervezet csak részletekben és évtizedekre elhúzódó lassú ütemben valósult meg. A költségvetés szerint az északi oldalon csak a Keresztelő Szent János-kápolna állapota volt kielégítő. Faoltárát Stitkovics János szalántai plébános (†1712) állíttatta, amelyre egy gyengébb kivitelű festmény került.¹⁰⁰ Témája, a donátor keresztneve és a kápolna titulusa alapján, a keresztelés jelenete lehetett.

1738-ban Cienfuegos püspök Rómából Pécsre küldte Szent Vince vértanú csontereklyéjét, amelyet ideiglenesen a Mindenszentek templomában helyeztek el, de azt még ugyanaz év május 28-án Berényi Zsigmond, Cienfuegos püspök képviselőjében ünnepélyes külsőségek között a székesegyházba szállította.¹⁰¹ Meggyőződésünk, hogy az ereklyét azért vitték csak később a székesegyházba,¹⁰² mert bizonyára ekkor restaurálták a végső helyéül kiszemelt kápolnát, amely ez alkalommal vette föl Szent Vince nevét. A relikvia jelenlegi helye ismeretlen.

A Szent Vince-kápolna nyugati szomszédságában álló Szent Imre-kápolnát 1735-ben még nem használták.¹⁰³ Restaurálásának ügyét Bohus Imre kanonok szorgalmazta, aki 1739-ben, közvetlenül halála előtt a kápolna felújításához szükséges anyagiakat végrendeletében biztosította. Még 1736-ban úgy rendelkezett, hogy abban pártfogója, Szent Imre tiszteletére emeljenek oltárt.¹⁰⁴ Bohus Imre végrendeletének végrehajtásával Givovics József kanonokot bízták meg, ezért ő 1741. május 8-án a Szent Imre-oltár kőből faragandó részleteinek, oszlopok és figurák, valamint egyéb díszítmények elkészítése ügyében tárgyalt a szobrásszal, a pécsi Speth Ferencel,¹⁰⁵ akit a szakirodalom eddig csak famunkái révén ismert. Az oltárt 1742-ben állították fel. Ekkor Senger Pál eszéki festő¹⁰⁶ megtisztította az oltárra szánt Szent Imre-képet.¹⁰⁷ A festményt 1859-ben restaurálták, s ekkor — tévesen — azt állították, hogy 115 éves.¹⁰⁸ Szőnyi főként ennek az adatnak ismeretében téved, amikor Haas Mihályra hivatkozva, a megrendelő személyét Bohus Imrében jelöli meg. Mivel a kép Bohus halála után készült, a Szent Imre-kép

megrendelése tárgyában — valószínűleg Berényi Zsigmond közvetítése révén — a végrendelet lebonyolítója, Givovics kanonok léphetett érintkezésbe Gabriel Matthei festővel. Matthei a drezdai akadémia professzora volt, aki a jelzés szerint 1741-ben festette a képet,¹⁰⁹ amelyet a következő évben a kápolna oltárára helyeztek.¹¹⁰ Ugyanebben az évben beszerezték az oltárhoz szükséges textiliákat is.¹¹¹ Az 1743. év első felében a díszítőmunkálatokat, a berendezési és felszerelési tárgyakat is elkészítették. Speth szobrász a bejárat fölé két díszítőelemet faragott kőből.¹¹² Ezalatt a pécsi Kronowetter József a kápolna réz szenteltvíztartóját is elkészítette.¹¹³

1740-ben Cienfuegos püspök Rómában meghalt. Utódaként korábbi adminisztrátora, Berényi Zsigmond vette át az egyházmegye kormányzását. Nógrád vármegyei ősi magyar család sarjaként Nagyszombatban tanult, s tehetsége révén hivatali rangjában gyorsan emelkedett. Előbb esztergomi kanonok, majd hamarosan érseki főesperes lett Újváron. Keresztély Ágost és a hercegprimási székben őt követő Esterházy Imre oldalán diplomáciai tevékenységet is folytatott, s az esztergomi érsek megbízásából mint főlshentelt segédpüspök az érsekség felügyelete alá tartozó apátságokat látogatta. 1732-ben e minőségben tartózkodott a pécsi egyházmegyében. Másodízben a Rómában lakó pécsi püspök, Alvarez Cienfuegos adminisztrátoraként 1736-tól 1738-ig helyettesítette a püspököt világi és egyházi funkcióiban. Berényi püspök a székesegyház berendezésének és felszerelésének barokk szellemű felújítását hivatalának elfoglalása után azonnal megkezdte. Elsődleges feladatának tekintette, hogy a pécsi dóm az egyre gyarapodó magyar székesegyházak sorában előkelő helyet foglaljon el. Ez irányú törekvését főként a berendezés szebbé tételében valósította meg. A székesegyház állapotát inkább a káptalan kísérte figyelemmel, mivel a püspök elsősorban a belső pompa megteremtésére fordította javait. Építkezései közül legjelentősebb a pécsi szeminárium, amelyet 1746-ban emeltetett.

A kivételes képességű Berényi püspök Keresztély Ágost esztergomi érsek tanácsadójaként is gyakran járt külföldön, így számos alkalma nyílt arra, hogy megszemlélje az európai barokk művészet legszebb alkotásait.¹¹⁴ Ennek hatására Pécsen is hozzájárult az általa ismert és megszokott barokk környezet kialakításához, amely a déli országrészek egyházi centrumaiban még kezdeti fokon állott. A pécsi székesegyház főoltárának 1735-beli felújítási elgondolása mindössze az oltárkép és a retabulum sérült vagy hiányzó elemeinek cseréjére vonatkozott. Ennek ellenére az 1740-es évek elején egy új, monumentális és korszerű főoltár építését határozták el. Az ország jelentős egyházi és művészeti központjából Pécsre került új püspök székesegyháza díszítésénél nagymértékben épített korábbi társadalmi és művészeti kapcsolataira. Néhány évvel korábban, 1737-ben Esterházy Imre hercegprimás megbízásából a máriavölgyi főoltár alapkövetételét, egy évvel később felszentelését végezte.¹¹⁵ Ekkortájt kerülhetett kapcsolatba Krail János pozsonyi kőfaragóval, akivel a pécsi főoltár megrendelése alkalmával ismét nehézség nélkül érintkezésbe lépett. A szerződést a püspök és a káptalan képviselője 1741. szeptember 22-én kötötte Pozsonyban.¹¹⁶ Fontos körülmény, hogy műalkotás importálása helyett e jelentős megrendelés kivitelezésére hazai mesternek adtak megbízást. Tudjuk, hogy Krail az elkészítendő főoltárról modellt készített. A szerződés tíz pontban részletezi a megállapodásokat. Ezek szerint az oltár

asztala és architektúrája ugyancsak vörösmárványból, illetve márványburkolattal készül. A monolit oszlopok fejezeteit, lábazatát és „cyradá”-it aranyozza a mester. A fényhatásra is gondoltak, ugyanis a szerződés arra is kitér, hogy az oltár mögötti nagy ablak alsó részét a cél érdekében beépítik, míg az apszis másik ablakát bővíteni szükséges. A menza egyetlen márványból készült. A tabernákulumot vörös-, illetve fekete szemcsés szürke márványból, oszlopos kivitelben állítják elő. Az architektúra díszítőelemei gipszből készülnek. A többi anyag beszerzését és a szállítást Krail vállalja. A szerződés 10. pontjában kötelezi magát, hogy halála esetére egy kezeset állít, aki az egy éven belül előforduló károkat kijavítja vagy az előállítási költségként megjelölt 12 ezer forintot visszafizeti.

Az eddig megjelent publikációk szerint a főoltár architektúráját Krail János Péter készítette. Krail azonban a kivitelezés munkálatainak csak első fázisaiban vehetett részt, mivel — ezt apósának, Pinterhoffer Fülöp pozsonyi kereskedőnek 1749 decemberében a pécsi káptalanhoz írott leveléből megtudjuk — még a szerződésben vállalt munka befejezése előtt meghalt. Ugyanebben a levélben az oltár elkészítéséhez szükséges további költségek megtérítését kéri.¹¹⁷ Krailnak ugyanis csak 1743-ig fizettek előleget, 1744-től a főoltár ügyében a káptalan már Pinterhofferrel állt pénzügyi kapcsolatban.¹¹⁸ Előlegként Krail mindössze 4000 forintot vett föl, míg Pinterhoffer 5500 forintot, azonban az előbb említett levélben további, meg nem határozott összeg folyósítását kéri. A szerződés szerint az oltár 12000 forintba került, tehát valószínű, hogy Pinterhoffer az addig kifizetett 9500 forint és a végösszeg különbözetét kérte. Pinterhoffer munkavállalását nemcsak az elhalálozott vő iránti becsületbeli kötelesség, hanem a 116. jegyzetben ismertetett szerződés 10. pontja is magyarázza. Érthető, hogy Pinterhoffer a számára kedvezőbb lehetőséggel élt, vagyis a megkezdett munkát veje műhelyével befejeztette.

1748-ban a főoltárt rendeltetési helyére szállították, ahol 134 évig állott. 1882-ben sok becses műalkotással együtt a barokkellenes hullám hatására eltávolították a dombból. Felépítményét eladták,¹¹⁹ díszítőelemei elpusztultak. Az egykori főoltár menzája és tabernákuluma a hetvehelyi templomban áll.

Az oltár leírásához segítségül szolgál a szerződés szövege, egy 19. századi fénykép, (15. kép) a Hetvehelyen álló oltárasztal a tabernákulummal, (16. kép) a szobortöredékek a püspökség udvarából, (17., 18., 19., 20. kép) valamint a főoltár általunk megtalált és azonosított 1780-as években készült módosító tervrajza. (21. kép) Ez utóbbin az oltárarchitektúrát koronázó felépítményt már klasszicizáló formaelemekkel ábrázolják, azonban az eredeti baldachin — a fénykép tanúsága szerint — még rokokó jellegű. Mivel a rajz kétségtelenül a főoltárról készült, arról lehet szó, hogy egy későbbi átalakítás tervével van dolgunk.¹²⁰

Az oltárfelépítmény a főapszist teljesen kitöltötte. A menza egyetlen 3,5 m hosszú vörösmárványból készült. Lábazata erősen előredomborodó barokk szarkofágra emlékeztet, amely lépcsőzetesen emelkedő bázison nyugszik. Díszítése a szarkofágon körbefutó mélyített szegélyvonal és középen egy kör alakú mezőben kifaragott, ívelt egyenlő szárú kereszt. A kétszintes tabernákulum anyaga bükkösi szürke márvány. Alsó szintjét, ahova a cibórium zárható, az emmauszi vacsora jelenetével díszített aranyozott rézajtó fedi. A felső szint ajtaja ugyancsak aranyozott rézből, nagyobb méretben készült. Homorú felületén alulról egy akantuszlevélből indított

stilizált indadísz ívelt oldalú téglalapot keretez. Ennek belső mezejét átlós fő irányú rácsszerkezet hálózza be. A díszítményt felül kagylódísz koronázza. A tabernákulum előreugró tagolt párkánnyal, archivoltszerűen zárul. Kétoldalt a párkányok hátrafelé ívelő, két-két korinthuszi oszlopon nyugvó architrávot alkotnak. Elöl a két szintet elválasztó domború márványfelület a monstrancia kitételére is lehetőséget nyújt, egyben az alsó ajtó számára díszes keret. A tabernákulum ormán aranyozott rézfeszület áll. Tagolt alapépítményének jobbra és balra kiugró támegységei az architrávok párkányára ereszkedő volutákban stabilizálódnak. Az egész tabernákulum architektonikus jellegéből eredő kiegyensúlyozottsága, díszítő elemeinek egyszerű, mégis hatásos megjelenése az egész építmény összhangjában érvényesül. Mellette volutadíszes márványalapzaton egy-egy copf füzérekkel és akantuszlevelekkel díszített fa urna áll. A szélek felé az urnák alapjainak folytatásaként voluta indítású hullámvonalban lefutó rövid párkánydíszek következnek, amelyeken a tabernákulum felé forduló, adoráló gipszangyalok térdelnek.¹²¹

Az oltárhoz négy lekerekített sarkú vörösmárvány lépcső vezetett. Az egész építmény körüljárható volt, mögötte a főapszis ívét követő hatalmas felépítmény következett. Magassága elérte a 9 métert. A főoltár hátsó szakasza egy félkör alaprajzú impozáns kolonnád volt, amelynek architrávja a középső oszlopközben nem folytatódott. Így tulajdonképpen egy magas, összefüggő alapon nyugvó, de felső részében két architrávra különülő építményről volt szó. A kolonnád alapját 0,5 láb vastagságú vörösmárvány burkolat borította. Oszlopai homokkő monolitok voltak, márványutánzatú stukkóborítással. Az oszlopok mögött egy-egy pilaszter állott, amelyek az apszis falához támaszkodtak. A korinthuszi oszlop- és pilaszterfejezeteket, illetve ión lábazatokat aranyozták. Az architrávok felső párkányain állott a két egymást követő „S”-vonalból szerkesztett volutás, indadíszes lábazatú baldachin, amelyet egy aranyozott pápai tiara koronázott. A párkányok külső végein nagy urnák állottak. Az oszlopok közeit stukkófelhőzet töltötte ki. A középső oszlopközben a párkányok magasságában a Szentlélek-galamb arany sugaraktól övezett alakja lebegett. Ugyanebben a magasságban két oldalról egy-egy puttó helyezkedett el. Az apszis boltozatáról az oltárépítmény kereteként az architráv párkányának magasságában két puttó által széthúzott, arany rojtszegélyű stukkófüggöny omlott alá.

A kollonád bázisán az oszlopközökben — a jelenleg a püspöki palota kertjében levő — szobrok állottak. Középen volt a kulcsátadás jelenete. A finom szemcséjű homokkőből készült 2,5 méter magas Krisztus-szobor (17. kép) baljával az ég felé mutatott, jobbával az aranyozott kulcsokat nyújtotta át az előtte alázattal térdelő Szent Péternek. (18. kép) A bal oszlopközben Szent Márton püspök szobra állt (19. kép) lábainál alamizsnáért esedező koldussal. A jobb oldali szobor Szent Adalbert püspököt ábrázolta, (20. kép) akinek kísérő figurája egy angyal volt kezében két lándzsával, a püspök vértanúságának eszközeivel.

A pécsi székesegyház immár második 18. századi főoltára kétségtelenül a pozsonyi székesegyház főoltárának hatása alatt készült. A barokk igényeinek a pécsi székesegyház főapszisa a megvilágítás módjában kedvezőbb teret nyújtott. Az oltár mögötti késő gótikus ablakok az építményt egyoldalúan világították meg, s így az egész architektúra, a szobrok és a díszítő felületek plaszticitása kellőképpen érvényesülhetett. Az oltártól jobbra és balra egy-egy aranyozott réz kandeláber

állt.¹²² Készítési idejükről, stílusukról leírás nem maradt. Jelenlegi helyük ismeretlen.

A szabadon álló oszlopos oltárarchitektúra baldachinnal koronázott típusában — miként a pécsi székesegyház egykori főoltáránál is — mindig ott érződik a római Szent Péter-bazilika oltárának példája, amely a Habsburg birodalom területén mindenekelőtt az idősebb Fischer von Erlach tevékenysége nyomán honosodott meg.¹²³ A gráci mauzóleum főoltárát már 1695-ben hasonló felfogásban szerkesztette. Joseph Emanuel Fischer von Erlach bécsi Szent József-emplékének baldachinos, oszlopos felépítménye jelentette az oltárépítészeti új változatának kialakítását. Nyugat-európai útja lehetővé tette az ifjabb Fischer von Erlach számára, hogy a 18. század eleji párizsi építkezéseken gyakori — a pozsonyi oltárhoz közel álló — oszlopos homlokzati változatokat tanulmányozza,¹²⁴ de láthatta a francia mesterek vázlatkönyveit vagy az azok nyomán megvalósult baldachinos oltárokat is.¹²⁵ Az oszlopos, baldachinos oltárarchitektúra tehát olasz és francia hatások nyomán keletkezett, és főként a két Fischer von Erlach közvetítésével vándorolt Bécsbe, ahol az osztrák mesterek közreműködésével jellegzetes stílussá érett. Magyarországon ennek az oltártípusnak meghonosítását az ifjabb Fischer von Erlach nevéhez szokás kötni.¹²⁶ Talán ő készítette a pozsonyi dóm baldachinos főoltárának terveit 1733—35-ben, valamint a pesti Invalidus-palota templomának azóta már szintén elpusztult oltárát is. Az új oltártípus elsődleges pozsonyi megjelenését részben Bécs közelsége magyarázza. A pozsonyi székesegyház oltárának művészi hatása az egész országban szétsugárzott. A típus elterjedésének legelső állomása éppen Pécs volt, ahol a székesegyház 1741-ben megrendelt főoltárának mecénása, Berényi Zsigmond éppúgy a pozsonyi dóm főoltárát állíttató Esterházy Imre érsek környezetéből került ki, mint Klobusiczky Ferenc gyulafehérvári püspök, aki 1755-ben székesegyházában állíttatott oszlopos, baldachinos főoltárt. De megtaláljuk ezt az oltártípust a kalocsai érseki székesegyház főoltárától (1750 után) a gödöllői kastélykápolna vagy az egri ferencesek oltárán (1779) át egészen a székelyföldi templomok (Csíksomlyó, Székelyudvarhely) oltáraiig is.¹²⁷ Az oltárok összehasonlításából levonható következtetések alapján megállapíthatjuk, hogy a pécsi székesegyház barokk főoltára az európai oltárépítészeti hosszú fejlődésének szerves részeként, neves mesterek kölcsönhatása eredményeként jött létre.

A főoltár szobrai, illetve alkotójuk kérdésében az álláspontok mindössze annyit állapítanak meg, hogy az ismeretlen alkotó Georg Raphael Donner körében keresendő.¹²⁸ Az oltár szobrászati munkáit a kutatás feltételezése szerint nem a kőfaragó Krail készítette.¹²⁹ A szobrok magasabb kvalitása meghaladja egy átlagos kőfaragó képességét, s a szerződésben az egész építmény ellenértékeként megállapított 12 ezer forint összeg csak az oltár anyagszükségletét, szállítását és felállítási költségeit foglalja magában, de a figurák megfogalmazásáról nem emlékezik meg, csupán a kivitelezésért és a szállításért vállalt felelősséget. A pécsi főoltár szobrai határozott művészegyeniségtől származnak. Arányaik, művészi megfogalmazásuk, valamint tartalmi kifejezésük leginkább a Donner-követő Bohumil Gottfried Fritsch művészetére emlékeztetnek.¹³⁰ A kutatás e tényt tudomásul veszi, azonban Fritsch szerzőségét nem ismeri el.¹³¹ Ennélfogva a pécsi barokk főoltár egykori szobrainak mester-kérdése továbbra is megoldatlan.

A megcsonkult szobrok (17—20. kép) jelenleg a pécsi püspöki palota kertjében állnak, ahol az időjárás kérlelhetetlensége folytán előre ismert sorsuk beteljesedését várják. A kulcsátadás jelenetének szereplői egymás nélkül értelmetlen ábrázolások lennének. A szobrok tartalmi jelentése — mint Donner Szent Márton-kompozíciójában — csakis egymás mellé rendeltségükben válik érthetővé. A kapcsolat kifejezésében nemcsak a mozdulatok szerepe a döntő, hanem a figurákból sugárzó érzelmi hatások is, amelyek a művészi megfogalmazást teszik sikeressé.

Szent Márton és Adalbert álló helyzetű szobrainak tengelyei lágyabb vonalvezetésükkel emlékeztetnek Donner máriavölgyi térdelő remete-szentjeinek szenvedélyesebb érzelmeket tükröző testtartására. Kifejezésében, mozdulatának lendületében Szent Márton alakja dinamikusabb, mint Szent Adalberté, akinek nyugodtabb megjelenése mindössze függőleges fejtartása és frontális arcbeállítása következtében érvényesül. A szoboralakok drapériájának vonalvezetése a bonyolult megoldásoktól mentes. A végtagok helyzete és aránya a redők alatt is jól követhető. A talapzatokra omló ruházat jellegzetes módon harangszerűen szétterül. A szobrok felületét helyenként vékony gipszréteggel kezelték, amely ma már csak az időjárástól védett helyeken látható nyomokban. A gipszbevonat a szobrok festett felszínének alapját képezhette, bár vizsgálataink során festéknyomokat nem találtunk.

Liturgiai jelentőségét tekintve természetes, hogy a barokkizálásra vonatkozó tervek elsődlegesen a szentélyben valósultak meg. A főoltárét a szószék megrendelése követte. Bohus Imre kanonok (†1739) hagyatékából előkerült adatok a szószék bécsi származását igazolják. A káptalan a megrendelésével és elkészítésével kapcsolatos teendőket Bécsben élő olasz származású ügyintézőjére, Carlo Giacinto Tronora bízta. Tevékenysége azon számos levélen keresztül is mérhető, amelyeket a szószék készítésével és szállításával kapcsolatban írt Pécsre.¹³²

A pécsi szószék szobrászati munkáinak eddig ismeretlen mesterét Trono leveleinek vizsgálata során Johann Georg Hillebrand bécsi szobrász személyében megtaláltuk.¹³³ Munkássága nem ismert. Szószékét ma a kurdí plébániatemplomban tanulmányozhatjuk, s evangélista-szimbólumainak láttán gyakorlott mesterként munkájára következtethetünk. (22. kép) A szószék a székesegyházban a szentély orgonájával átellenben az északi pillér belső felén függött. Kosara rokokó faragványokkal díszített, eredetileg vörös—zöld márványozású faépítmény. Faragványait aranyozták. A kosár előlapja a párkány alatt homorú felületű, majd egy övpárkány következik, amely alatt lapos kehelyhez hasonlóan zárul. Díszítőelemei összességükben rokokó megjelenést kölcsönöznek neki, bár díszítettsége nem oly gazdag, mint a budapesti egyetemi, a székesfehérvári volt cisztercita, a tihanyi vagy a soproni és a győri bencés templom szószékei. Hangvetőjének oromdisze a hétepcsétes könyvön fekvő Agnus Dei volt,¹³⁴ amely valószínűleg azonos azzal, amely jelenleg a sásdi főoltár tabernákulumán látható. Az övpárkány csigáin a négy evangélista szimbólumának faragványa helyezkedik el. A kosár középső mezejében rokokó keretben Szent János evangélista látható, amint patmoszi látomásait írja. A dombormű az evangélistát félfekvő helyzetben ábrázolja attribútuma, a látomásban hírt hozó sas társaságában.

A szószék figurális díszének tematikája egységes. A négy evangélista művészi megformálását jelképe az Evangélium hirdetésének helyére utal. Ezek közül

különösen Máté evangélista attributumának finom arcvonásai érdemelnek figyelmet. A szép angyalfej iskolázott szobrászkézre vall. A kosár domborműve lágy vonalvezetésével érzékelteti a látomását író, szinte lebegő alakot, akinek tevékenysége a hangvető ormán elhelyezett hétpecsétetes könyvvel és az Agnus Deivel állt eszmei kapcsolatban. (22. kép) Mai helyén, a kurdi templomban az építészeti adottságok miatt megcsönkült hangvetőjét igen alacsonyra tették, míg a hozzá tartozó lépcsőzetet az oratóriumban helyezték el. Eredeti helyén az északi mellékhajóból indult, majd a pillért keletről megkerülve érte el a szószéket.

1746 márciusában a készülő új főoltárra aranyozott réz gyertyatartók készítését tervezték.¹³⁵ A megrendelő a pécsi káptalan volt. Bizonyára Berényi püspök korábbi kapcsolatainak felelevenítésével teremtettek összeköttetést Augsburggal, bár erre a levelezésből nem derül fény. Az e tárgyban írt levelek a megrendelő részéről előírt méreteket, illetve a mester árszabását, majd egyre sürgetőbb anyagi követeléseit, határidő-módosításokat, halogató kifogásait tartalmazzák. Az ötvösmester, aki magát Johana Jacob Kelbnek nevezi, Augsburgból Bécsen át küldte leveleit, de ő Merzenbadban lakott.¹³⁶

Az ötvösmester három mintarajzot küldött a káptalannak. Az elsőt csupán kis mérete miatt nem fogadták el, ezért később, 1746. május 29-én újabb két rajzot juttatott el Pécsre. A káptalan a megfelelőt kiválasztotta, és pecsétjével ellátva, megrendelésként visszaküldte Kelbnek.

A káptalani levéltár rajzanyagában figyeltünk fel egy gyertyatartót ábrázoló rajzra (23. kép), amely nagyfokú hasonlóságot mutatott azokkal a gyertyatartókkal, amelyeket a nagymányoki templom raktárhelyiségében korábban találtunk. (24. kép) Feltételeztük, hogy ez volt az a kisméretű Kelb-féle rajz, amelyhez hasonlóan a másodízben küldött két példány egyike — a nem kívánt változat — is nyilván Pécsen maradt. S valóban, később előkerült egy gyertyatartó rajza, ezúttal már a káptalan által megadott méretben. Hátoldalán rövid megjegyzés áll: „Nullius usus.” Tehát ez az a változat, amely a káptalan tetszését nem nyerte el. Úgy véljük, hogy ebben Kelb másik rajzát (25. kép) is megtaláltuk.¹³⁷ A nagymányoki gyertyatartók augsburgi eredetét Kelb második alkalommal küldött rajzának stílus- és formabeli hasonlósága, anyaga és méretazonossága támasztja alá. A főoltár és a hozzávaló gyertyatartók beszerzésének körülményei bizonyítják, hogy a székesegyház felszerelését mindig a legkiválóbb hazai mestereknél rendelték meg, s ha ilyen nem állt rendelkezésükre, akkor a külföldi műhelyekhez fordultak. A püspök és a káptalan minden esetben az egyházi körökben ismert és bevált mestereket foglalkoztatták, akiket korábban esetleg személyesen is ismertek.

A székesegyházakban a kanonoki stallumok a káptalani testület számára készültek, s ezért kialakításukra Magyarországon is különös gondot fordítottak. Pécsen a kanonokok stallumai a főoltár előtt húzódó vasrács szomszédságában, a második pillérközben álltak. E templomi bútorok már a korai középkorban használatosak voltak. Alapvető fölépítésük azóta nem változott, mindössze a díszítmények mentek át jelentős változáson a stílusok meghatározó jellege szerint.¹³⁸ Az első pécsi stallumok felállításának idejét nem ismerjük. Az sem tisztázott még, hogy a 18. század folyamán hány stallumegyüttest állítottak fel a szentélyben. A kanonokok ülőhelyéről 1735-ben esik szó először. A szűkszavú költségvetés csak annyit említ, hogy e célra 300 forintot irányoztak elő.¹³⁹ Nem valószínű, hogy a

stallumokat a korábbi századokban nélkülözték volna, így az is kizárt, hogy felállításukra 1735-ben gondoltak először. Inkább arról lehet szó, hogy a török megszállás hosszú évei alatt elpusztult vagy ez után elvitt stallumokat, illetve a 18. század elején készült, és művészi tekintetben már időszerűtlen kanonoki padokat ekkor szándékoztak újakkal pótolni.

A pécsi volt Notre Dame-zárda templomának oratóriumában három stallumegységre bukkantunk. Stílusuk és nagy méreteik alapján nem tartottuk kizártnak, hogy egykor a székesegyház barokk berendezéséhez tartoztak, s mint ez később bebizonyosodott, Dulánszky Nándor püspök ajándékozta őket a templomnak.¹⁴⁰

A lendületes csiga-, porc- és levélmotívumokból felépített faragványok a padoknak könnyed és mozgalmas külsőt kölcsönöznek. Oromdiszes hátlapjuk szimmetrikusan szerkesztett faragványai változatlanul ismétlődnek. Előlapjuk két mezőre osztott, a mezők középpontjában egy-egy stilizált virág faragványa látszik. (26 a,b kép) Ezt a stallumegyüttest a hiányzó negyedik egységgel együtt Berényi püspök megrendelése közé soroljuk, mert 1735-ben még hiányoztak, a legközelebbi stallumokat pedig 1762-ben állították fel. Készítésük ideje a negyvenes évek második felére tehető. A mester vagy a műhely meghatározásában több név is előtérbe kerülhet,¹⁴¹ ezért ebben a kérdésben biztos adatokra nem támaszkodhatunk.

A stallumok fölött az északi és a déli oldalon egyaránt a szentély második pillérközeiben fából készült karzat függött. Mellvédjét faragott rácsozat és máig ismeretlen aranyozott szobrok díszítették. Alatta a karénekesek ruhái számára 12 szekrény, valamint öltözőhelyiség állott.¹⁴² A szentély déli oldalán a karzat folytatásában, a harmadik pillérközben a zenészek kórusa kapott helyet. Feljárata a karzatéval közös volt, de annál öt lépcsővel magasabban feküdt. Alaprajza aszimmetrikus volt. Mellvédje a szentély felé ívelt. E szentélykórus létesítésének idejét nem ismerjük, azonban bizonyos, hogy 1735 előtt már létezett.¹⁴³

Az 1735-ben tervezett külső építő munkálatokra csak a negyvenes évek második felében került sor, ugyanis 1746-ban még nem javították ki a tetőt, s az építendő új sekrestye padlóköveit is csak 1747-ben rendelték meg. A székesegyház belső terét érintő felújítást Berényi püspök pályafutásával kezdődően megindították.

A Nesselrod püspök által a templom közepére helyezett altemplomi lejárati lépcsői a harmincas évekre megrongálódtak, veszélyessé váltak. A lejárati lépcsőből állt. Ezeket 8 lábnyira kiszélesítették, és korláttal vették körül. Az altemplom göröngyös talaját, töredezett tégláit kihordták, majd 720 kölappal burkolták a padozatot.

A székesegyház szentélyének falait festmények nem díszítették. Mindössze a főapszis öblét festette ki az egyébként ismeretlen Rieder János pozsonyi festő 1745-ben.¹⁴⁴ A festés plasztikus levél- és virágfüzérből állt. Ugyanez ismétlődött a főapszis gótikus ablakainak béléteiben. A két ablak mintájára, a szimmetria kedvéért az északi oldalra egy harmadik ablak festett imitációja került. A középső apszis homlokzata feletti boltozatra egy korábbi, vésett felirat másolatát is felfestette Rieder.¹⁴⁵ A szentély csillagboltozatos mennyezete nem nyújtott alkalmas felületet egy festői program kibontakozására. A székesegyházban uralkodó félhomály miatt a falakat a szentélyhez hasonlóan a hajóban is csak meszelték. A székesegyház déli frontján csak két, az északon pedig egy ablak sem volt.

A sekrestye 1748-ig az északkeleti toronyban kapott helyet. Belső tere a falak vastagsága miatt szűknek bizonyult, ezért 1747-ben a dóm északi oldalán megkezdték az új sekrestye építését. A régi sekrestyében a káptalani könyvtár kapott helyet. Az új helyiségnek csak az északi falát és a föld alatti boltozatát kellett megépíteni, mivel három oldalról, a torony, a szentély és a Szent János-kápolna falai már adottak voltak. A sekrestyét négy, 8×4 láb méretű ablakkal látták el, ezekre később rácsokat szereltek. A helyiség egyetlen bejárata a szentély északnyugati feléből nyílt.

1747. szeptember 20-án a káptalan sürgős levelet íratott Bécsbe, amelyben egy vaskályhát és 100 kelheimi padlókövet rendelt az új sekrestye számára. A káptalan határozott kérése, hogy közülük 50 fehér, 50 pedig sötétbarna legyen. Előzőleg a hajó padozatához már ezer darab követ megrendeltek.¹⁴⁶

Figyelemre méltó a káptalan tudatos tervezése és igénye a minőség, valamint a színek alkalmazása tekintetében. Minden bizonnyal olcsóbb megoldás lett volna, ha egyszínű kőlapokat alkalmaznak, de a kor sajátossága, hogy az egysíkúsgot nemcsak a térplasztikai formaadással, hanem a színek és tónusok variálásával, az ellentétek egymás mellé helyezésével is igyekszik megtörni. A sekrestye kőlapjainak gondos megválasztásával — ha jelentéktelen mozzanatnak tűnik is — ugyanezt a célt kívánták szolgálni. Az új sekrestye padozati tervét a káptalani levéltár rajzai között felismertük és azonosítottuk. (27. kép)

A sekrestyebéjárat márványkeretének készítéséről az első nyomokat 1744-ből találtuk. Ekkor egy kétvariációs tervrajz és egy ablakterv (28. kép) készült. Az utóbbit a sekrestye ablakai számára rendelték. E márványkeretek elvesztek vagy nem is valósultak meg. A felállításra került és máig fennmaradt keretek formai kialakítása és aránya ugyanis a rajzon szereplő változatok egyikével sem egyezik. E tervek a jelzés szerint Gabriel Mathias Steinböck bécsi kőfaragótól származnak.

1746. október 27-én Domsics örkanonok egy meg nem nevezett bécsi kőfaragó által küldött rajzot mutatott be a káptalannak, amely a sekrestyéhez készítendő vasrácsos ajtót ábrázolta.¹⁴⁷ A bécsi kőfaragó feltehetően ugyancsak Steinböck, aki a korábbi vázlatokat készítette, és aki a méretvétel céljából nála levő vasrácsos ajtó rajzát ekkor visszaküldte. A gyűdi márvánnyal keretezett bejáratot a sekrestye felől faajtó zárta, míg a szentély felé eső oldalon az a barokk, kétszárnyú kovácsolt vasajtó állt,¹⁴⁸ amelyet a rajz jobb oldali változatának megfelelően, de az „A” betűvel jelölt bal alsó egység szerint készítette el Rosinger István pécsi lakatosmester.¹⁴⁹ (30. kép)

A levéltárát 1748-ban a délnyugati torony aljából a régi sekrestye helyére, az északkeleti toronyba költöztették. A szentélybe nyíló bejáratának kerete egy másik rajz szerint készült, amelyen rajta van készítőjének, Fölsinger Mátyásnak a neve. (29. kép.) A pécsi Fölsinger láthatóan ismerte Steinböck tervét, mert a márványkeret az ő motívumelemeire épül.

E keretbe is díszes vasrácsos ajtót helyeztek. Ez ma a püspöki sírbolt bejáratában áll. A hazai viszonylatban jelentős művet Szőnyi igen részletesen írja le, azonban keletkezésének meghatározásában bizonytalan.¹⁵⁰ A kovácsolt ajtó eredeti helyének megállapításához készítési idejét is ismernünk kell. A sekrestye vasajtójáról az 1746. október 27-én bemutatott két változatú rajzot elfogadták. (30. kép.) December 15-én Domsics örkanonok újabb rajzot mutatott be, ezúttal a

levéltár ajtajának tervét. Alkalmazási helyének hivatalos jellegére utal az a korona-disz, amelyet a rácszat felső részén tüntettek föl. Elkészítését a szükség sürgette, mert a káptalannak a levéltárat mint hiteles helyet mielőbb biztonságba kellett helyezni. Kovácsolt ajtaját azzal a rajzzal azonosítottuk, amelyen Domsics örkanonok a káptalan megrendelését aláírásával hitelesítette. (31. kép.) Az elfogadott tervek bemutatása és megvalósulásának alább bizonyított ideje alapján megállapítottuk, hogy a toronybeli levéltár és az új sekrestye vasajtókkal megerősített díszes bejárata 1747 és 1751 között készült. (32. kép) A sekrestye kovácsoltvas ajtajának sorsa 1882 óta ismeretlen.

A helyi hagyomány szerint a püspöki sírbolt bejáratában ma is látható egykori levéltári kovácsolt ajtó pécsi mester műve. A székesegyházban a század negyvenes-ötvenes éveiben elvégzett lakatosmunkákról három mesterrel kapcsolatban van adatunk. Közülük Herbert József, aki kulcsok és záruk készítésével foglalkozott, pécsi, Rosinger István, a Szent Kereszt-oltár rácsainak készítője, szintén pécsi, valamint egy „ürögi lakatos” néven említett mester, aki a főoltár előtti rácsot készítette. A vasajtók elkészítésére Krajczér József ugyancsak pécsi lakatos is ajánlkozott, azonban őt elutasították.¹⁵¹ A megrendelt munka természete alapján tehát csak Rosingert és az ürögi mestert vehetjük tekintetbe. A levéltári és sekrestyebéjárat készítésének időpontjában e munkára viszont egyedül Rosinger esélyes, mert 1742-ben is ő készítette a Szent Imre-kápolna rácsos ajtaját, de döntően azért, mert az ürögi mester a székesegyházban csak Rosinger halála után,¹⁵² 1759. május 16-tól állt alkalmazásban.¹⁵³ A mester személyének meghatározásában Rosinger mellett szól az is, hogy az 1750–51. évben végzett munkájáért 243,98 forintot fizettek.¹⁵⁴ A rajzok alapján a sekrestye vasajtóját is Rosingernek tulajdonítjuk. (30. kép)

A sekrestye berendezését és felszerelését folyamatosan gyarapították. E tevékenységben a káptalannak és Berényi püspököknek egyaránt nagy része volt. 1744-ben, a rajzon levő írás szerint a püspök elutasította Steinböcknek a sekrestye bejáratához készített tervét. 1752-ben mégis megvalósult egy márványkeret a bécsi kőfaragó tervei szerint. Úgy véljük, hogy ezúttal egy módosított, a levéltárával megegyező ajtókeretről van szó, amelyet egy márvány kézmosó medencével együtt készítet.¹⁵⁵

Az új sekrestye oltárának kérdésében úgy döntöttek, hogy erre a célra a szentélyben álló Szathmáry-pasztófürumot használják fel. Már Krailnak a főoltárról szóló szerződéséből megtudtuk, hogy a pasztófürum a szentélyben a főapszis bal oldalán állt, annak elszállítására külön is kitért.¹⁵⁶ A szentélyből 1748 márciusában helyezték a sekrestyébe, ahol a padozati terv szerint a belső helyiség keleti falához állították.¹⁵⁷ E sekrestyebeli oltár összeállítója Volger Bernát pozsonyi kőfaragó volt.¹⁵⁸ A törökök által megrongált részeket Speth Ferenc pécsi szobrász javította ki.¹⁵⁹ A reneszánsz szentségházból kialakított oltár 35 évig állt a sekrestyében. 1783-ban a Corpus Christi-kápolnába szállították.

A Berényi Zsigmond idejében mutatkozó, addig nem tapasztalt barokkizáló hullám természetesen a felszerelésre is kiterjedt.

A liturgikus öltözetek változatos színei és formái lehetővé, sőt szükségessé tették a textíliák széles körű felhasználását, s a különböző nemes anyagok gazdag variációinak létrehozását, alkalmazását. Berényi püspök 11 darabból álló ornátusa

a székesegyházi ruhatárnak ma is egyik legszebb kollekciója. Alkotóját nem ismerjük. Valószínű, hogy bécsi munka. Anyaga égszínkék alapú ezüstbrokát szövet. Laza csoportokba szedett mustrázata különböző színű virágokból, füzerekből, madarakból és más változatos díszítőelemekből áll. Kazulája hasonló anyagból, sárga szatén béléssel készült. A hátrész alsó végére közepén a püspök címerét hímezték. A címerpajzsot körirat szegélyezi: C.Sigis.Berényi De K.B.Eppus Quinque Eccles: 1745. (33 a,b kép)

A nagy mecénás az ötvöstárgyakat is gyarapította. Aranyozott ezüstkehely és két monstrancia származik az ő megrendeléséből Berényi ezúttal is bécsi mestereket foglalkoztatott.¹⁶⁰ (34 a,b,c kép)

A székesegyház északi homlokzata előtt áll az úgynevezett Berényi-kút. Mészkö felépítményét megrendelőjének címere díszíti. A kútkáva készítője feltehetően Hike Kristóf és Speth Ferenc pécsi mesterek, akikről tudjuk, hogy Berényi számára valamilyen kőfaragó munkát végeztek. Ezzel kapcsolatban 1751-ben Hike, a valószínűleg a püspök halála miatt elmaradt járandóságuk miatt reklamált.¹⁶¹ A kútkávát koronázó rács készítőjéről nincs adatunk, de feltételezzük, hogy Rosinger István műve. (35. kép)

1746. november 26-án Domsics örkanonok a dóm megrongálódott tetejének javítását indítványozta, amelyre már korábban is tett javaslatot. A javítási munkákról vázlatot készítettek, de ennek néhány részletét kifogásolták. Csak a másodízben előterjesztett rajzot fogadták el. A káptalan felszólította Domsicsot, hogy a tervet előbb mutassa meg a püspöknek, s csak ez után szerezz be a szükséges anyagot, majd gondoskodjék a munka elvégzéséről.¹⁶² A székesegyház tetejével kapcsolatban említett ismeretlen rajz alapján nagyobb szabású munkára kell következtetnünk. Koller is megemlékezik arról, hogy a 18. század közepén a székesegyház tetejét átépítették. Koller megerősíti azon véleményünket, amely szerint a Weinmann metszetein ábrázolt hatalmas tetőfelület, az eddigi nézetekkel ellentétben, nem Nesselrod, hanem Berényi püspök idejében készült.¹⁶³

A székesegyház alaprajza 1748-tól, a sekrestye elkészültével olyképpen módosult, hogy az északi oldal a tornyok szélességében kiegészült, míg a déli front a 18. század folyamán megőrizte aszimmetriáját. A káptalan megállapítása szerint az 1740-es évek végén a székesegyház külső megjelenésében egységes volt, de a homlokzat díszítését már ekkor elhatározták.

Berényi püspök 1748-ban halt meg, ezért az ekkortájt tervezett homlokzati díszítő építkezést elhalasztották. Az ő idejében a pécsi dóm rövid, de annál termékenyebb korszakát élte, amelynek során a berendezés és a felszerelés, de az épület is jelentős mértékben gyarapodott. Berényi művészi kapcsolatait korábbi állomáshelyein teremtette meg. Széles látókörét, műveltségét érezzük mecénási tevékenységében, amellyel a berendezést magasabb művészi szintre emelte a székesegyházban. Az igényes munkával készült alkotások tekintetében, azoknak művészi értékében a pécsi dóm a 18. század közepén már a hazai székesegyházak jelesebbjei közé tartozott. 1748-tól 1751-ig Ország András segédpüspök vezette az egyházmegyét. Ez idő alatt a székesegyházon jelentős építő vagy javító munkát nem végeztek.

A BAROKK SZÉKESEGYHÁZ ÉPÍTÉSÉNEK ÉS BERENDEZÉSÉNEK BEFEJEZŐ SZAKASZA (1751—1799)

A pécsi egyházmegye 18. századi nagy püspökegyéniségei sorában Berényi Zsigmondot Klimó György (1751—1777) követte. Elszegényedett Nyitra megyei földművescsaládból származott. Tanulmányait Nagyszombatban sok nélkülözés mellett végezte, kitartó szorgalma és tehetsége révén elért eredményei azonban kárpótolták a nehéz évekért. A papi pályán már korán felfigyeltek tehetségére, s rövidesen az esztergomi érseki helytartó titkára, 27 éves korában pedig már pozsonyi kanonok lett. Hamarosan az udvari tanácsosi és a középkorból fennmaradt tiszteletbeli novi püspöki címet is elérte. Személyét az udvarnál is nagyra becsülték, s Mária Terézia a magyar kancellária referendusává, majd 1751-ben pécsi püspökké nevezte ki. Új állomáshelyén első teendői az addig rosszul szervezett egyházmegye rendezése, a papképzés színvonalának emelése, a falusi elemi oktatás ellenőrzésének megszervezése, a tanítás hatékonyságának fokozása voltak. Nagyszabású tervei között szerepelt, hogy visszaállítja a Nagy Lajos király által alapított pécsi egyetemet, amely századokkal korábban — feltehetően a fenyegető török veszély miatt — beszüntette működését. Az országban elsőként nyilvánossá tett könyvtárát, középkori oklevél- és éremgyűjteményét, valamint az általa beszerzett csillagászati műszereket az egyetem fakultásainak rendelkezésére kívánta bocsátani. Papírmalmot létesített, s egy könyvnyomda felállításához is kérte Mária Terézia engedélyét. Tudománypártoló, messzetekintő koncepciójából nem hiányzott a székesegyháznak és környékének gyarapítási terve sem. Neves mesterek közreműködésével az épület külsejének barokkizálását tervezte, berendezését újabb, színvonalas műalkotásokkal kívánta színesebbé tenni.

A püspököt Pozsonyhoz és Esztergomhoz elődjéhez hasonló kapcsolatok fűzték, s hivatali teendői őt is gyakran szőlítetták Bécsbe, ahol a tudományos és a művészeti életben több számottevő egyéniséggel találkozott. A káptalan korábbi s Klimó újabb hazai és külföldi ismeretségei révén a pécsi barokk továbbra is főként ausztriai forrásból táplálkozott. A beáramlás fő iránya Bécs—Pozsony maradt, azonban a korábbi kapcsolatok kiszélesítését jelzi, hogy Klimó püspök gráci mestereket is foglalkoztatott. Ebben az esetben a szállítás a Mura—Dráva útvonalon bonyolódott le. Ez tehát a pécsi barokk megjelenésének későbbi mellékvonala.

Klimó mecénási tevékenysége szinte püspökségével együtt kezdődött. Irányítása mellett már 1752-ben a vár kaputornyának felújításával indult az az építkezés, amely a székesegyház környezetének rendezését is feladatának tekintette.¹⁶⁴ A szeptember 25-i káptalani gyűlésen elfogadták a kaputoronyban elhelyezkedő órára vonatkozó egyezséget, amelyet Johann Martin Weinhardt gráci órásmesterrel kötöttek.¹⁶⁵

Az ugyancsak gráci mester, Martin Feltl 1753-ban két harangot öntött a káptalan számára.¹⁶⁶ E harangokat eredetileg a vár kaputornyába rendelték, az egyiket mégis a székesegyház délnyugati tornyában helyezték el.¹⁶⁷ A Szűz Máriáról elnevezett harang ma is ugyanott függ.

A székesegyház történetében jelentős hely illeti meg Klimó püspök tevékenységét. Az ő idejére esik a székesegyház fél évszázada folyó barokkizálásának befejező szakasza, amelynek során a még hiányzó vagy elhasználódott berendezési tárgyakat pótolta, s számos új alkotást is készíttetett. A székesegyház környezetének rendezése után azokat a két évtizede húzódó terveket kívánta megvalósítani, amelyeket a káptalan már 1735-ben mint mielőbb elvégzendő feladatokat jelölt meg. Így például az 1735-ös tervezet már említi, hogy a hajó második pillérpárjához oltárokat kívánnak állíttatni. Az 1754-ben készült Hermann-g-féle alaprajzi felvétel¹⁶⁸ a hajóban az 1735-ös állapothoz viszonyítva eggyel több, tehát öt oltárt tüntet fel. Ez a Szent Márton-oltár valószínűleg már Klimó püspöksége alatt készült.¹⁶⁹ A hajóban elhelyezett padok is, amelyeknek rossz állapotára az 1735. évi költségvetés hivatkozott, ekkor készültek. A tervezett 24 pad faragása ügyében csak 1755-ben intézkedtek.¹⁷⁰ A hajó 18. századi padjai közül néhány a magyarszéki templomban ma is használatban van. Formai kialakításukra a lefelé öblösödő sarokklizénák jellemzőek. Alkotójuk valószínűen a Speth-műhely volt 1756-ban.

1755-ben az elavult sekrestyebútorzat cseréje is időszerűvé vált. A káptalan elrendelte, hogy az új szekrények készítéséről az örkanonok tárgyaljon az asztalossal, készíttessen rajzot és modellt, majd mutassa be a káptalannak.¹⁷¹ Fonyó Sándor örkanonok a pécsi asztaloshoz, Polacsek Andrásához fordult a megbízással, akinek 2 × 5 ajtós szekrényépítményét elborítja a rokokó kagylódíszek szabadon csapongó ornamentikája. Ugyanezen motívumokból formálta az angyaloszobros, áttört rokokó oromzati díszítményt is. Ez a városi asztalosmester nagy biztonsággal használja azt a formakincset, amelyet a hazai művészeti gyakorlatban elsősorban a szerzetesi faragóműhelyek arkuláriusai terjesztettek el. A terveket és a modellt a püspöknek is bemutatták, majd 1756. augusztus 19-én megkötötték a szerződést. Ugyancsak helyi mestert, Speth Ferenc szobrászt bízták meg a szekrények díszítésének elkészítésével.¹⁷² 1757. augusztus 13-án a szekrények zárszerkezetének elkészítéséről kötnek megállapodást Herbert József lakatosmesterrel. 1757 októberében jelentik a káptalannak, hogy az asztalosmunka befejezése faanyag hiányában késik, ezért a hetvehelyi erdőből megfelelő fák kivágását rendelik el.¹⁷³

1758-ra elkészült a tíz szekrény, azonban az általunk megtalált tervrajzon látható szobordíszek nélkül. A módosításra feltehetően Klimó adott utasítást. A székesegyház sekrestyéje a három pécsi mester művét ma is őrzi. (36a, b, c kép) A tervrajztól eltérés mutatkozik a szekrények alsó részén is. A rajz fiókos alsó egységét a valóságban ajtók helyettesítik. A rajz és a megvalósult bútorzat nem egyezik a rajzzal a felső szekrénysor feltámasztásának módjában sem. Eredetileg — a székesfehérvári volt jezsuita templom sekrestyeszekrényeihez hasonlóan — konzolos megoldást terveztek, azonban e helyett az egyes szekrényeket elválasztó pilaszterek alá helyezett támasztóelemekkel biztonságosabb megoldást választottak. Polacsek szekrénytervének oromdíszítése igen hasonló a székesfehérvári

szekrények megfelelő részéhez, azonban a terv szobordíszai és a felületi faragványok egy része nem valósult meg.¹⁷⁴ Ebben nem anyagi szempontok játszottak közre, hanem a díszítés egyszerűsítésében inkább a rokokó hanyatlásának jeleit kell látnunk.

A sekrestye berendezését a következő években is gyarapították. 1758-ban a sekrestyeszekrények stílusának megfelelő imazsámolyokat rendeltek. Valószínű, hogy ezúttal is Polacsek asztalost és Speth szobrászt foglalkoztatták.¹⁷⁵ Az imazsámolyok felépítményén festmények álltak. Ezek Jézus születését, Jézust az Olajfák hegyén, a Kálváriát, Jézus levételét a keresztről, a fájdalmas Szűzet, a Piétát, valamint Bűnbánó Magdolnát és Szent Pétert ábrázolták. 1777-re mind a nyolc térdeplő elkészült. Keletkezésük sorrendjét nem tudtuk megállapítani. A Kálvária, a Keresztlevétel, Bűnbánó Magdolna és Szent Péter képei az imazsámolyokkal egy egységben most is a székesegyház sekrestyéjében állnak. (37. kép) a többi négy holléte ismeretlen. A megrendelő, Klimó püspök és az imazsámolyokat díszítő olajképek mesterének kapcsolatát az az 1765. január 3-án kelt Klimó-levél világítja meg, amelyet a bécsi kapucinusok általa többször foglalkoztatott festőjéhez, Johann Baumgartnerhez írt, s benne egy Anton nevű tehetséges ifjú festő támogatását, valamint azt kéri, hogy megfelelő elhelyezéséről és művészi fejlődéséről gondoskodják. Megjegyzi, hogy a fiú érdekében a bécsi akadémia rektoránál, Schrattenbachnál is közbenjár. Ebben a levélben Klimó a fiatal festőtől egy Kálvária-képet rendel. A levél tartalmazza a püspöknek a képpel kapcsolatos elképzeléseit, amelyek nem részletes előírások, csupán a témát körvonalazzák. Kéri, hogy a kép a feszület mellett álló Szűz Máriával és Szent Jánossal vagy Magdolna kiegészítő alakjával megfelelő térbeliséggel készüljön. Kijelenti, hogy ami a részleteket illeti nem kíván előírással élni, s a kép kialakítását a festőre bízta. A püspök felszólítja Baumgartnert, hogy ne az ecsetjével, csupán tanácsaival legyen az ifjú segítségére.¹⁷⁶

A kép méreteire és a határidőre nem adott utasítást, ezért úgy véljük, hogy Klimó és Baumgartner a későbbiekben erről külön megállapodtak. A Kálváriát ábrázoló festmény valószínűleg azon képek egyike, amelyek az imazsámolyokon szerepelnek. Ebből az időből ugyanis más, Klimó rendelkezésre készült és teljesen azonos témájú képet a pécsi egyházmegyében eddig nem találtunk. Mind a négy kép „P. Donat” szignatúrával jelzett. [Feltételezésünk szerint az Anton keresztnévű ifjú festő a Garas Klára által páternek tartott Donatusszal azonos, aki a bécsi kapucinus szerzetes-festő, Baumgartner tanítványa volt.] A Szent Pétert ábrázoló példányon az 1776-os évszámot olvashatjuk, Krisztusnak a keresztről való levételét bemutató mozgalmas kompozíció azonban fokozottan érezteti Baumgartner hatását. (38., 39. kép)

1757-ben a székesegyház életében újabb változás következett. Az igen széles körű tevékenységet folytató Fonyó Sándor immár préposti minőségben június 16-án részletes jelentésben hívta fel a káptalan figyelmét a székesegyház számos hiányosságára, amelyek pótlását sürgős teendőként jelölte meg. A prépost a berendezés gyarapítását is indítványozta. Javaslatai nyomán számos jelentős alkotás született.¹⁷⁷ Az épület állapotáról elmondta, hogy az északi kápolnák teteje megrongálódott. Az eresz alatt több repedés keletkezett, amelyeken keresztül a víz a kápolnák boltozatát megrongálta. A tetőről lecsurgó eső a földben reked, mivel a

csatornázást még nem oldották meg. A prépost a dóm északi oldalán a korábban lesüllyesztett talajszint miatt, és a lemeztett meredek partoldal megtámasztására egy kőfal és négy támív építését indítványozta.¹⁷⁸ A Corpus Christi-kápolnáról a keleti fal nedvesedése miatt emlékezett meg. Oltárát és annak festményét a nedvesség veszélyeztette. Később ezen úgy segítettek, hogy a székesegyház épülő portikusát a tervezettnél 3 lábnyival előbbre építették.¹⁷⁹ Miután a baj okát megszüntették, az oltárt is renoválták.¹⁸⁰ Mindez 1757-ben történt, amikor a hajó átalakított orgonáját elhelyezték a kápolnában.¹⁸¹

Glavinich kanonok már 1717-ben kifogásolta, hogy a székesegyház ablakai sem az épület, sem pedig a benne tartózkodók számára nem nyújtanak védelmet. E hiányosság, ha csak részben is, negyven év múltán még mindig fennállt. Éppen ezért nem lehetett indokolatlan a prépost javaslata, amely a pókhálós, elszennyeződött s a portól elszűrült falak, pillérek tisztítását indítványozta. Mivel a középkori falfestmények még a vakolat alatt voltak, s 18. századi freskók a falfelületet ekkor még a Corpus Christi-kápolnában sem díszítették, az egész templomot kímélszték.¹⁸² A meszelés előtt a pillérekre és a falakon pótolták a vakolatot, amelyet 1748-ban a főoltár hatalmas márványelemeinek beszállításakor vertek le. A belső felújítással járó szennyeződés miatt gondoskodtak a berendezés védelméről.¹⁸³ 1758-ban elhatározták, hogy az altemplom padlózatát kicserélik, amelyhez a kőlapokat Bajorországból rendelték.¹⁸⁴

Az 1735. év tervei között szerepelt a déli portikusz javítása is, amely építmény Nesselrod püspök idejéből származhatott. Díszítésének módjáról csak annyit tudunk, hogy a bejáratot oszlopok szegélyezték. 1756 júliusában még rézlemezekkel fedték.¹⁸⁵ Az új portikusz felépítését Fonyó prépost javaslatára határozták el azzal az indokkal, hogy a dóm külseje jelenlegi állapotában nem megfelelő, továbbá, hogy esős időben a lecsurgó víz miatt a közlekedés ott kellemetlen, s az átázott talaj az alapokat is veszélyezteti. Ezért elrendelték, hogy az atrium oszlopait szilárd kővekből építsék, kupolával lássák el, és a csatorna vizét a csatolt rajz szerint vezessék el. Az építmény fölötti ablak kijavitása végett is adják ki a munkát a mesternek.¹⁸⁶

A portikusz építésével Riszlmajer János pesti kőfaragót bízták meg.¹⁸⁷ A prépost az építmény fedéséről Holz Pál pesti rézművessel tárgyalt. A portikusz 1758. december 12-én elkészült.¹⁸⁸ Homlokzatát a Weinmann-féle metszet örökölte meg számunkra. (11a kép) A portikusz kialakítását a Corpus Christi-kápolna déli homlokzata bizonyára döntően befolyásolta.

Fonyó prépost előterjesztése nyomán az építő és javító munkákkal párhuzamosan a berendezési tárgyakat megújították, újakat készíttettek vagy a régieket az újabb igényeknek megfelelően kicserélték. A székesegyház déli bejáratánál csakúgy, mint a nyugati bejárat belső oldalán már a 18. században álltak azok a szélfogó építmények, amelyeknek újabb változatait 1870-ben újították fel. Ezek vörösmárványból készültek,¹⁸⁹ a korábbiak anyagáról nincs tudomásunk. A bejáratok közelében álló szenteltvíztartókkal kapcsolatban az 1735. évi költségvetés felháborodásának ad kifejezést, mert azokat még falusi templomokban sem tűrnék meg.¹⁹⁰ Az új szenteltvíztartókról hiányoznak az adatok. A Szőnyi által leírtak már a 19. század alkotásai.¹⁹¹

Fonyó prépost indítványára a szentély berendezését korszerűsítették. 1757-ben az első pillérközbe a déli oldalon egy, az oratórium funkcióját ellátó imafülke és faldísztorium felállítását tervezték.¹⁹² Ugyanekkor hoztak határozatot az újabb stallumok felállítására is.¹⁹³ A Szent Kereszt-oltár felújításáról szintén ez alkalommal döntöttek.¹⁹⁴ Az 1750-es évek megújítási programjához tartozott a szentélyben az első pillérpárt összekötő, bizonyára művészi kvalitású barokk vasrács is, amelynek anyagát Grácból hozták.¹⁹⁵

A szentély legszebb bútorainak, a stallumoknak készítéséről szóló dokumentáció eddig nem került elő. E tárgyban Szőnyi adataira hivatkozunk, aki szerint a stallumok előrészt két baluszter három egyforma, megközelítően négyzet alakú mezőre osztja. A baluszterek felületén, a háttámlák pilaszterein is észlelt motívum déli oldalán a második pillérközbe állították. 1882-ben a hatvani plébániatemplom tulajdonába kerültek, s töredékei ott állnak ma is. Anyaguk tölgyfa, amelyből oldalanként 6—6 ülőhelyet alakítottak ki. Az ülőhelyek könnyebb megközelítése érdekében az emelvényre helyezett stallumokat két, egyenként 3—3 ülésre tagolt egység alkotta, ahova a középen és a széleken vezetett három lépcsőn lehetett feljutni. Az üléssorok hátfala az oromdíszekkel együtt 2,85 m magas volt. Az ülőhelyeket pilaszterek tagolják. Ezeket a háttámla felső szélén tört körívvel vagy szögletes vonalvezetéssel kialakított párkánydísz keretezi. A párkányokon áttört faragású oromdíszek emelkedtek, amelyek ma már nem állnak eredeti helyükön. A stallumok előrészt két baluszter három egyforma, megközelítően négyzet alakú mezőre osztja. A baluszterek felületén, a háttámlák pilaszterein is észlelt motívum ismétlődik. A kanonoki ülőhelyek hátfalának pilaszterfejezetein fából faragott mellszobrok álltak. A tizenkét apostolt és a négy egyházatyát ábrázoló művek Speth Ferenc alkotásai.¹⁹⁶ (40—50. kép)

A szobrokkal díszített stallumok európai előfordulásai közül a heiligenkreuzi és a pozsonyi előképek tanulmányozása a legcélszerűbb. Az előbbi szobrai Donner mestere, Giovanni Giuliani faragta, míg az utóbbi szobrai a Donner-műhelytől származtatják.¹⁹⁷ A két stallum néhány szobrászati alkotása oly nagymértékű hasonlóságot mutat, mintha egyazon műhelyből származnának.

A pécsi stallum mellszobrai is kialakításuk alapján kapcsolatba hozhatók a Donner-műhely alkotásaival. Kétségtelen, hogy a pozsonyi minta termékenyítően hatott a pécsi műhelyre, s ezáltal Speth szobrain Giuliani közvetett hatása is kimutatható. Az összehasonlításnál természetesen nem szabad szem elől téveszteni a minőségben mutatkozó értékkülönbséget. Giuliani féktelenebb kifejezőmódja a Donner-műhely alkotásain már kevésbé érvényesül, Speth kisebb méretű szobrai pedig higgadt, nyugodt hatásúak. Giuliani heiligenkreuzi mellszobrainak erőteljes mozgását a pozsonyi alkotások átmenetet jelentő megformálása után a pécsi stallumszobrokon már csak a dús szakállak lobogásában érzékelhetjük. Az érzelmek hangulati kifejezésében jelentkező párhuzam a tartalmi és a formai egymásrautaltság szerint mérhető. Az élénk mozgás hevesebb kifejezőerőt kölcsönöz Giuliani alakjainak, ezzel szemben Speth apostolainak nyugodt tartása fájdalmas lemondással párosul. Az átmeneti változat képviselői ezúttal is a donneri iskola alkotásai, amelyek között kifejezéstelen tekintetű (fátyolos szibilla) vagy érzelmileg semleges arckifejezésű szobrok is előfordulnak. Éppen ez az oka annak, hogy a pozsonyi székesegyház stallumszobrai nem Donner munkáinak tulaj-

donítják. Donner szobrai mély emberi tartalommal telítettek, alakjai kontrapoztosak. A pozsonyi stallumszobrok gyengébb minősége, nem Donnerre utaló megfogalmazása, különösen nőalakjainak hideg és kissé merev megjelenítése Franz Kohl nevének felvetésére szolgáltat alapot. Ugyanakkor a stallumszobrok eltérő stílusának magyarázatában Donner munkatársának, Jacob Schletterernek tevékenysége sem teljesen kizárt.¹⁹⁸

A pécsi stallumszobrok megjelenítésében stílusbeli különbség nem érezhető. Az apostolok melankólikus kifejezése mellett a négy egyházatya öntudatos tekintetével, fejtartásával a szobrász inkább csak egy eltérő típust kívánt megjeleníteni, s a karakterkülönbségekből nem következtethetünk eltérő mesterkézre. Az apostolok lecsendesült, nyugodt, klasszicizáló megjelenéséből hiányzik az indulat, nem érezhető bennük a cselekvőkészség sem. Fejtartásukban, szenvedő arc kifejezésükben a passzív melankólia uralkodik. Az érzelmek ily hatásos és tudatos kifejezése magas művészi felkészültségről tanúskodik. A karakterisztikus arcok, a bennük tükröződő lelki szenvedés, a komponálás módjában kifejezett fájdalmas megadás, továbbá a drapériák sima felületei olyan sajátságok, amelyek alapján a pécsi stallumszobron a donneri kifejezőerő visszhangja mérhető. Speth találkozásának módja Donner művészetével a mai napig nem ismert. Nincs tudomásunk arról, hogy pozsonyi műhelyében dolgozott volna. Valószínű, hogy Donner hatása Speth művészetében csak közvetett úton érvényesülhetett.

A hazai példák vizsgálata során a pozsonyi stallumegyüttes elsődleges megjelenése (1736) éppúgy irányadó volt az azt követő stallumok kialakításában, mint a pozsonyi dóm baldachinos főoltára. Ahogy a pozsonyi főoltár művészi hatása nyomán Pécsre és Gyulaféhevárra került baldachinos oltár formáját, ugyanúgy a kanonoki stallumok Pozsonyban kialakított típusát követték Gyulaféheváron (1744) és Pécsen is. A pécsi stallumok, elődeiktől eltérő, higgadtabb megjelenésükkel is azon hagyományokat őrzik, amelyek főbb vonásaikban az ismeretlen középkori, majd nevükről és műveikről is ismert jelentős barokk mesterek művészi örökségeként maradtak hátra. Általában a stallumoknak nincs azonos, önálló, esetleg funkciójukhoz kötött tematikai programjuk. Az ismertebb alkotások esetében az ábrázolások rendkívül vegyes tartalmi megnyilvánulásai tapasztalhatók. Pozsonyban mindössze az építető mecénásra utaltak Remete Szent Pál alakjában, aki a pálos szerzetes Esterházy Imrét idézi. A pécsi stallumszobrok mondanivalója elődeiénél jóval világosabb, mert próféták, költők, katonák, szerzetesek helyett mindössze a tizenkét apostollal és az egyházatyákkal az evangélium hirdetését sugalmazza.

A pécsi stallumok előtt két sorban a papnövendékek padjai húzódtak. Beosztásuk a kanonoki ülőhelyek szerint tagolódott, tehát az északi és a déli oldalon egyaránt négy—négy előpad állott. Homlokfaluk felülről félmagasságig függőleges, majd ettől lefelé előre domborodó. Négy—négy, lefelé körteszerűen kiszélesedő pilaszterük fölött a padok tetején levélmotívum-faragványon egy-egy bájos puttófej helyezkedik el.¹⁹⁹ (51., 52. kép) E padosorok a stallumok elkészülte után, de még 1770 előtt valósultak meg.²⁰⁰ Jelenleg szintén a hatvani plébániatemplomban állnak.

1757-ben Fonyó prépost jelezte, hogy a kápolnák boltozata rossz állapotban van. A beázások következménye lehetett, hogy a káptalannak 1763-ban a Szent

János-kápolna részére egy új oltárképről kellett gondoskodnia. A Szent János-kép megrendelését azonban a korábbi gyakorlattól eltérően nem a pozsonyi vagy bécsi ágensekre bízták, hanem magát Klimó püspököt kérték fel arra, hogy a festővel tárgyaljon.²⁰¹ Tekintélye, személyes ismeretsége és hozzáértése a művet illetően garanciát jelentett.²⁰² A kép megrendelése ügyében ismét a bécsi kapucinus festőhöz, Baumgartnerhez fordult. A püspök 1767. január 24-én Pozsonyban kelt levelében egy festményért járó 150 forintról esik szó, amelynek utólagos megfizetéséről a festőt biztosítja, továbbá megnyugtatta, hogy az általa kért összeget pécsi találkozásuk alkalmával P. Guardian kapucinus gondnoknak fogja átadni. Ezt az összeget saját pénztárából fizeti. Ugyanakkor közli, hogy Baumgartnertől a térdeplők képeit is várja, amelyek közül — mint tudjuk — négyet Páter Donát készített.²⁰³ A Szent János-kápolna számára megrendelt új oltárkép mellett egy új oltár készíttetését is tervezték, s erre Pethő kanonok 1765 májusában tett javaslatot.²⁰⁴ Az oltár megvalósulását adatokkal igazolni nem tudjuk. A kérdés tisztázását megnehezíti, hogy a kápolna titulását hamarosan megváltoztatták. Ennek első jeleként 1773-ban egy újabb oltár előzetes költségkimutatásával találkoztunk, amelyhez a költségtervezet benyújtója, Franz Xaver Sintz bécsi kőfaragó az oltár tervrajzát is mellékelte.²⁰⁵ (53. kép) Az oltárt márványból, a mellette álló figurákat homokkőből tervezték. A Szűz Mária mennybevétele tiszteletére emelendő oltárt a nevét viselő kápolnában kívánták elhelyezni. Rajta a mennybevétel jelenetét ábrázoló festmény állott volna. A festményt ezúttal is Baumgartnernek tulajdonítjuk. A Szent János-kápolna névváltozásáról már 1769-ben dönthettek, ugyanis Klimó ez év decemberében Baumgartnerhez írott levelében egy olyan képet rendelt, amelyen a Szentháromság alatt Szűz Mária mennybevétele látható. A képnek csak a magasságát szabta meg (9 láb = 284,4 cm), szélességét a mesterre bízta. Az oltár megrendelőjét is megnevezte Adamovics János személyében. Adamovics Szentháromság-oltár felállítására gondolt, azonban Klimó kívánságára az oltárképen az Asszumpció jelenetének is szerepelnie kellett.²⁰⁶ A festmény elkészültét 1770 húsvétjára várta, amelyet Nigrini államtanácsos szállít majd Pozsonyba.²⁰⁷

Hogy a tervezett Mária-oltárt valóban a Szent János-kápolnában kívánták felállítani, azt Franz Xaver Sintz tervrajza kétségtelenül bizonyítja. Az eddig ismeretlen rajzot, illetve annak alaprajzi részletét ugyanis a Szent János-kápolnával azonosítottuk. Az építészeti tagolások szerint az oltártól balra az ablaknyílás keleti részlete, a rajz jobb alsó részén a kápolna bejáratának részletei ismerhetők fel. Ez a bejárat a kápolna megépülése előtt a dóm rézsűsen tagolt északi bejárata volt.²⁰⁸ (53. kép)

További kérdés, vajon mi indokolta, hogy a Szent János-kápolnában névváltozás kíséretében új oltárt emeljenek? Eddig a székesegyházban a Mária-kultusznak egyetlen képviselője a Kapucsy kanonok által 1715-ben állíttatott déli mellékapszisbeli Beata Maria Virgo-oltár volt. A Mária-tisztelet megerősítését látjuk abban az intézkedésben, amelynek alapján az elavult faoltár helyett önálló Mária-kápolna életre hívását készítették elő. Keresztelő Szent János tisztelete azonban nem szűnt meg a székesegyházban, mert 1773-ban a déli mellékapszisban álló régi Mária-oltár helyébe egy új Szent János-oltár felállítását határozták el.

Klimó, Baumgartnertől a Mária-kápolna Asszumpció-képét 1770 húsvétjára

kérte. Az oltár Sintz által készített tervrajza viszont csak három év múlva készülhetett el, de bizonyosan a költségvetés összeállítása 1773 decembere előtt. Ezért a festmény témájához már Sintz is csatlakozhatott oly módon, hogy az oltárarchitektúrának a boltozathoz illeszkedő oromzatára a mennybe invitáló mozdulattal Krisztus alakját tervezte. A kép központjának kihelyezése rokokó sajátosság, amely ezúttal összefüggésben van azzal a vertikális típusú csonka Szentháromság-ábrázolási formával, amelyben a három személy megjelenítése rejtett módon történik.²⁰⁹ Ezáltal az oltárkép témája és az építmény figurális kiegészítése az oltárt megrendelő Adamovics János és a festmény kompozícióját meghatározó Klimó püspök igényét egyaránt kielégítette.

A Mária-kápolnában állítandó oltárról csak az előkészületeket bizonyító adatok állnak rendelkezésünkre. A szép tervek ellenére az oltár kivitelezésére a jelek szerint nem került sor. Ennek okát a Sintz által kalkulált igen magas árban látjuk. A költségvetés még két másik oltárról is szól.²¹⁰ Ezek az apszisokba tervezett új oltárok voltak. A két mellékoltaért tehát a Mária-kápolna oltárával együtt rendelték meg. Ezek költsége a szállítással nem haladta meg a Mária-oltár 3650 forintos előirányzatát. A magas árat a Mária-oltár nagyobb anyagigénye és a külföldi márványok beszerzésével járó költségtöbblet indokolta, amelyet Sintz nem volt hajlandó csökkenteni.²¹¹ Az oltár megvalósulása ellen szól az is, hogy hét évvel később, 1780-ban ismét a Mária-kápolna restaurálását és oltárának felállítását tervezték.²¹²

1735-ben a székesegyházhoz méltatlannak ítélt hajóbeli orgonát a Corpus Christi-kápolna részére szánták. Ezt az orgonát egy pécsi polgár ajándékozta a székesegyháznak.²¹³ Az áthelyezéskor az orgonát a kápolna méreteihez alakították. Ez valószínűleg csak az új orgona elkészülte után történt.

Az orgonaépítéssel kapcsolatban a káptalan elővigyázatosságára utalnak azok a rajzok, amelyekből három példány fennmaradt. E rajzok közül csak egy viseli magán alkotójának jelzését, (54. kép) a többi jelzetlen. (55., 56. kép) Az elsőként említett rajz Anton Römer gráci orgonaépítő-mestertől való, aki egy harminc változatú orgona építésére vállalkozott.²¹⁴ Az új hangszer elkészítésére 1756–57-ben került sor. A munkát végül egy pozsonyi mesterre, Joancsek Károlyra bízta. Ő 1757-ben átalakította a hajó régi orgonáját.²¹⁵ 1767-ben ismét orgonát javított a székesegyházban.²¹⁶

Ma már nehezen állapítható meg, hogy a két jelzetlen orgonaterv közül melyik tulajdonítható Joancseknek, s hogy a pozsonyi mesternek van-e köze a rajzokhoz. A tervek megvalósulása sem bizonyítható. A nagyobb szabású Römer-féle kompozíciót talán magas ára miatt elvetették. A terjedelmében és tagoltságában hasonló egyik jelzetlen rajz megvalósulása viszont azért nem látszik valószínűnek, mert a nyugati nagy ablak felületéből jelentős részt eltakar. Marad tehát az egyszerűbb változat, amely jobb megvilágítást hagy a hajó számára. Ez az orgonaszekrény a főoltárral is jobban harmonizál. (56. kép)

Kétségtelen, hogy ez a terv a legegyszerűbb, és a sípok számából ítélve a hangzás tekintetében sem lehetett túlzott igényű munka. Ha azonban összehasonlításként a tihanyi apátsági templom 18. századi orgonáját vesszük alapul, amely 55 síppal alkotja prospektjét, akkor ugyanabban a században a pécsi székesegyház orgonája is megépülhetett azzal a 49 síppal, amely a tervrajzon szerepel. A terven feltüntetett

sípok száma tehát nem irreális. Sokkal inkább az, a korábbi rajzon látható 132 sípot magában foglaló hatalmas orgonaház, amelynek felépítése esetén az ismert elhelyezési gondokkal is számolni kellett volna. Amennyiben a két jelzetlen rajz közül valamelyik realizálódott, akkor a fentiek és a Joancseknek kifizetett 700 forintnyi végösszeg alapján úgy véljük, hogy a káptalan a kisebb orgonát részesítette előnyben. Ezáltal az sem lehet kizárt, hogy e terv a pozsonyi mester, Joancsek Károly által megépített orgonát ábrázolja.

A nagyobb templomokban a kórus és az oltár nagy távolsága miatt az akusztikai és egyéb zavaró jelenségek a szertartások ének- és zenekíséretét megnehezítették. Ezért számos példát találunk arra, hogy az orgonát áthelyezik (Strasbourg) vagy kisebb orgonákat a stallumok oromzatára (Weingarten), a szentélykarzatra (Graz, dóm), sőt az oltár fölé (versailles-i kápolna)²¹⁷ építenek. A szentélyorgonák a kanonoki kar liturgiai tevékenységét is kiegészítették, így természetes, hogy erre hasonló igény Pécssett is jelentkezett. 1770-ben Joancsek egy újabb orgona költségvetését nyújtotta be.²¹⁸ Tekintettel arra, hogy az új szentélybeli kiskórust is ebben az évben tervezik, csak az ott elhelyezett kisebb orgonáról lehet szó. A szentélykórus és a kis orgona 1771-ben elkészült, ezeket már augusztus 7-én vörös és zöld márványozására festi, majd aranyozza Vierz Antal pécsi festő.²¹⁹ Pécssett a szentélyben elhelyezett kórus és orgona megrendelőjét, Klimó püspököt nemcsak a célszerűség, hanem az általa ismert külföldi példák is ösztönözték. Elrendezését az ő tervei alapján végezték, ezért a figurális és más díszítés mellett faragott, aranyozott címerét is az orgonára helyezték.

Klimó püspök és a káptalan az egyházi szertartásoknál nélkülözhetetlen díszes kiviteli ruházati felszerelésre is jelentős megrendeléseket adott. Az ornátusokhoz szükséges anyag Bécsből Pozsonyon keresztül a kereskedelmi utakon érkezett a városba, s csupán a ruhaanyagok beszerzését legalább három pécsi kereskedő bonyolította le. 1756-ban Bécsből több teljes ornátust vásároltak.²²⁰ 1774-ben ismét jelentősen gyarapodott a ruhatár. Egy fehér, finom aranyszövessel díszített ornátus mellett hét aranyozott kazulát a kanonokok számára és további nyolcat, de már kevésbé finom anyagból a többi pap részére rendeltek.²²¹ 1777-ben annak ellenére gyarapították a készletet, hogy az egyházi ruhák költségei már túllépték az anyagi erő határát. A Bécsből beszerezendő újabb ornátusok megvételéhez különböző helyekről kölcsönöket vettek föl, amelyeknek összege nem kevesebb, mint 4000 forint volt.²²² Az ornátusokat Bécsben Barbara Leitnerin himzőnő készítette, aki más esetben is dolgozott a székesegyház számára.²²³ E ruhákhoz szükséges anyagok között olyanok vannak, amelyeket csak külföldről szerezhettek be. A selyem, bársony, damaszt, az arany- és ezüstbrokát, a relief-horgolás és a csipkék különböző változatait a hazai kézműipar nem állíthatta elő, ezért az ornátusokat vagy azok anyagkészletét, az adatok tanúsága szerint, Pozsony közvetítésével Bécsből hozatták. A megvásárolt anyagokat a helyi püspöki szabó dolgozta fel, akinek tevékenységéről már 1712-ből van adatunk.²²⁴ A fenti egyházi ruhák a székesegyházi ruhatárban vannak.

Az ornátusok készítésével kapcsolatban ötvösmestereket is foglalkoztattak, akik a díszes gombok, csatok művészi kialakítását végezték. Csatokat elsősorban a pluviálékon alkalmaztak. Az egyik, Klimó idejéből való ezüstsövet alapú, aranyhímzésű virágmotivumos pluviálé szív alakú, spirálfiligrános csatján az 1772.

évszám és a D. F. mesterjegy látható, amelyet talán Franz Dolliner bécsi ötvös nevével hozhatunk kapcsolatba.

Klimó püspök 1767-ben Bécsben elkészíttette címerével ellátott aranyozott ezüst monstranciáját. A számos drágakővel és gyémánttal ékesített úrmutató a székesegyházi kincstár legszebb alkotásai közül való. (57. kép) A püspök kelyhe 1775-ben készült ugyancsak Bécsben.²²⁵ Feltűnő, hogy a két műtárgy készítése ideje között eltelt viszonylag rövid idő a megrendelő igényében milyen nagymérvű stílusbeli változást hozott. Különösen a talpazatok összehasonlításából eredő különbségek érzékeltetik, hogy a korábbi keletű monstrancia rokokó motívumait nyolc év elmúltával már a klasszicizáló formajegyek váltották fel a kehely díszítőelemeiben. (58. kép) Mesterüket nem ismerjük.

1775-ben a körmeneteknél használt ezüst lámpák készültek a székesegyház számára. A megrendelést ismét bécsi mesternek adták, s Pécsre szállításukról március 12-én gondoskodtak.²²⁶ Ekkor már a pécsi ötvösség is állott olyan szinten, hogy hasonló megrendeléseknek eleget tudott volna tenni, de Klimó igénye mindenkor a legújabb művészeti irányhoz igazodott, s ebben számára az élenjáró példát mindenkor Bécs mutatta. Az újabb formaelemek gyors átvételében a pécsi székesegyház soha nem késlekedett, ami az ötvösművek esetében is az intenzív bécsi és pozsonyi kapcsolatokkal magyarázható.

Az altéplom a tizes évekre elhanyagolt állapotba került, tehát már nem használták. A törökök bizonyára nagyobb gondot fordítottak rá, ellenkező esetben aligha lett volna alkalmas gabonakészletük tárolására. A jelek arra mutatnak, hogy az altéplom mint liturgikus hely, a 18. század első évtizedétől eltekintve, sokáig használaton kívül maradt. 1735-ben oltára nem volt, noha öt oltárlábazat állott a kriptában. Az ott levő oltármaradványokból egy főoltárt szándékoztak állítani.

A század második felétől több adat jelzi, hogy az altéplom a székesegyház életébe bekapcsolódott. 1757-ben különböző festési munkákat végeztek. Egy régi castrum doloris festését a pécsi Freis József újította fel.²²⁷ Az oltár lábazati részében a húsvéti szent sír léteire utal, hogy Kasztler Lőrinc ugyancsak pécsi mester a halott Krisztus szobrán aranyozó munkát végzett. Kasztler a Szent Kereszt-oltár tabernákulumát is ekkor aranyozta.²²⁸ 1763-ban megtisztították a falakat a szennyeződéstől, kijavították a padozatot,²²⁹ s a lépcsőlejáratot is ekkor javította Volger Bernát kőfaragó.²³⁰

Két évvel később egy új altéplomi oltár tervei bontakoztak ki. 1765. március 8-án egy húsvéti oltár halott Krisztusának szobráról tanácskoztak, s ekkor elkészítéséről is döntöttek.²³¹ A szobor készítője egy budai szobrász lehetett, mert a rajz innen származott.²³² 1766. január 21-én a Krisztus sírjához készítendő aranyozott sugarakért előleget adtak egy pécsi gombkészítőmesternek. A felállítandó oltárral kapcsolatban további két meg nem nevezett mesterrel tárgyaltak. Ugyancsak a január 21-i káptalani gyűlés egy nádasdi szobrász számára írja elő, hogy a sírhoz ne katonákat, hanem szomorú angyalokat készítsen, amelyek a mennyezet boltozatához alkalmazkodnak.²³³ A másik mester az a pécsváradi kőfaragó, aki a márványoltár elkészítésére szerződött.²³⁴ A mesterrel a március 17-i gyűlésen közölték az oltárral kapcsolatos elképzeléseiket. Két mellékoltár készítésére is megbízást adtak. Az utasítás szerint ezek antependiumát siklósi márványból kell kialakítani, a főoltár nemesebb anyagból készítendő. 1766-ban

valószínűleg elkészült egy oltár, mert a két pécsi mester, Kasztler aranyozó és Freis festő ismét az alttemplomban kapott munkát.²³⁵

Az alttemplom oltárainak építését számlák vagy jegyzőkönyvi bejegyzés alapján tovább követni nem tudtuk. A főoltárról mégis fogalmat alkothatunk Binder János budai rézmetsző 1770 táján készített metszete segítségével.²³⁶ (59. kép) Koporsó alakú stipesben a halott Krisztus szobra feküdt, az oltár predelláján pedig a felfeszített Megváltót Mária és János szobrai fogták közre. Az oltár fölött a boltozatra erősített angyalok Jézus kinszenvedésének eszközeit tartották. A metszet hitelességét bizonyítja, hogy az ott ábrázolt architektonikus részletek így az oszlopfejek, lábazatok kialakítása, a boltozatok, valamint az ablakok helyzete a mai állapotnak megfelelnek.

Arra, hogy az 1766-ban márványból tervezett oltár mégis fából készült, az 1829. évi székesegyházi vizitáció utal, amely mind az altemplom oltárépítményét, mind szobraikat fából valónak nevezi. A kálváriacsoport mögött — 1781-ben — az oltárra helyezték Szent Faustinus vértanú üvegkoporsóba zárt csontvázeréklyéjét, amelyet Eszterházy Pál László székfoglalása alkalmával hozott Rómából.²³⁷ Az ereklye 1812-ben a Szent Imre-kápolna oltárára került, jelenleg a Szent Mór-kápolna oltárában nyugszik.

1760 és 1770 között főként építkezésekről tájékoztatnak az adatok. Ismét rendezték a székesegyház környékét. A várkapu táján készítendő lépcsők ügyében megbízták Országh András kanonokot, hogy kérje el a püspöktől a lépcsők rajzát, s ha ez nincs, akkor szerezzen kőfaragót, aki a rajzot elkészíti, majd ezt terjessze a püspök elé. Elgondolkodtató, hogy miért volt a püspöknél a rajz, amikor egy ilyen egyszerű létesítményről készült vázlat a bemutatáson túl tanulmányozást nem igényel, továbbá, hogy a káptalannak miért nincs biztos tudomása a rajz létéről? Következésképpen a káptalan ilyen rajzot nem nyújtott be a püspöknek. Az a tény azonban, hogy a tervet mégis a püspöktől kérik, felveti azt a lehetőséget, hogy a várkapu közelében építendő lépcsők tervrajzát eredetileg Klimó környezetétől várták.

A székesegyház bejárata előtti lépcsők építése ismeretlen okból, talán az 1758-ban kezdődött tereprendezés késlekedése miatt, abbamaradt (ugyanis 1765 májusában Pethő örkanonok a lépcsők lerakását sürgette).²³⁸ Klimó a délnyugati torony mellett is építtetett lépcsőt, s ez azt bizonyítja, hogy a dómter terepszintje a mainál alacsonyabban feküdt.

A székesegyház környékének rendezésével párhuzamosan a dóm épületében jelentkezett hibákat is javították. A tornyok restaurálására 1762-ben megkezdték az előkészületeket. Köteleket készítettek a kőidomok felemelésére, a kőszállításához pedig kocsikat csináltattak. A kőanyagot a Pécs környéki bányák szolgáltatták. Stöhr János végezte a kőművesmunkát, amelynek mértékét az érte járó 4059 forint és 33 dénár jelzi. A nyugta a tornyokon végzett munkát nem részletezi.²³⁹

Két év elteltével a tornyokat ismét renoválták, és a dóm is javításra szorult. Ennek ellenére a káptalan újabb harangokat akart a tornyokban elhelyezni. Klimó 1768. február 8-án Pozsonyban kelt levelében a tornyok állapota miatt ellenezte a káptalan szándékát.²⁴⁰ A harangok beszerzését megelőzően 1768. június 30-án a verőcei alispán útján felkértek egy eszéki építésszt, hogy vizsgálja meg az épületet és a tornyokat.²⁴¹ 1770. augusztus 9-én az új, illetve az átöntendő harangok tárgyában

ismét Klimó döntését várták, miután a délkeleti tornyot helyi szakértők is megvizsgálták, és a harangok befogadására alkalmasnak találták.²⁴² A püspök a harangok elhelyezéséhez beleegyezését adta.²⁴³ Miután a délkeleti torony, amelyben eddig még nem voltak harangok, megfelelő szilárdságúnak látszott,²⁴⁴ 1771-ben úgy döntöttek, hogy a rendelést a pécsi Winter Mihálynak adják.²⁴⁵ Korábban a régi, törött harang átöntése is gondoltak, azonban ezt csak 1805-ben emelték le, s Millner Ferenc pesti műhelyéből pótolták.²⁴⁶ A török idők alatt is fennmaradt két régi haranghoz 1753-ban egyet Grácból hozattak, majd 1771-ben egy nagyobb, 1772-ben pedig két kisebb harangot a pécsi műhely öntött.²⁴⁷

Az 1760-as évek elejétől Klimó püspök egészsége egyre rosszabbodott. Energiáját a számos szervezési tevékenységen túl a vidéki építkezések, híres könyvtárának és a pécsi egyetem újjraalapításának gondja, valamint a székesegyház gyarapítására tett intézkedések sora emésztette föl. A székesegyházi javító és kiegészítő munkákhoz nem adta beleegyezését,²⁴⁸ minden bizonnyal azért, mert az épület külső átépítésének terve foglalkoztatta. A bécsi barokk épületek impozáns megjelenése a császári városban gyakran megforduló Klimót arra inspirálta, hogy a pécsi székesegyház homlokzatait hasonló, reprezentatív felülettel lássa el. E szándékát jelzi, hogy a pécsi dóm átépítéséhez Bécsben keresett megfelelő építész. Az építkezést az 1760-as évek második felében az épület állapota is indokolta. A pécsi székesegyház történeti és építészeti jelentőségét nagyra értékelő Klimó csak olyan építésszel tárgyalhatott, aki a székesegyházat a jelentős európai világi és egyházi barokk épületekkel egyenértékűvé építi át. Ezért érthető, hogy a püspök elképzelésének megvalósítására Nicolaus Pacassi (Bagazzi) császári főépítész tartotta legalkalmasabbnak. Pacassi, Nicolaus Jadot utódként 1753-tól vezette a bécsi udvari építészeti hivatalt. 1760-tól mint főépítész jelentős megbízásokat kapott az udvartól, s tevékenységet vállalt a pozsonyi és a budai királyi vár pompás épületeinek kialakításában.

Klimó 1769-ben a székesegyház átépítése céljából több alkalommal invitálta Pécsre Pacassit,²⁴⁹ aki a pécsi megrendelést nem vállalta feltehetően azért, mert éppen ez idő tájt Mária Terézia felkérésére a bécsi magyar kancellária palotájának építkezését vezette. Pacassi pécsi működésére később sem került sor, s ez összefüggésben lehet azzal, hogy 1772-ben ismeretlen okból váratlanul megvált hivatalától.²⁵⁰ A káptalani testület tagjai 1772-ben a villámsújtott délnyugati csonka torony kiegészítését is felvetették. Kérték a püspököt, hogy a tornyoknak egyébként is esedékes restaurálásával együtt építsék fel a hiányzó toronyszakaszt. Klimó nem járult hozzá az építkezéshez,²⁵¹ s ebből arra következtetünk, hogy a püspököt ekkor még a Pacassinak adandó megrendelés foglalkoztatta.

1775. január 23-án a káptalan a dómra és tornyaira új tető építését kérte a püspöktől. Klimó ekkor már nem foglalkozott az építkezés gondolatával, s idős korára hivatkozva a kérést elutasította.²⁵² Az új tetőzet és a tornyok fedésének terveit, miután Pacassit nem sikerült megnyerni, mással készítette el. A 19. század elején a székesegyház Pollack-féle építkezését megelőzően ezeket a terveket akarták felhasználni.²⁵³ A tetőzet elveszett rajzainak készítőjét Krammer János személyében gyanítjuk, aki Klimó alkalmazásában álló pécsi építőmester volt, s a püspöktől a pécsi káptalani levéltár és könyvtár építésére kapott megbízást. 1773 februárjában Krammer már bemutatta a Szathmáry-ház helyére tervezett új épület első rajzait.

Ezek szerint Klimó az 1772. év második feléig várakozott Pacassi vállalkozására, aki ebben az évben visszavonult.

A püspök a tetőátépítés elutasításakor kijelentette, hogy szándékában áll az apszisokban új oltárokat állítani, valamint azt, hogy a Corpus Christi-kápolnát szeretné kifestetni.²⁵⁴

Valóban, Klimó mecénási tevékenysége a székesegyházzal kapcsolatban ez után már csak a berendezés gyarapításában nyilvánult meg. Ő újíttatta fel a főoltártól balra eső pillérközbe állított püspöki trónust. Készítőjét a Speth-műhelyben gyanítjuk a mester özvegyével 1770. május 14-én kötött szerződés időpontja alapján, mert ez azt igazolja, hogy a műhely harminc éven keresztül a székesegyház szolgálatában állt. A püspöki trón bizonyára jóval 1770 előtt készült, leírását Szönyitől ismerjük.²⁵⁵ A szentélykórust 1770-ben megújították. Ez év szeptemberében utasították az örkanonokat, hogy a kórus ügyében a terveket készíttesse el és kössön szerződést egy jó szobrásszal, egyben gazdaságosságra intik.²⁵⁶ 1771. augusztus 7-én szerződést kötnek Viez Antal festővel, aki a kórus felületét a szószék és a kis orgonához hasonló vörös—zöld márványt utánzó festéssel és aranyozással látta el.²⁵⁷ A kórus mellvédjét aranyozott szobrok ékesítették.

1771-ben négy gyóntatószék készítését jelzi a káptalani jegyzőkönyv.²⁵⁸ Feltehetően ekkor készítik el a szobordíszes darabokat. (60. kép) A gyóntatószékek vizsgálata alapján feltételezzük, hogy a pécsi székesegyház berendezési tárgyainak formai kialakításában nemcsak a pozsonyi székesegyház mutatott példát, hanem a bécsi Szent Péter-templom is éreztette hatását. A szentélybeli angyalfejes klerikuspadok (52. kép) csakúgy a bécsi Szent Péter-templom berendezése után készültek, mint ahogy az ottani gyóntatószékeket követik a pécsi székesegyház és a pápai plébániatemplom hasonló feladatú darabjai is.

Kutatásaink során a pécsi székesegyház hét gyóntatószéke közül ötöt azonosítottunk, valamennyi a 18. század harmadik harmadából származik. Elhelyezésük tekintetében azon hagyományok ismeretére támaszkodunk, amelyek 19. századi helyüket is megszabták. Ezek szerint a Szent Imre-kápolnában az oltár közelében az északi falnál egy, a bal mellékhajóban a kápolna bejáratától jobbra és balra egy-egy, (1829) a Corpus Christi-kápolna ajtajától balra és a Mária-kápolna bejáratától ugyancsak balra állt egy-egy gyóntatószék. (1881) E két utóbbi ormán Bűnbánó Magdolna, illetve Szent Péter szobra helyezkedett el. Ezek a pécsi volt Notre Dame-zárda templomába kerültek, s a Szent Péter szobrával díszített darab ma is ott található. Párdarabját az utóbbi években ismeretlen helyre szállították. A hatvani plébániatemplomba került két gyóntatószék felépítése hasonló, de díszítésük igen egyszerű. (61. kép) A két változat között átmenetet képvisel a Corpus Christi-kápolnából Kővágószőlőre került példány, amelyből egy a község templomában található. (62. kép)

KLASSZICIZÁLÓ IGÉNYŰ MEGRENDELÉSEK

Klimó püspök utolsó megrendeléseként tartjuk számon a mellékapszisok oltárait. Mint tudjuk, a püspök a Mária-kápolna oltárának magas előállítási költsége miatt az erre vonatkozó rendeltést lemondta, azonban a vele egyidőben rendelt két mellékoltárra szólót továbbra is fenntartotta. Az északi mellékapszisba a régi oltár

titulusa szerint a Szent István-, a délbe pedig a Mária-oltár helyett a Keresztelő Szent János-oltárt szánták.

Az 1770-es években Klimó több megrendelést adott a koronafelajánlás témájára.²⁵⁹ A Szent István-tisztelet aktualitása a pécsi püspökség 11. századi alapításában, az északi apszisoltár korábbi titulusában, tehát a hagyomány továbbélésében keresendő.

Az oltárok kivitelezéséhez Klimó püspök Bécsben keresett képzett mestereket, akik a legújabb stílus szerint alakítják műveiket. A klasszicizáló művészeti irányzatot kedvelő püspök választása a szoborcsoportokat faragó Johann Martin Fischer bécsi szobrászra esett, míg az oltárok építményi részét 1773-ban — az általa korábban is foglalkoztatott — Franz Xaver Sintz kőfaragóra bízta.²⁶⁰ Fischernek a császári udvar számára készült művei megnyerhették Klimó püspök tetszését, ezért bízta meg őt 1774-ben a szobrok elkészítésével. Sem a szerződés, sem a tervrajz nem maradt fenn, de már a Fischer életében Bécsben megjelent korai művészettörténeti munka a pécsi oltárokat művei között említi.²⁶¹ Tudjuk, hogy Fischer az oltárok tervét 1775-re elkészítette. Ennek alapján ez év január 23-án a püspök az oltárok felállítást elrendelte.²⁶² Az előzetes költségvetés szerint a szobrok nem Pécsen, hanem minden bizonnyal Bécsben készültek, sállításukról Sintz gondoskodott. Az oltárok még Klimó életében elkészültek, felszentelésüket azonban a beteg püspök helyett Országh András segédpüspök végezte. A Szent István-oltár (63. kép) az északi, párja a déli apszisban állt. Mindkét oltár — ha megcsonkítva is — fennmaradt, s a Szent István-oltár Sumonyba, a Keresztelő Szent János-oltár a kurdi plébániatemplomba került.

A két egyforma felépítésű oltár architektúráját négy zöldesszürke korinthusi oszlop keretezte. Az oszlopfők és a lábazatok aranyozott bronzból készültek. A 4 m magas oszlopok egy 183 cm-re emelkedő alapzaton álltak. A stipesek koporsó alakúak, középen egyenlő szárú kereszttel, a szélek felé pántokkal díszítettek. Anyaguk fehéreres kék pécsi márvány, a pántok vörösmárvány betétes pécsi szürke márványból készültek. A gyertyapadok fölött betétes márványemelvényen egy-egy talapzatos feszület áll.

A Szent István-oltár menza fölötti emelvényén kapott helyet Szent István szoborcsoportja, amelynek háttere egy félköríves sima márványfelület. Ezt a szélein lizénák határolják, felül pedig párkány zárja le. A menza lekerekített szélein egy-egy álló alak, balról Szent László, jobbról Szent Imre szobra helyezkedik el. A következő szinten áll a Szent István-csoport, amelynek tagjai: a koronát és a jogart párnán tartó király térdelő alakja, a köpenyét tartó apród és egy nemesi ruhát viselő férfi, aki egy díszes dobozból pénzt nyújt az előtte ülő koldusnak. A hátfal párkányán balról egy felhőgomoly két angyalkával, jobbról Szűz Mária mint Patrona Hungariae a gyermek Jézussal foglal helyet. (63., 64. kép)

A két magyar szent álló alakja a hősiesség és a tisztaság jelképeként eszmei szempontból szervesen kapcsolódik a témához, formailag azonban bevezetik a felajánlás-jelenetet. A szobrok már az egyre erősödő klasszicizmus jegyében készültek, s csak némely részlet utal a barokk előzmények formai sajátosságaira. Szent László alakjának klasszikus megjelenésében a hossz tengely körüli csavarodás és a kontrapoztos beállítottóság csekély mértékű. A váll- és csípővonal síkbeli eltérése a frontalitást kevésbé oldja fel. Ebben nagyobb szerepet játszik a pajzson

pihenő s a test előtt átlós irányt követő bal kar, amely a barokk kálváriacsoportok mellékalakjainak mozdulatára emlékeztet. A nyújtott térdekkel lépő állásban álló s a pajzsra támaszkodó figura nagyfokú stabilitást, határozottságot, ugyanakkor kiegyensúlyozott nyugalmat áraszt. A fej tartásában és megformálásában, továbbá a drapéria vezetésében és a figura összhatásában a klasszicizmus bélyegei oly feltűnő módon jelentkezik, hogy ezáltal a szoborban a hazai korai klasszicista szobrászat egyik igen figyelemre méltó és jelentős előképét tanulmányozhatjuk. (65. kép)

Szent Imre lágyabban megformált alakja csupán fejtartásával emlékeztet a korábbi hagyományokra. Szent László alakjával ellentétben megjelenése határozatlan. A kompozícióban a központi csoport bal oldali alakjával tart kapcsolatot, illetve annak ellenpontjaként szerepel. Ruházata eltér a többi figuráétól, amelyek közül a földi szereplők 18. századi ruhákat viselnek.

A koronát felajánló Szent István egész testtartását a kompozíció szerkezete határozza meg. Ez az ábrázolás már nem az erélyes államalapítót, hanem a király egyéniségét a barokk ideálnak megfelelően formáltan tükrözi. A palástját tartó apród természetes mozdulattal kapcsolódik a jelenethez. A kompozícióban szereplő nemesúr jelenléte nem gyakori a felajánlási jelenetekben. Ezúttal a koldus kontrasztjaként a karitatív gondolat megtestesítője. A koldus közvetítő szerepe nyilvánvaló. Rajta keresztül kapcsolódik a jelenet az adakozó nemes, akitől kiindulva a tekintetek iránya a Patrónáig követhető. Csupán Szűz Mária és Szent István tekintete találkozik, ezért kettejük között kölcsönös és intenzív a tartalmi kapcsolat. A csoport bármely más tagjai között kialakított ilyen összefüggés zavarná, értelmetlenné tenné a koncepciót. A gondolatvezetés egyirányú, mert Szűz Máriától kiindulva már Szent Istvánnal megszakad a visszavezetés kísérlete.

Szűz Mária trónoló alakjában már a klasszicizmus által újra felfedezett reneszánsz Madonnatípus jelenik meg. Az alak zárt tömörszerűsége, az ülő testhelyzet és Mária köpenyének mint átfogó határoló elemnek alkalmazása révén érvényesül. A Szent István-oltár Madonnájának eszmei gyökerei az ellenreformációs hagyományokból táplálkoznak. A Regnum Marianum gondolata a 18. század 70-es éveiben ismét előtérbe került, holott a protestantizmus elleni küzdelem ekkor már elveszítette jelentőségét.

Az oltár átmeneti jellege két aspektus szerint érvényesül. Első szembevetendő sajátága, hogy az építmény már szigorúan tektonikus elrendezésű, ezzel szemben a festői jelenetté formált kompozíció még hagyományos módon, átlós szerkesztés szerint épül fel. Hasonlóképpen ellentmondást jelez, s ezzel az átmenetiséget jól szemlélteti a szobrok formai megjelenítése is, ahol Fischer a barokk témát klasszicizáló külsővel és felülettel megmunkált figurák segítségével adja elő.

Fischernek a székesegyház déli apszisában felállított oltára Keresztelő Szent János nevét viselte. A Szent István-oltárával megegyező architektúrán álló szobrok Krisztus keresztelésének jelenetét, illetve jobbról és balról Szent Erzsébet és Zakariás alakját ábrázolták, a kurdi templomba azonban már csak az oltár építményi része került, szobrainak sorsa 1882 óta ismeretlen.

Klimó püspök a székesegyház apszisoltárainak felállítása mellett azt is tervezte, hogy a Corpus Christi-kápolnát barokk falképekkel díszíti, valamint hogy oda is új oltárt állíttat. Ugyancsak tervei között szerepelt, hogy a hajóban a régi Szent

Sebestyén- és Mihály-oltárok helyébe új márványoltárokat emeltet.²⁶³ Feltételezzük, hogy az oltárokat készítő művészt is maga választotta Giuseppe Antonio Sartori személyében, de ezt a tervét éppúgy, mint a Corpus Christi-kápolnával kapcsolatos elképzeléseit már nem tudta megvalósítani, mert 1777. május 2-án meghalt.

Klimó György a 18. századi Pécs legtevékenyebb mecénása volt. Nemcsak püspökségére s székesegyházára volt gondja, hanem széles körű kulturális tevékenységével a város és az egyházmegye anyagi és szellemi fellendítésén fáradozott. Tervezett egyeteme ugyan nem valósulhatott meg, de létrehozta az ország első nyilvános könyvtárát, nyomdát és papírmalmot létesített a városban. Saját gondjaként kezelte a falusi iskolák gyarapítását, az oktatás színvonalának emelését is. Számos templomot épített az egyházmegyében, s Nádasdön (Mecsek-nádasd) felépíttette nyári rezidenciáját, ugyanitt arborétumot, vadaskertet is létesített. 1770-ben az épület mellett a római noviciátus jezsuiták Szent András-templomának mintájára kápolnát emeltetett. Figyelemre méltó, hogy Klimónak a klasszicizálódás felé irányuló érdeklődése nemcsak az általa megrendelt székesegyházi oltárok felépítményében, szobraiban nyilvánult meg, hanem ez a tendencia 1770-től építkezéseinek stílusirányát is meghatározta. Bécsi, nagyszombati, pozsonyi kapcsolatai nyomán neves építészekkel, szobrászokkal és festőkkel érintkezett. Közülük legjelentősebb Nicolaus Pacassi, akit a székesegyház átépítésére hasztalan igyekezett megnyerni. Számos megrendelésével foglalkoztatta Johann Baumgartner festőt és tanítványát, a Klimó által patronált P. Donatot, valamint Anton Hartelmayer bécsi festőt, akitől mindössze a püspökről készült krétarajzát ismerjük. Klimó egykori érem- és festménygyűjteménye magas műveltségének, a művészetek iránti érzékének és ragaszkodásának bizonyítéka. Jelentősebb megrendeléseinek megvalósulását, székesegyházának általa elképzelt külső és belső gyarapítását, nevezetesen a Szent Mihály- és Sebestyén-oltárokat, a Corpus Christi-kápolna freskóit, az új káptalani épületet és végül a székesegyház homlokzatainak átépítését már nem láthatta. Élete utolsó éveiben betegsége miatt sokat szenvedett. Ennek ellenére a művészeti korszakok fejlődésében bekövetkezett változásokat élénk figyelemmel kísérte, s megrendeléseit minden esetben az újabb ízlés szerint valósította meg. Halála évében, 1777-ben lezárult a székesegyház számára oly jelentős fejlődést, gyarapodást eredményező korszak, amely az 1735-ben kitűzött célokat végre valóra váltotta. A székesegyház barokkizálásának tervét a káptalan alkotta meg, de ennek megvalósításában a lelkes és hozzáértő kanonokok mellett Berényi és Klimó püspökök bécsi, illetve pozsonyi kapcsolatai s mecénási tevékenységük is meghatározó volt. A székesegyház berendezésével Klimó György nemcsak befejezte Berényi püspök megkezdett művét, hanem azt a korizlésnek megfelelően tovább is gazdagította. Élete utolsó éveiben az átmeneti jellegű alkotások megrendelésével a székesegyház számára utat nyitott a klasszicizálódás felé.

Pécs szabad királyi városi rangra emelésének ünnepségei után II. József 1780. június 23-án Klimó püspök utódául az ősi galántai Esterházy nemzetség sarját, Esterházy Imre hercegprímás unokaöccsét, Pál Lászlót nevezte ki. Az új püspök Rómában végezte tanulmányait, azután a pálos rendbe lépett, ahol mint tanár provinciális lett, majd általános rendfőnöki tisztségre emelkedett. E minőségében 1770-ben járt először Pécsen, amikor meglátogatta a helyi szerzetet. Nem sokkal később már váci préposttá lépett elő és Migazzi Kristóf váci bíboros püspök mellett segédpüspöki címet is viselt. 1781-ben foglalta el a pécsi püspöki széket, ahol a II. József rendeletei nyomán, s a város felszabadítása következtében jelentősen megcsappant egyházi birtokok és jövedelmek nehéz feladat elé állították. Eszterházy Pál László számos szervezési teendője mellett a székesegyház gyarapításának gondját is viselte, amelyek között elődjének megvalósításra váró terveit is magáénak tekintette.

Klimó püspök örökségként a Szent Mihály- és a Szent Sebestyén-oltárokat²⁶⁴ 1778-ban a káptalan rendelte meg. Antonio Giuseppe Sartori bécsi szobrász, valószínűleg még Klimóval történt megbeszélése alapján, július 8-án levelet intézett Nunkovics György nagypréposthoz, amelyben írja, hogy a két oltárhoz Velence környékén már kiválasztotta a köveket, amelyeket, többek között, Jacopo Antonio Consolati bécsi kereskedő is megdicsért.²⁶⁵ Ugyanez év december 17-én a káptalan Sartori felfogadására tett javaslatot. A dóm pénzen lakást is adtak számára, de hogy művészetéről személyesen is meggyőződhesse nek felkérték, hogy a dóm szentélyébe vezető lépcsőkhöz készítsen két oltártervet.²⁶⁶ 1779. március 1-én a káptalan három hónapra 30 forintot fizetett Sartorinak, aki ekkor Pécsen tartózkodott.²⁶⁷

A káptalan az oltárok rajzairól Klimó halála után, de még utóda, Eszterházy Pál László székfoglalása előtt, 1779. május 30-án tárgyalta.²⁶⁸ A szobrásszal történt megbeszélésről Johann Schiffel ágens október 5-én kelt levelében tájékoztatta a káptalant, amelyben Sartori munkavállalásáról és megállapodásukról értesít.²⁶⁹ A szerződést 1780. december 13-án kötötték,²⁷⁰ s a Szent Mihály-oltár menzájának oldalába vésett évszám szerint már 1781-ben el is készült.

A Szent Sebestyén- és Mihály-oltárok tervei bizonyítják, hogy formai kialakításukra különös gondot fordítottak, a Szent Mihály-oltárra vonatkozó tervek ugyanis öt változatban készültek el.²⁷¹ Közülük négy alaprajzi vonatkozásban teljesen megegyező. Háromnak architektúrája is azonos, mindössze a díszítőelemek variálásában találunk különbséget. E három terv egyikén az oromfelépítmény barokk elemeket tartalmaz, egy másikon az oszlopokkal határolt középmezőt szélesítette a rajzoló. A rajzok összevetése és a kézírás összehasonlítása alapján csak az utoljára készült és megvalósult terv tulajdonítható Sartori saját kezű munkájának, amelyet magyarázó szöveggel és aláírásával is hitelesített. A korábbi változatok gyakorlottabb rajzólótól származnak. Az első tervek 1779 tavaszán készültek, s minden valószínűség szerint Krammer János rajzolta meg Sartori elképzeléseit, mint ahogyan az építendő káptalani épületre vonatkozó terveit is Krammerrel készítette el 1777-ben, majd 1782-ben. Sartori az oltártervek készítésének első fázisában még nyilván csak az oltárok architektúrájára kaphatott megbízást, mert a rajzokon a retabulumok festmény elhelyezésére utalnak. (66.,

67., 68. kép) A negyedik és az ötödik számú rajz (69., 70. kép) szerint a retabulum oromépitményét megváltoztatták, ezáltal az oltár összképi megjelenésében határozottabb klasszicista irányt képvisel. Az utolsó, színes változatban készült terv alaprajzi vetülete eltér az előzőkétől, a megvalósult oltár azonban a korábbi változat szerint épült. Az utóbbi két rajz az oromzat eltérő kialakításán kívül a korábbiaktól abban is különbözik, hogy az oltáron nem festményt, hanem egy szobor posztamentét ábrázolja.

Az oltár tervein mutatkozó különbségek alapján érdekes stílusvitákat, érveléseket sejtethetünk, amelyeknek részletei írásos formában nem maradtak ránk. A megállapodások eredményéből azonban látható, hogy Sartori barokkos díszítőelemekkel megrajzolt tervét elvetették, s a legújabb művészeti irányzat, a klasszicizáló változat mellett foglaltak állást.

A Szent Sebestyén- és Mihály-oltárok építmenyi része teljesen megegyezett. Anyaguk egyformán a Sartori által gonddal kiválasztott színes márványokból állt.²⁷² A legyőzött sátán fölött diadalmaskodó Szent Mihály alakja carrarai márványból készült, s a nemes anyagból épült oltár színes háttérében jól érvényesül. A szobor kontraposztos alaphelyzetű. A formai és tartalmi ellentétek jelenléte a barokk kifejezőmódra utal, de a kompozícióban már a klasszicizmus kezdeti megnyilvánulásai érvényesülnek. (71. kép)

A Szent Sebestyén-oltár főalakja tisztább stílusjegyeket hordoz. A test vízszintes tengelyeinek egymáshoz viszonyított szögeltérései alig mutatnak különbséget. A kontraposzt hangsúlyozásában a bal kar és a jobb láb, valamint a fej helyzete a meghatározó tényezők. Szent Sebestyén alakja közelebb áll a barokk ábrázolások kifejezőmódjához, ebben túlhaladja, az átmeneti jelleg viselésében pedig nem éri el párdarabjának, a Szent Mihály-szobornak stílusbeli sajátosságait. A Szent Sebestyén testéből egykor kiálló, fémről készült nyilvesszők letörtek, ma már csak nyomaikat láthatjuk. (72. kép) Mindkét oltárépitmény szobrászati díszeihez két-két puttó tartozott, amelyekből kettő a Szent Sebestyén-szobor társaságában, a székesegyház Mária-kápolnájában áll, míg a másik kettő jelenleg is eredeti helyén, az 1882-ben Sumonyba került Szent Mihály-oltárt ékesíti.

E két oltár száz évig állt a székesegyház hajójában, ahol az olasz és az osztrák késői barokk ötvözetét magas szinten képviselték. A két oltárral kapcsolatos számos tervrajz s az igen hosszúra nyúlt szervezési időszak Klimónak, majd a káptalan tagjainak féltő gondját és ugyanakkor a művészeti alkotás iránti igényét igazolja. Klimó nem érthette meg oltárainak elkészültét, de azok megrendelését az új püspök, Eszterházy Pál teljesítette, akit az oltárok készítésének fázisairól Koller József tájékoztatott.²⁷³ A káptalan Sartori munkájáról megelégedéssel nyilatkozott. Véleményét írásban is rögzítette a mester számára. Sartori erre hivatkozik, amikor 1781-ben felajánlja szolgálatait az egri püspöknek, hogy az Eszterházy-birtokon épülő pápai templom számára szobrokat és oltárt készítsen.²⁷⁴

1780-tól Eszterházy püspök a szentélyt tovább gyarapította. A püspöki trón mellett az első pillér oldalán helyezték el a püspök által 1780-ban Rómából hozott alabástrom epitáfiumot. A Cornelis Floris iskolájától származtatott 16. századi alkotás márvány lábazaton állt. Reliefje főként Jézus életéből ábrázol jeleneteket, amelyeket a németalföldi reneszánsz jeles alkotásának tartanak. A Szathmáry-pasztófüróiummal együtt a székesegyháznak és a 16. századi emlékekben szegény

Pécsnek is jelentős faragványa. Művészettörténeti értékét Eszterházy is felismerte. Ennek ellenére nem a maga számára a püspöki palotában, hanem a székesegyház gyarapítására a szentélyben helyeztette el. Jelenleg a Mária-kápolnában áll.

A szentély másik oldalán az első pillér elé építették fel Eszterházy kívánságára a püspök és vendégei számára a copf stílusú, fából készült oratóriumot, amelynek felületét vörös—zöld márványutánezatúra festették, faragványait aranyozták. Az oratórium az 1860-as évekig állott a székesegyházban.²⁷⁵ Mesterét nem ismerjük.

Eszterházy püspök idejében készült el a Szent Mihály- és Sebestyén-oltárokon kívül a Szent József-oltár is, amely a hajó második déli pillérénél állt, s az 1780-as évek elején készülhetett.²⁷⁶ A fából emelt oltárt festmény díszítette, amelyet 1846-ban Zichy Mihály Szent Anna-képével cseréltek fel. A régi kép további sorsát nem ismerjük.²⁷⁷

Eszterházy Pálnak a székesegyházzal kapcsolatos legjelentősebb tevékenysége a Corpus Christi-kápolna díszítése és berendezése volt. Ennek tervét még Klimó püspök vetette fel, de a megvalósítás már Eszterházy idejére esett, aki 1782-ben a kápolnába Sartorival egy új márványoltárt kívánt készíttetni.²⁷⁸ Sartori a munkáért 9000 forintot kért.²⁷⁹ Ezt az összeget a káptalan az építendő levéltári épület költségei miatt olyan megterhelőnek találta, hogy a püspököt az oltárépítés elhalasztására kérték.²⁸⁰ Ekkor merült fel az a gondolat, hogy az 1748 óta a sekrestyében álló Szathmáry-pasztofóriumot oltárként a Corpus Christi-kápolnába helyezték.²⁸¹ Az elképzelés megvalósítását egy véletlen baleset is elősegítette: 1783. szeptember 11-én Komló Mihály harangozó hanyagsága miatt kigyulladt és a rajta levő ismeretlen témájú festménnyel együtt leégett a kápolna faoltára.²⁸²

A Szathmáry-pasztofóriumot az új helyén 1786-ban a környezetének megfelelően barokkizálták.²⁸³ Átalakításának módját Szőnyi leírásából ismerjük, egy részletéről egy 19. századi fényképet is közöl. (73. kép) A pasztofóriumot a fejezetektől eltekintve megmunkálatlan felületű két-két pilaszterrel szélesítették. Az oltárrá alakított pasztofórium menzájára feltehetően bécsi mestertől származó, aranyozott réz tabernákulumot helyeztek, amely jelenleg a nagymányoki templom főoltárán áll. (74. kép) Az új oltár tabernákulumát 1786. december 17-én szentelték fel.²⁸⁴ Az oltárfelépítmény oromzatán három gipszangyalka helyezkedett el, míg az oltár oldalain füstölőket lóbáló angyalok voltak.

A Corpus Christi-kápolna kifestésének gondolata is Klimótól származott. A káptalan a festés ügyével 1786-ban foglalkozott. Július 9-én ismertették azt a levelet, amelyet Eszterházy püspök intézett Pethő József örkanonokhoz. A levélben a püspök felszólítja a címzettet, hogy a kápolna freskóival kapcsolatban vegye föl a kapcsolatot a soproni festővel. Ennek megtörténte után felszólították a festőt, Dorffmaister Istvánt,²⁸⁵ hogy készítse el költségvetését. Dorffmaister élelmezés és szállás nélkül 1100 forintot kért a munkáért.²⁸⁶ A káptalan ezt az összeget nem fogadta el, végül a festő az általa megszabott alsó határként 800 forintot és a munka időtartamára teljes ellátást kért.²⁸⁷ A káptalan jelentette a püspöknek, hogy ennyit a festésre nem áldozhat, ezért az összeg megosztására tettek javaslatot.²⁸⁸

Dorffmaister a Corpus Christi-kápolna freskóit a püspök vagy a káptalan által előírt, a kápolna titulusával összefüggő tematika alapján festette meg. Az oltár közelében az északi falon „Mózes elfogyasztja a húsvéti bárányt”, szemben a

„Mózes a mannát gyűjtő néppel” kompozíció volt látható. Dorffmaister ezen tüntette fel jelzését.²⁸⁹

A kápolna négy csehűveg-boltozatára Krisztus-jelképek kerültek. A mennyezet keleti részén, az oltár fölötti boltozaton a Hit szimbólumaként egy lebegő nőalak bal kezével Krisztus keresztségét karolta át, jobb kezében kelyhet tartott, amely fölött a szent ostya volt látható. Az allegorikus alakot angyalok vették körül. A szomszédos boltozatban az emmauszi vacsora kenyértörés-jelenete következett, a harmadik boltozati szakasz Ábrahám és Melkizedek találkozásában a Krisztus-szimbólum más változatát mutatta be.²⁹⁰ A kórus feletti boltozaton zenélő angyalok csoportja volt. A freskókat ornamentikafestés keretezte. A többi szabad falfelületet plasztikus hatású architektúraábrázolás borította.²⁹¹

A kápolna északi fala mentén, az oltár közelében szószék állott. A kővágószőlősi plébánia vizitációja szerint ez a helyi templom szószékével azonos. (75a kép) A szószéktől nyugatra az Utolsó vacsorát ábrázoló festmény, majd négy pad következett.

A másik oldalon Klimó püspök fehér márvány síremléke illeszkedett a falhoz. Elődjének emlékére Eszterházy Pál állíttatta 1782-ben Sartorival,²⁹² aki ovál keretben Klimó portréját ábrázolta, alatta pedig a püspököt méltató feliratos kötömböt talapzatra helyezte. Az emlék jelenleg a portrét egykor közrefogó puttók nélkül a Pécsi Egyetemi Könyvtár lépcsőházában áll. A Klimó-emléktől nyugatra hat pad következett, ez után Berényi püspök fekete márványlapból készült emléktáblája volt a falon.²⁹³ Ennek közelében a jelenleg Kővágószőlősen levő keresztelőkút (75b kép) és gyóntatószék (62. kép) állott. A kórus alatt vasajtó nyílt a délnyugati torony aljában berendezett sekrestyébe. A Klimó idején még könyvtárként működő helyiség a sekrestyének az után adott helyet, miután az új levéltári épület tervei elkészültek, illetve amikor a kápolna déli oldalához épített sekrestyét 1782-ben lebontották.²⁹⁴

A Corpus Christi-kápolna díszítése és berendezése után 1788 májusában a káptalan elhatározta, hogy a használaton kívüli Mária-kápolnát (jelenleg a Jézus Szíve nevet viseli) is helyrehozza, s benne új oltárt állít fel. Ez ügyben felszólították Pethő örkanonokat, hogy tárgyaljon a szakemberekkel.²⁹⁵ Az oltárépítmény kifaragására és összeállítására a pécsi Vogl Mihály kőfaragóval kötöttek szerződést 1788. június 2-án.²⁹⁶ Részletes fölsorolás ismerteti a lelőhelyeket, ahonnan a márványokat hozatták. Így Pécsvárad, Siklós, Bükkösd, Mánfa és egy pécsi márványbánya szerepel a fölsorolásban, tehát az oltár architektúrájának köanyaga Baranyából származik.

Ugyanebben az évben az oltárra állítandó szobrok elkészítéséről is intézkedtek. Az október 27-én tartott káptalani gyűlés megbízta Mitterpacher kanonokot, írjon Budára Bauer Ferenc szobrásznak, hogy terveit és költségvetését küldje le Pécsre.²⁹⁷ Bauer 1788 októberében megbízást kapott egy Pieta-oltár szobrainak elkészítésére. Az oltár mellé Szent János és Magdolna kiegészítő mellékalakjait terveztek. Ezúttal az oltár el is készült, amit 1789 júniusában maga Bauer igazol, amikor a munkájáért járó összeg átvételét nyugtázza.²⁹⁸

Bauer Ferenc oltárát a székesegyház Mária-kápolnájából 1882-ben a pécsi volt Ágoston-rendi templomba vitték át, ahol ma is áll. (77. kép) Az oltárépítmény előtt külön talapzaton áll a Pieta-szobor. Az oszlopokon kívül balról Szent János,

jobbról pedig Szent Magdolna álló helyzetű szobrai csatlakoznak a főcsoporthoz. Az oltár mestere mindeddig ismeretlen volt. Általában „Martin Fischer követője”-ként emlegetik, sőt előfordul, hogy a Pieta-oltár figuráit magának Fischernek tulajdonítják.²⁹⁹ Bauer, a bécsi származású budai szobrász, akinek eddig egyetlen művét sem ismertük, Pietájában a bécsi kapucinus-templom jobb mellékoltárán álló szoborcsoportot követi. Ez a szoborcsoport Peter Strudel alkotása,³⁰⁰ amelyet nem sokkal 1714-ben bekövetkezett halála³⁰¹ előtt készíthetett. A két kompozíció igen hasonló egymáshoz. Ez a hasonlóság a szerkezet alaphelyzetében, a feltámasztási pontok azonosságában és a vétagok megegyező funkciójában, egymáshoz való viszonyában mérhető. A két szobor között csupán a mozgás intenzitásában mutatkozik eltérés, de ennek következtében más a szobor statikai helyzete, valamint a drapéria- és felületkezelési módja és végső soron az érzelmi tartalom kifejezése is.

Bauer Pietája és mellékalakjai, Strudel barokk fogalmazásával szemben nyugodt megjelenésűek, érzelmeket alig mutatnak. A ruházat redőzésének módja szinte már a klasszicizmus útján haladó szobrász kifejezőeszköze. Az összbenyomás mégsem nyújt tisztán klasszikus élményt. Ennek oka a szobrokban rejlő, de még felismerhető néhány barokk vonás. Ebben a vonatkozásban hasonlíthatók Bauer szobrai Martin Fischer Szent István-oltárának néhány figurájához. Közelebbről, típusában a Pieta jobb mellékalakja, Magdolna, a Szent István-oltár bal mellékalakját, Szent Lászlót, míg Bauer Szent Jánosa a Szent István palástját tartó apródot követi.³⁰²

A Mária-kápolnában mindössze két pad volt. A nyugati falnál Heinrichus és Radonay püspökök síremléke állott. Ez utóbbi mészkőből készült, téglalap alakú, felülete szerény faragású volt. Egy szalagkeret két mezőre osztotta, a sarkokban levéldíszek faragványai álltak. A felső mezőben a püspök címere helyezkedett el, az alsó pedig a feliratot foglalta volna magába, azonban a szöveget nem készítették el.³⁰³

Eszterházy püspök idejében a Szent Imre-kápolna is gyarapodott. 1793-ban új keresztelőkút készítését javasolták. Helyére vonatkozóan úgy állapodtak meg, hogy azt a régi baptisztérium helyett, az oltártól jobbra állítják fel.³⁰⁴ A keresztelőkút felépítményéhez szükséges rézlemezokről 1793-ban gondoskodtak,³⁰⁵ a róla készült rajzot pedig 1794. január 30-án mutatták be a káptalannak. A pécsi ötvösség színvonalát jelzi, hogy ezúttal helyi mester munkájára tartottak igényt. Aichinger Simon pécsi aranyműves az aranyozásért 95, a fémmunkáért és a figurák kialakításáért 1007 forintot kért. Az ár mérséklése ügyében Paffán és Beniczky kanonokokat küldték el a mesterhez.³⁰⁶ Az alkú sikerrel járt. Február 10-én Paffán arról referál, hogy a baptisztérium már készen van, s Aichinger beleegyezett, hogy annak ára a lakatosmunkával együtt 850 forint legyen.³⁰⁷ 1794-ben elkészült a keresztelőkút, amelyet a korábban kijelölt helyére állítottak. Mellette kis asztal, ezen egy szekrényke foglalt helyet a szerelvények és a keresztelési anyakönyv számára. A szekrény ajtaján Keresztelő Szent János festett képe a bútor feladatára utalt.³⁰⁸ Aichinger Simon baptisztériuma 1853 óta³⁰⁹ a Corpus Christi-kápolnában áll. (76. kép)

A Szent Imre-kápolna északi falánál, az oltártól nem messze egy gyóntatószék állt. Mellette és vele szemben két-két sorban padok húzódtak, közéjük a

szentelendő harangok számára gerendaállványt, valamint a kápolna nyugati falához ismét három padot helyeztek, amelyek részben takarták Georgius püspök sírkövét.

A székesegyházi kápolnaajtók díszítésére 1790-ben három márványkeretet rendeltek.³¹⁰ A kőanyag kiválasztásával Gianone Péter pécsi kőfaragót bízták meg.³¹¹ 1793-ban esztergomi vörösmárványból elkészültek az ajtókeretek.³¹² Felépítésükben, főbb formáikban, díszítőelemeikben a Fölsinger-féle kereteket mérsékeltebb változatban követik. Jelenleg a káptalani levéltár épületében találunk kettőt, egyet pedig a volt papnevelde bejárati előcsarnokában láthatunk. (78. kép)

A székesegyház berendezésén túl a káptalan a felszerelés kellő gazdagítására is törekedett. A székesegyházi ötvösművek 1781-ből származó összeírása az arany- és ezüstitárgyakból 121 darabot számlál.³¹³ Ez a szám 1735-től kezdve folyamatosan alakult ki, ami azt jelenti, hogy a kincstári készlet főként Berényi és Klimó püspökök alatt gyarapodott. Méltán írja a káptalan az uralkodóhoz küldött jelentésében, hogy „a szent edények és ruházatok méltóak és elegendők”.³¹⁴

A napóleoni háborúval kapcsolatos kiadások azonban a székesegyház ezüstkészletének egy részét is áldozatul követelték. Pethő örkanonok 1793. július 24-én a káptalannak bemutatta a háborúra szánt ezüst szerelvények jegyzékét. Tőke és kamat fejében 67 font és 44 lat ezüstöt küldtek a budai sóhivatalba.³¹⁵ 1799-ben ismét küldtek Budára ezüstöt. Ekkor a főoltár előtt függő nagy ezüstlámpa (94 font) és 8 főoltári ezüst gyertyatartó (77 font 25 lat) esett áldozatul.³¹⁶

A székesegyházi kincstárban a Napóleon kori kényszerű felajánlások miatt 1810-re a 18. századi alkotások száma az 1781-ben készült leltár szerinti 121-ről, 61 ötvöstárgyra csökkent.³¹⁷ A ma őrzött 18. századi készlet pedig még ennél is kevesebb, mindössze 44 egységből áll. Közülük 35 az ötvösjeggyel vagy évszámmal ellátott munka.

MEGVALÓSULATLAN TERVEK

A székesegyháznak Klimó által 1775-ben elvetett restaurálási terve Eszterházy püspök idején ismét előtérbe került. 1780. május 27-én egy név nélkül említett rajzolónak a tetőről és a tornyokról készített rajzaiért 12 aranyat fizettek a székesegyház pénztárából.³¹⁸ 1781 körül azonban már az egész épület külső átalakítására gondoltak. A homlokzatok átépítésére figyelmet érdemlő, részletes tervet dolgoztak ki, amely igen tudatosan, stílustörténeti szempontokra is figyelő, szinte modern felfogásával tűnik ki, s tulajdonképpen a székesegyház 19. század eleji átalakítására is jelentős hatást gyakorolt. A tervezetet eredeti megfogalmazásában nem közölhetjük, mert az irat elveszett, tartalmát azonban Szőnyi Ottó feljegyzéséből ismerjük.³¹⁹ Az átépítést a következő szempontok szerint tervezték: A régi kváderfalazást nem szabad eltakarni, s az átalakítást takarékosan kell végezni. Felesleges nyílások ne legyenek az épületen, s a külső kiképzés a belső architektúrához hasonló legyen. Mivel az épület belül gót stílusú és egyszerű, a homlokzat nem lehet román vagy „elegáns”. Ez utóbbi kifejezésen minden bizonnyal a kortársi késő barokk stílust értették.

Foglalkoztak a déli homlokzat szimmetriájával is. Ennek kapcsán felmerült a Corpus Christi-kápolna lebontásának gondolata, azonban az ott elhelyezett

püspöki sírboltok miatt ezt a megoldást elvetették. Ezért inkább egy másik kápolna beépítése látszott célszerűbbnek, amelyet Szent Andrásról szándékoztak elnevezni, akinek kultusza itt régen is élt.³²⁰ A déli falat felül, a Klimó-könyvtár mintájára kívánták megvalósítani. A belső tér megvilágításával kapcsolatban az Andráskápolna beépítése nem okozott gondot, mert ennek helyén csak két ablak volt. A főhomlokzatra Krisztus és 14 [sic!] apostol szobrát tervezték. Ezek mintái a vár hídjánál álló Simon- és Judás-szobrok voltak. A középhajó kiemelkedő falsíkját gót ívekkel takarták volna, hogy a fal régi nyílásait és a befalazott román ablakokat elfödjék. Minden ívben ovális ablakokat helyeztek volna el, amelyek a világítást szolgálják. Hét ív kialakítását tervezték, északon vakablakokkal. A déli oldalon három világítóablakot terveztek, egyet a kanonokok stalluma fölé, majd a Szent Mihály-, illetve a Szent József-oltár fölötti ívbe. A közbeeső vakablakokban szentek dombormű-képei vagy szimbólumok kapnának helyet. Az ovális ablakok tervezett szélessége 5 láb, magassága 4 láb. Az ablakokat és az íveket a belső boltozat miatt nem lehet magasan elhelyezni. Az átalakítási tervet részletező írás magyarázattal is szolgál, miszerint ovális ablakok Itáliában is vannak.

A nyugati homlokzat átalakítását úgy kívánták megoldani, hogy az oldalhajók fölött a kőmellvédet a régi fal jól felismerhető nyomai alapján visszaállítsanak, és azon magyar szentek szobrai helyeznék el. A nyugati homlokzaton a középső hajó a mellékhajóktól kőléccel választandó el, olyan „dísszel és művel”, mint a déli mellékhajón.³²¹

A dómon belül változtatást nem eszközölnének, csak a muzsikuskok részére a karzat bővítéseként egy 20–30 főt befogadó erkélyt emelnének, amelynek domború mellvédjét két pillér tartaná. A tervezet egyik ide vonatkozó megjegyzéséből — amely szerint remélik, hogy a „római architektus” nem tesz ellenvetést³²² — arra következtetünk, hogy a pécsiek az átépítés tervét római építésszel kívánták felülbíráltatni. Tulajdonképpen nem tudjuk, hogy miért nem az eddig is művészeti normát és kapcsolatokat jelentő Bécsre gondoltak. Ez a változás feltehetően Eszterházy püspök kezdeményezésére került a tervezetbe, mivel Eszterházy a pécsi püspöki székre római tanulmányaiból érkezett.

E terv szellemében a szobrász Sartorival a homlokzatok átalakítására költségvetést is készítettetek, s úgy tűnik, a szobrász elhúzódó foglalkoztatásával számoltak.³²³ Költségkimutatása szerint nemcsak a szobrászmunkákat, de a székesegyház déli homlokzatának átépítését is vállalta volna,³²⁴ s többek között arról is szól, hogy a déli kaput régisége miatt nem szándékozik lebontani. A homlokzat kiképzését nem részletezi, csupán megemlíti, hogy ablakokat, galériát,³²⁵ oszlopokat helyez el a déli front kialakítandó felületén. A két déli toronyban az épület tetejének vonaláig ablakokat tervezett. A fenti átalakítási munkáért 42 ezer forintot kért. Ígérte, hogy hálából elkészíti a dóm bejárata elé Nepomuki Szent János szobrát olyan kőből, mint amilyenből a Szent István-szobor is készült.³²⁶

A terv elemzéséből kitűnik, hogy annak összeállításában a káptalan három fő szempontot tartott szem előtt: 1. a középkori épületszerkezet fenntartását, 2. a belső középkori jelleg, és az épület külseje közötti összhang létrehozását, 3. a dóm szimmetriájának és a gótizáló barokk építészeti látványnak megteremtését. Ezzel a programmal a nyugati homlokzat vertikális főirányaival ellentétben a székesegyház déli homlokzatában egy horizontális tagolású együttest hoztak volna létre. A

román tornyok által határolt felületen a földszint barokk karakterét a főhajó gótikus barokk falsíkja váltotta volna fel. Az épület eredeti rendjének megbontása nélkül alkalmazott különböző stíluselemek sajátos formagazdagságot eredményeztek a tervezet szerint, amelyben az összkép a mozgás impresszióját keltette, s ez a barokktól nem idegen sajátosság. A terv az eredeti forrás hiányában is eléggé szemléletes, ezért megkíséreltük, hogy azt a Weinmann-féle 18. századi ábrázolás alapján rekonstruáljuk. (79., 80. kép)

Országsszerte tapasztalható az 1780-as évek művészi koncepciójának azonos irányú változása, amely a pécsi székesegyház nyugati homlokzatára tervezett szobrok közös tartalmi megfogalmazásában ugyancsak felismerhető. E homlokzatra a terv szerint csak magyar szentek szobrai kerültek volna. Észak felé Szent István és Szent Imre, a déli mellékhajó fölött pedig Szent László és Szent Erzsébet szobrai kaptak volna helyet. Középen, a főhajó tengelyében, egy befalazott román ablak fölkéjébe a Patrona Hungariae relief-képét szánták. A bejárat elé a faltól 4 ölnyire előre álló portikusz építését tervezték, amelyet kőkorlát koronázna, minden oszlopán egy-egy magyar szent püspök — Szent Adalbert, Gellért, Márton, Mór vagy Alamizsnás Szent János — szobrával. Eszterházy püspöknek és a káptalannak a székesegyházi homlokzatok átépítésére vonatkozó szándéka ezért is figyelemre méltó törekvés volt. Ez a szándékosan a magyar szentek alakjaiból formált ábrázolási terv a korszak egyik alaptörekvésének, a nemzeti szempontok előtérbe helyezésének szellemében készült, s ez a jozefinista egyházpolitika idején bizonyos, hogy egyfajta politikai ellenállásként is értelmezhető volt.

Az 1781-ben készült tervezet nemcsak a székesegyház átalakítására vonatkozott, hanem kiterjedt a székesegyház környezetének rendezésére is. Sartori már korábban, 1779-ben megtekintette azt a budafai kőanyagot, amelyből a dóm bejárata elé — szökőkúttal és galériával — nagyobb lépcsőt szándékozott építeni. A mellvéddel kombinált lépcsőzet a székesegyház előtti teret két részre osztotta volna. Jobbról és balról kocsifeljárót tervezett. E mellvédnek a rajzát Sartori elképzelése alapján Krammer János készítette el.³²⁷ A költségvetés szerint a kőkorláton elhelyezett rokokó szobrok a lépcsőtől jobbra magyar királyokat, balra mártír szenteket ábrázoltak volna. A díszes vaskapu oszlopain az előbbieknél nagyobb méretben Szent Péter és Pál szobrai tervezte. (81. kép)

A környezeti egység érdekében a püspöki palota keleti homlokzatát is galériával tervezte átépíteni Sartori, és szándéka szerint a régi kapu helyett középen új bejáratot kapott volna az épület.³²⁸

Az első terve szerinti káptalani épület, a székesegyház, a püspöki palota, valamint a díszes mellvédlépcső egy nagyszerű barokk térkomplexum városképi szempontból is jelentős együttesét alkotta volna. Sartori tervei a Dóm tér egységes arculatának kialakítására készültek. A tervezett átalakítás építészeti részletei Sartori szobrászegyéniségére utalnak. (82. kép)

A székesegyház és a Dóm tér több mint két évtizedig tervezgetett átépítését végül is több tényező hiúsította meg. A homlokzatok átalakítását még Klimó püspök határozta el, s a feladatra kiszemelt építésszel, Nicolaus Pacassival 1769-ben négy alkalommal is megkísérelt kapcsolatot teremteni. Ha Klimó nem ragaszkodik Pacassi személyéhez, megrendelését másnak adta volna. Halála után a székesegyház anyagi helyzete javult ugyan, 1781-ben azonban II. József a pécsi püspökség

és a káptalan jövedelmét érzékenyen érintő okmányt adott ki, amelyben Eszterházy püspököt árvaház, iskolák és templomok építésére, a budai egyetemen 10, a pécsi szemináriumban 30 növendék képzésére, az oktatók fizetésének és lakásának biztosítására kötelezte. Mindezek és más anyagi terhek fedezete a székesegyházra szánt összeget messze túlhaladta.³²⁹ Ugyanakkor még nem volt plébániaépület, a levéltár és a káptalani könyvtár elhelyezésének gondja sem volt megoldott.³³⁰ Ebben a helyzetben a székesegyház restaurálását ismét elhalasztották, s a kérdés legközelebb csak 1805-ben került újra napirendre. Ekkor a püspöki teendők ellátásával megbízott Pethő kanonok, aki már az 1781-es átalakítási terv készítésében is közreműködött, az 1807-es átalakítást tervező Pollack Mihály klasszicista terve ellenére is keresztülvitte, hogy Pollack az átépítés terveit lényegében az 1781-es elképzelések szellemében készítse el. Mind az 1781-es terv, mind pedig a Pollack által kiépített déli homlokzat az aszimmetrikus alaprajz és a csonka torony kiegészítésével, valamint a gótikus belsővel harmonizáló felülettel készült, s az így egységesített homlokzatot az apostolok szobraival díszített balusztráddal zárta le. Tehát a Pethő által befolyásolt Pollack-féle átépítésben a 18. századi koncepció átvételét és továbbélését látjuk, s ennek hatása tulajdonképpen máig él, mivel a 19. századi homlokzat kulisszamegoldása, Friedrich Schmidt terve lényegében a barokk kori elképzelést követte.

VÁLTOZÁSOK A DÓM KÖRÜL

A székesegyházat Eszterházy püspök idejében is rendszeresen tatarozták, közvetlen környékét tovább rendezték. A környező romos várfalak helyreállítására és az ezeken belül álló épületek lebontására, illetve újak építésére is megkezdtek az előkészületeket. A tervek valóra váltása során 1782-től a székesegyház környezete és ezáltal az előtte kialakított tér nagymértékű változáson ment keresztül. Ez az átalakulás tulajdonképpen a Dóm tér mai arculatát határozta meg.

1780-ban a földesúri joghatóság megszűnéséért folytatott küzdelem után Pécs a szabad királyi városok rangjára emelkedett. A város felszabadítása az egyébként is fennálló gazdasági nehézségeket fokozta.³³¹ A székesegyház évi jövedelméből 1781-ben 4000 forintot a templom körüli építkezésekre fordítottak.³³² Az anyagi helyzet a következő években sem volt kedvezőbb. 1782. május 2-án a káptalani tanácsülés a következő jelentést küldte az építkezés iránt érdeklődő püspökhöz: „Annyira szegények vagyunk, hogy az előbb mondott romos falakhoz és az említett épületekhez áldozandó költségekből a kőművesmester által a 300 forinton felül megszabott munkákat lealkudjuk és visszautasítjuk.”³³³

A székesegyház tornyainak, tetejének javítására, a várfalak helyreállítására és a vár belső rendezésére vonatkozó tervek még reális elképzelések alapján készültek, de a körülmények a káptalant jelentős gazdasági korlátozásokra kényszerítették.

1782. április 3-án előterjesztették Eszterházy püspök kívánságát, miszerint a püspöki rezidenciát a délnyugati toronnyal átjáró segítségével kapcsolják össze, amelyen keresztül a Corpus Christi-kápolna megközelíthető. A tornyot a nyugati oldalán, a régi levéltár ablaka helyén szándékozott megnyitvatni. A kápolna déli falához épített régi sekrestye lebontásáról ugyanakkor döntöttek.³³⁴ Ezután

meghallgatták a gyűlésen jelenlevő Sartorit, aki a tervekkel kapcsolatos észrevételeit közölte, a káptalan pedig a terveket elfogadta.³³⁵

Koller szerint³³⁶ a székesegyház délkeleti tornyához épített Szathmáry-féle, romokban álló reneszánsz épületet 1780-ban bontották le. Ez az időpont a levéltári adatok szerint nem felel meg a valóságnak. Az épület bontásának gondolata már korábban felmerült, de ennek írásos nyomát 1782. május 2. napjától találtuk meg. Az ezen a napon hozott káptalani határozatban a Szathmáry-épület lebontása előtt elrendelték, hogy a délkeleti torony alapjait vizsgálja meg egy szakember, mert attól tartottak, hogy az épület eltávolítása esetén a torony megdőlhethet.³³⁷ A torony vizsgálatával 1782. július 16-án Batschek eszéki építésztt bízták meg.³³⁸ A Szathmáry-féle épületet tehát, ellentétben Koller adatával, csak ez után, legkorábban 1782 júliusának második felében bonthatták le. Helyére az új levéltári épületet szánták. Az alapozási munkák során, 1783-ban bukkantak az ókeresztény sírkamrára,³³⁹ s felismerve ennek művészettörténeti jelentőségét, az építendő káptalani levéltárat a délkeleti toronytól 7 méterrel keletre kezdték ismét alapozni.³⁴⁰ Az új épület terveit, több változatban is, még Klimó készítette Krammerrel és Sartorival.³⁴¹

1783 júniusának elejére a délnyugati tornyot az átjáró megépítéséhez már megnyitották. A püspök az emeleten is akart ajtót vágatni, azonban a káptalan ezt nem tanácsolta.³⁴²

A várplébánia épületéről készült terveket 1783. október 29-én bemutatták, és jóváhagyták.³⁴³ A következő év hasonló időszakában már javában épül a káptalani levéltár, sőt az örkanonok ekkor már bemutatta a káptalannak az ablakrácsok terveit is.³⁴⁴ A várbán 1787-ig a káptalani ház kivételével mást nem építettek. Ekkor csak a kaputorony elromlott tetejét javították ki a székesegyház költségén.³⁴⁵ A következő években a váron belüli terep rendezésére hoztak határozatot.³⁴⁶ A század végére a püspökváron belül már csak a plébánia felépítése váratott magára. A püspök az építkezés megkezdését, amely ismeretlen okból elmaradt, először 1792-ben sürgette, majd a következő év elején ismét az építómunka megindítását hiányolta.³⁴⁷ A plébániaházat a káptalani épület hossz tengelyének déli folytatásában emelték. Építése 1795-ben már folyamatban volt. A munkálatokat ugyanaz a Fölsinger Mátvás vezette, aki a székesegyház sekrestyeajtájához a márványkereteket készítette.³⁴⁸

Közben a szabad királyi rangra emelt Pécs is lassan fejlődésnek indult, s ez hatott a belső vár körüli építkezésekre is. Itt az épületek rendszertelenül, ötletszerű elhelyezésű és szerény anyagi erőkből emelt házacsok voltak. 1794-ben a káptalan panaszt tett, hogy a város az északi és a nyugati várarokban levő diófákat kivágatta, és helyükre lakóház építési engedélyt adott. A káptalan azért aggódott, mert a várfal tövében épülő házakban rakott tüzek a püspöki palota és a székesegyház biztonságát veszélyeztették.³⁴⁹

A 18. század végére rendezett környezetében csak a székesegyház maradt a középkori tornyok és falfelületek, a Nesselrod püspök által épített barokk homlokzati részlet s a század közepén emelt hatalmas tetőzet által meghatározott formájában. Eszterházy Pál László a székesegyház átépítésének tervéről a körülmények hatására kénytelen volt lemondani, de Klimónak a berendezésre vonatkozó elképzeléseit maradéktalanul megvalósította. Felépíttette az ugyancsak

Klimó püspök által kezdeményezett káptalani levéltárat, valamint a székesegyházi plébániát, s vidéki megrendelése során a mohácsi régi püspöki rezidenciát jelentősen kibővítette, és új, klasszicizáló köntösbe öltöztette. A pécsi Corpus Christi-kápolnában már foglalkoztatott Dorffmaister Istvánnal az új épület számára a két mohácsi ütközetet ábrázoló csataképet festette. Mint Klimó Nádasdon, ő ugyancsak festői környezetben, Szentlászlón építtetett nyári kastélyt és kápolnát 1797-ben. Ezt azonban már nem sokáig látogathatta, mert két év múlva, 1799-ben meghalt. A 18. századi pécsi püspökök sorát záró Eszterházy Pál Lászlót — Berényi és Klimó püspökökhöz hasonlóan — a Corpus Christi-kápolnába temették.

A pécsi székesegyház 18. századi építkezéseit nagyban befolyásolta az épület adott középkori állapota. A falfelületek kiképzése, az ablakok elhelyezése, a boltozatok rendszere az összkép kialakítását meghatározta. A dóm külső megjelenésére három művészeti stílus nyomta rá bélyegét, s a román kori épülettömegek, a gótikus ablakmegoldások mellett a 18. századi építkezések a déli kápolna faltagolását, a bejárat portikusz megjelenését és a tetőzet formáját határozták meg.

A belső tér átalakításában a barokk ízlés fokozottabban jutott érvényre. A korábbi századok művészeti emlékeit megbecsülték, de természetes, hogy a barokk ünnepélyesség és pompa iránti igénynek a középkori építészeti keretben is érvényesülni kellett. Az épület belsejének áthangolását az alttemplomi lejáratok és a szentélybe vezető lépcsőzet átalakításával, a kórus mellvédjének beépítésével oldották meg. A kápolnák rossz állapotú gótikus boltozatát donga-, illetve csehsüveg-boltozattal váltották fel, az új sekrestye pedig már teljes egészében 18. századi ízlés szerint épült.

Jelentősebb építészeti átalakítást a 18. század utolsó harmadában már nem végeztek. 1764-re kialakult mindhárom téregység, vagyis a szentély, a hajó és az altemplom kijavított középkori, illetve barokkizált belső tere, amely 118 éven át, az 1882. évi átépítésig átalakítás nélkül fennállt.

A nagy történelmi korszakot átélő épület szerkezeti elemeit, faragványait a barokk ízlés nyilván nem vallotta magáénak, de statikai okokból kénytelen volt elfogadni. Ezért az épületen a barokk stílusjegyek nem érvényesülhettek olyan intenzitással, mint a 18. század folyamán épült templomok alaprajzában, boltozatain, homlokzati és felületi díszítésében.

Székesegyházaink vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a többi, azonos korban keletkezett, tehát 11. századi bazilikális szerkezetű püspöki egyházaink közül, a pécsi volt a legszerencsésebb, mert a 18. század elején — a 15. századi változtatásokkal együtt — még úgyszólván eredeti állapotában állott. Ezért a barokk szellemű átépítések nem lehettek oly mélyrehatóak, mint a kalocsai érseki székesegyház esetében, ahol a mai templom két középkori elődje is elpusztult. A második templom alapjain, helyenként falmaradványainak felhasználásával épült az új székesegyház, amely már 1754-ben a hazai barokk építészet egyik szép példaként állott.³⁵⁰ A 18. századi pécsi székesegyház külső megjelenésében nem tartozott a hazai templomépítészet legszebb példái közé, sőt a három hajót és a kápolnákat is átfogó hatalmas tető az épületet esztétikai szempontból hátrányosan befolyásolta.

A külső átépítések tekintetében a nagyszombati és a pozsonyi székesegyházak annyiban hasonlíthatók a pécsihez, hogy a barokk formák alkalmazása nem terjed

ki az egész épületre, ezért a templomok korábbi stílusjegyei a 18. században is uralkodtak. A nagyszombati székesegyház és a pozsonyi dómot is Keresztély Ágost és Esterházy primások barokkizálták, amely tevékenységüket mindkét esetben inkább a gazdag barokk berendezés és felszerelés, illetve a mindkét helyen hozzáépített barokk kápolna határozta meg.³⁵¹ Hasonlóképpen alakult a gyulafehérvári székesegyház barokkizálása, ahol ugyancsak a berendezési és a felszerelési tárgyakat alakították a 18. század ízlése szerint.

A győri vár az ország délebbre eső területein levő városokkal szemben előnyösebb helyzetben volt, mert onnan a törököt már 1598-ban kiűzték, s a gyorsan regenerálódott városban a gazdasági fellendülés a művészetek korai kibontakozását is lehetővé tette.³⁵² A megrongálódott székesegyházat már 1645-re átépítették. Belső tere ugyancsak a korábbi háromhajós szerkezet alapján barokk ízlésben épült újjá.³⁵³ Sorsában osztozott a veszprémi és a nyitrai székesegyház is, mert az erősen rongálódott épületeket mindkét helyen barokk szellemben építették át, s ezáltal erőteljesebb barokk jelleget kaptak. Közülük a veszprémi székesegyház nemcsak középkori történetében, hanem az újkori átépítések tekintetében is hasonló a pécsihez.

A 18. századi magyarországi székesegyházak feladatát tehát többnyire a kisebb vagy nagyobb mértékben barokkizált középkori épületek látták el, hiszen új székesegyházak csak a kalocsai, a váci, az egri, nagyvárad, szombathelyi és a temesvári püspökségekben építettek.

A pécsi székesegyház építéstörténetének 18. századi szakaszában három nagyobb korszakot különíthetünk el. Ez a három időegység minőségében eltérő változásokat eredményezett. Az első periódust az 1686- és az 1704-beli ostromok által okozott súlyos károk helyreállítása jellemzi. A székesegyház életében az osztrák katonaság és a rácok kártétele, valamint a Rákóczi-szabadságharc következményei játszották a legfőbb szerepet. Természetesen ez azt is jelentette, hogy a székesegyház újjáépítésének anyagi feltételei is nagymértékben korlátozottak voltak.

A következő időszak 1710-től 1748-ig a barokk szellemű átépítések jegyében telt. Ez idő alatt, főleg Nesselrod püspök idején, történik a legtöbb belső építkezés. A székesegyház 18. századi építészeti szerkezete merőben eltért az Európában általános barokk templombelső építészeti sajátosságaitól. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a barokk nemcsak pátosszal áthatott belső tereket hozott létre, hanem emellett a helyi igényeknek megfelelően mértékletesebb épületeket is alkotott. A dóm külső képének kialakulása szintén ebben a szakaszban történik. Weinmann-nak a székesegyházról készített rajzai már ezt az átépített változatot rögzítették.

A székesegyház harmadik korszakában a század második felétől az építkezések jellegét meghatározó renováló munkálatok sorozatát követhetjük, amely jelentős energiákat emésztett föl. A székesegyház környéke nagymértékben megváltozott: kiegészültek a várfalak, felépült a kaputorony, a levéltári épület és a plébánia. A környék rendezésével a század végére a szabad ritmusú tér helyett egy kötött formarendű, arányos felosztású térforma bontakozott ki, amely a székesegyháznak a környezetéhez viszonyított helyzetét stabilizálta, egyben a déli homlokzat művészi érvényesülését a legmegfelelőbb módon tette lehetővé.

Felvetődhet az a kérdés, hogy mi indokolta a kíméletet a középkori dómmal szemben ugyanakkor, amikor más hazai székesegyházak barokkizálása a középkori templom újjáépítésével történt. A pécsihez hasonlóan a pozsonyi, a gyulafehérvári és a veszprémi székesegyházak is a középkori épület kiegészítésével és barokk átépítésekkel váltak a korizléshez alkalmazkodó alkotássá. Ezzel szemben a nyitrai, a győri és a kalocsai egyházak a középkori épület rossz állapota miatt csak kevés részletet használtak fel a korábbi századok építményéből, a nagyváradi, temesvári és a szombathelyi székesegyházakat pedig új alapokon emelték.

Az összevetés rávilágít arra, hogy a barokk átépítések körülményeit az idők során különböző mértékben károsodott középkori épületek állapota, a mecénás személye, döntő mértékben pedig a rendelkezésre álló anyagi erők szabták meg. A barokkizáló átépítések közös vonása, hogy az minden esetben a térigény és a formagazdagság követelményével lépett fel az építettével szemben.

A pécsi barokk művészet meghonosításában Nesselrod püspök tevékenysége nagy jelentőségű és meghatározó volt. A délbajor, osztrák és olasz hatások ötvözetéből létrejött művészeti irány a bécsi ízlés formai sajátosságainak befolyása alatt az osztrák fővárosból Pozsony, majd innen a távolabbi országrészek felé terjedt. Kimutatunk egy másik, azonban kevésbé jelentős forrást is, amely Grácból a Mura—Dráva vonalán keresztül érkezik Pécsre. A barokk áramlásának e vonalai a megrendelések, illetve a foglalkoztatott mesterek által világosan követhetők. Az eszéki, bécsi, augsburgi, pozsonyi és a helyi mestereket a legkülönbözőbb területen foglalkoztatták. Ennek ellenére egyazon formanyelvű alkotások születtek. A berendezés kialakításában az uralkodó művészeti irányt Bécs diktálta, a részlet-megoldásokban azonban mindig a püspök vagy a káptalan véleménye volt az irányadó.

A berendezés gyarapításában gátló tényezőként hatott, hogy a harmincas évek végéig a püspökök viszonylag keveset vagy egyáltalán nem tartózkodtak Pécsen. A berendezés kialakítására, művészi fejlesztésére számos korábbi hazai és főként osztrák példa állott rendelkezésre. Ezeknek átvételében és meghonosításában a legfőbb szerepet Nesselrod, Berényi, Klimó és Eszterházy püspökök vállalták. A püspökök mellett, legtöbbször azok távollétében a székesegyház felvirágoztatásának gondját a káptalan viselte, amelynek tagjai szakértelmükről minden esetben számot adtak. Ezért Kazó, Glavinich, Bohus, Domsics, Fonyó és Nunkovics kanonokok jelentős mecénási tevékenységéről külön is meg kell emlékeznünk. A püspökök és a káptalan tagjainak tevékenysége a pécsi dómot a 18. század nyolcvanas éveire nemcsak a hazai, hanem a korszak számottevő hasonló közép-európai székesegyházai közé is emelte.

A mesterek, műhelyek alkalmazásában megfigyelhető, hogy a század harmincas éveinek közepéig az igényesebb munkákra osztrák mestereket szerződtettek, majd kézművesiparunk fejlődésének tanúságaként egyre gyakoribb a hazai alkotások megjelenése a székesegyházban. A többi püspöki székhelyhez hasonlóan a berendezés kialakításában a már korábban létrejött külföldi kapcsolatokon kívül Pécsen is számos mester talált munkaalkalmat, s tudásának legjavát nyújtotta egy ismételt megrendelés reményében. A külföldi mesterek vagy műveik természetesen továbbra is megjelentek a székesegyházban. A szobrászok, kőfaragók és az ötvösök elsősorban külföldiek, a festők között hazai és külföldi mesterek vegyesen

fordulnak elő. A kovácsoló lakatos és az asztalos, valamint a faszobrász szakmákban azonban kizárólag a pécsi mesterek országos viszonylatban is kiváló alkotásaival találkozunk.

A művészi alkotások közül a barokk által igen gyakran alkalmazott illuzionista falfestészeti alkotásokat a székesegyházban mindössze Dorffmaister István freskói képviselték a Corpus Christi-kápolnában.

A 18. századi szobrok összességére már a barokk lendület lehiggadása nyomta rá bélyegét. Átmeneti jellegük és az oltárok architektúrája, kibontakozó klasszicizáló tendenciája az általános belső kép meghatározója volt. Az architektúra eltérő formarendszere és az e környezetben elhelyezett berendezés barokk jellege ellenére a székesegyház belső összképe harmonikus látványt nyújtott. (15. kép)

A berendezés és a felszerelés jelentős fejlődési szakasza 1740-től kezdődött, nagyjából egyidőben a pozsonyi dóm barokkizálásával, szinkronban a hazai művészeti fejlődéssel. A székesegyház barokk berendezése és felszerelése nem egy egyszerre létrehozott és változatlan rendszer képét mutatta. Éppen ellenkezőleg, a század egész tartama alatt a berendezés és a felszerelés állandó megújulását tapasztaljuk. E változás nem csupán felújítást, hanem minden esetben a Bécsből és Pozsonyból érkező stílusáramlatok, a barokkon belüli változatok állandó követését és megvalósítását jelenti. A berendezés tehát a tízes évek elejétől állandó megújódás révén a század végére olyan egységes formarendszert alkotott, amelynek kialakulása már hagyományokra épülő, tudatos törekvés eredménye volt.

A 18. századi hazai székesegyházak között a pécsi dóm a legrégebbi, amely Árpád-kori falai között őrizte a későbbi századok berendezését, s a török megszállás és az azt követő nehéz idők elmúltával lehetőséget nyújtott a barokk művészet kibontakozására. Pécs és Baranya művészeti centrumaként a barokk, majd a kora klasszicizmus törekvését hirdette, ezen keresztül a kialakuló helyi iparosság művészi szemléletét is jelentős mértékben befolyásolta. Hatása a környező falvak templomainak 18–19. századi berendezésében, díszítésében, oltárainak kialakításában is megnyilvánul részben példaadásával, részben pedig azzal, hogy a székesegyházban dolgozó mesterek a későbbiek során a megye más templomaiban vagy egyéb rendeltetésű épületeiben is munkalehetőséghez jutottak.³⁵⁴

Ez a 18. századi székesegyház, amelynek bemutatására vállalkoztunk, a 19. század átalakításai során végleg eltűnt. A 19. század kevésbé volt tekintettel a különböző stílusok egymás mellett élő, egymás hatását erősítő történeti összképére, arra, amelyet a 18. század sokkal inkább tiszteltben tartott. Hogy a pécsi székesegyház 18. századi építészeti elgondolásai mégsem tűntek el teljesen, arra már korábban utaltunk. A mai főhomlokzat kialakításában az 1781-es terv szelleme él tovább egy egységes, a tér és a környező épületek harmóniáját megteremtő építészeti megoldásban.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Aggházy</i>	<i>Aggházy Mária</i> : A barokk szobrászat Magyarországon. I—III. Bp. 1959.
Baranya m. lt. M.	Baranya megyei levéltár, Megyei közgyűlési jegyzőkönyvek.
Baranya m. lt. T.	Baranya megyei levéltár, Tanácsulési jegyzőkönyvek.
<i>Dercsényi</i>	<i>Dercsényi Dezső</i> : A pécsi kőtár. Pécs, 1962.
<i>Galavics</i>	<i>Galavics Géza</i> : Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: <i>Galavics Géza</i> . Bp. 1975.
<i>Garas</i>	<i>Garas Klára</i> : Magyarországi festészet a XVIII. században. Bp. 1955.
<i>Gosztonyi</i>	<i>Gosztonyi Gyula</i> : A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs, 1939.
Kápt. lt.	Pécsi Káptalani Levéltár
Kápt. útgazd. lt.	Pécsi Káptalani útgazdasági levéltár
Kmlt.	Pécsi Káptalani magánlevéltár
<i>Koller</i>	<i>Koller József</i> : Prolegomena in historiam episcopatus Quinque-ecclesiarum. Posonii, 1804.
MÉ	Művészettörténeti Értesítő
OL	Magyar Országos Levéltár
<i>Petrovich</i>	<i>Petrovich Ede</i> : Pécs középkori szentélyei. Pécs, 1953.
<i>Petrovich, Az egyetem</i>	<i>Petrovich Ede</i> : Az egyetemalapító Vilmos püspök és Janus Pannonius sírhelye. Baranya megye levéltárának évkönyve. 1968.
Pplt.	Pécsi Püspöki Levéltár
Prot.	Protocollum
Székesegyh. lt.	Pécsi Székesegyházi Levéltár
<i>Szőnyi, A pécsi</i>	<i>Szőnyi Ottó</i> : A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotában. Pécs, 1916.
<i>Szőnyi, Múzeum</i>	<i>Szőnyi Ottó</i> : A pécsi püspöki múzeum kőtára. Pécs, 1906.
<i>Várady</i>	<i>Várady Ferenc</i> : Baranya múltja és jelenje. II. Pécs, 1897.

¹ Szőnyi, A pécsi

² „... Si quis (ti. terminus dioecesis) violare praesumerit ... sciat se ... a Petro Apostolo, in cuius honore supramemoratus constructus est Episcopatus, perpetuo anathomata damnandum...” (Földvári Mihály: Pécs. Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület Ért. 1929. 125.)

³ Tudunkkal a Péccsel kapcsolatos Szent Péter-templom megnevezés először 1227-ben fordul elő (Árpád-kori új okmánytár. VI. 441.). 1297-ben mint „maior ecclesia” bukkan fel: „Capitulum maioris ecclesiae Quinqueecclesiensis.” (Hazai okmánytár. 158.) A 14. századtól már mint Ecclesia cathedralis S. Petri de Quinqueecclesiis találkozunk a templommal.

⁴ Dercsényi

⁵ Petrovich Ede: A pécsi káptalani levéltár épületének története. A Janus Pannonius Múzeum Évk. Pécs, 1963. 178—191.

⁶ Tóth Melinda: Árpád-kori falfestészet. Bp. 1974. 41—42.

⁷ „Quinqueecclesiensis ecclesia, cuius ... beatus Stephanus Confessor, Hungaria Rex, fundator, constructor et donator extitit, per regem eundem sint magnifica provisione temporalium praedita ... et per pia memoriae predecessores vestros Romanos Pontifices amplius privilegiorum titulis inter alias ecclesias regni Hungariae fuit insignita, decorata, sed quoniam super privilegiis huiusmodi apostolica munimenta per Tartaros, barbaros et alios Christianae fidei emulos dictum regnum postmodum violenter ingressos, sacrilega et hostili servicia fuerint incendio concremata ...” Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. II. Bp. 1918. Nr. 409.

⁸ Petrovich, Az egyetem 161.

⁹ Gosztonyi, 81.

¹⁰ VI. Sándor pápának Hampo Zsigmond püspökhöz 1500. október 10-én kelt leiratából arról értesülünk, hogy a püspök a székesegyházon javítási munkákat végeztetett, amelyek után kifestését tervezte. A festés megtörténtéről adattal nem rendelkezünk. Koller, IV. 506.

¹¹ Hársing László—Kozák Károly: A tudományos hipotézisek megalapozottságának értékelése az építészettörténeti kutatásban. Építés-Építészettudomány, Bp. 1972. 243.

¹² A székesegyház délkeleti tornyához csatlakoztatott épületéről, annak funkciójáról l. 5. j. uo. 184.

¹³ Hajós Géza: Die romanischen Sculpturen der Kathedrale von Pécs (Fünfkirchen) in Ungarn. Dissertation, Universität Wien, 1970. (Maschinenschrift.)

¹⁴ Marci chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis. Franciscus Toldy, versionem hungaricam adjecit Carolus Szabó 1867. Bécsi Képes Krónika. 53. A harangokra vonatkozó részt közli Gosztonyi, 78.

¹⁵ Dabrowski, Jan: A krakkói és a magyar reneszánsz kapcsolatai. MÉ 1956. 1. sz. 34.

¹⁶ Kápt. lt. Fasc. XXXIII. Nr. 15.

¹⁷ Petrovich

¹⁸ A soproni Szent Mihály-templomban a 15. század végén 20, a nagyszombati plébániatemplomban 1520 körül 24, a győri székesegyházban ugyancsak a 15. század végén több mint 40, a váradi székesegyházban pedig 50-nél is több oltár állt. Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1941. — A középkori pécsi székesegyházban kimutatható 27 oltár a 18. században 20-ra, a 19. században 15-re csökkent. Jelenleg 13 oltár van a székesegyházban.

¹⁹ Geyer József: Az orgona II. Szeged, 1933. 136. — Koller József: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii et Pestini Tom. V. 1801. 246—248. — Holub József: Pécs város pecsétjei. Janus Pannonius Múzeum Évk. Pécs, 1958. 138.

²⁰ Szőnyi, Múzeum

²¹ A feliratok német fordítását közli *Haas Mihály*: Gedenkbuch der königlichen freien Stadt Fünfkirchen. Fünfkirchen, 1852. 101.

²² Közismert a délnyugati toronyban elhelyezett 17. századi török feliratos kő, amely a torony javításának emléket őrizi.

²³ „Comes Gabriel Vecchy . . . Item ex eodem templo Cathedrali crates ferreas sex variarum portarum et Catacumbae abstulit.” L. 16. j.

²⁴ „Item abstulit Baptisterium ex templo Cathedrali honorifice artificiosum ex aere Centennariorum viginti, quod Turca servavit in templo dicto, ne profanando vendat Judaeis, Excelsa Camera curavit adveni ad hortum Suae Mattis Sacramentissimae, qui vulgo vocatur Nagkapau, ubi leones cum variis feris servantur, et de presentii dictum Baptisterium asservatur depositum.” Uo.

²⁵ A török uralom után a pécsi püspökség újraalapítására nem volt szükség, mert azt névlegesen a megszállás alatt is fenntartották. A jogfolytonosság érdekében a püspökök kinevezése minden esetben megtörtént, de a kinevezettek csak a püspöki címet viselték anélkül, hogy székhelyükön megfordultak volna. A mohácsi csata egyik hőseként ismert Móré Fülöp pécsi püspök 33 kinevezett utóda a török megszállás alatt nem gyakorolhatta funkcióját. (Petrovich Ede szíves közlése.)

²⁶ Kápt. lt. Fasc. XIII., XIV., a Hofkammer Archiv fasc. 13. Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis alapján.

²⁷ Uo.

²⁸ „... orent necum pro Regno Hungariae, quod moderna commisio ad perpetuam captivitatem vult inducere.” Radonay levele a pécsekhez. *Brüssle József*: Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. Pécs, 1874. I. 443.

²⁹ Körirata: SIGILLUM MAIUS QUINQUEECCLESIENSIS. L. 19. j. *Holub* i.m.

³⁰ Uo. — Kápt. lt. Fasc. 62. Nr. 24., amely 1704. januárjában kelt.

³¹ 1714. április 10. Aláírás: „Richter Wad Rath.” A pecsét körirata: SIGILLUM MINUS CIVITATIS QUINQUE ECCLESIENSIS: Az évszámnak csak két utolsó számjegye látszik: .05. Kmlt. Fasc. 62. Nr. 16.

³² A kép felirata: Civitas Quinque-ecclesiensis a. 1763. sub Georgio Klimo Episcop. Juxta Orig. quod Ignatus Pruner, Civis Posoniensis et murarior magister 1763. delineavit, ac Episcopo dedicavit. Az eredeti példány rézmetszet. Lelőhelye, mérete ismeretlen. *Gosztonyi Gyula*: Pécs 1763-ban. Pruner Ignác városképe. Pécs, é. n. Itt litográfiamásolatban.

³³ Hampo Ernusz Zsigmond Janus Pannonius után, 1473-ban lett pécsi püspök. A pécsi várat megerősítette és 1500-ban a székesegyházat egy Jakab nevű bencés szerzetessel akarta kifestetni. A festés megvalósulásáról nincs tudomásunk. A püspök címerét leírja Szőnyi Ottó. *Szőnyi*, Múzeum 247. — Képét közli uo. 248. — *Koller* Tab. I. Nr. 4. (Bombelli rézkarca, 1777.)

³⁴ A rajz szövege: „Quinque Ecclesiae ruderae in meliorum hanc faciem restaurata. Loca memorabilia »Excellentissimo Illustrissimo ac. Rev. D Georgio Klimo« ajánlta Franciscus Fay.” A rajz eredetije a Pannonhalmi Rendi Levéltárban, Ad N. 2545. 782. szám alatt. Mérete: 640 × 439 cm. Tollrajz és akvarell.

³⁵ Gosztonyi Gyula a török hódoltság alatti várról készített alaprajzi rekonstrukcióján a déli kápolnát feltűnően külön is jelzi. *Gosztonyi*, 165. 10. rajz — *Szőnyi*, Múzeum 226.

³⁶ *Petrovich*

³⁷ Egri Érseki Levéltár. Tervrajzok I/4. Közölte *Hajós Géza*, MÉ 1966.

³⁸ *Koller*, Tab. V., VI., VII., VIII.

³⁹ *Szőnyi*, A pécsi 16.

⁴⁰ A Szent Imre-kápolnát a középkorban karzattal építették. L. 104. j.: Secundo. . .

⁴¹ Radonayt a püspöki rezidenciából kiköltöztették, lakást neki a Megye utca 204. sz. földszintes házában adtak. Baranya megyei Levéltár 1695. évi telekkönyvi összeírások — *Koller*, VII. 167.

⁴² L. 92. j.

⁴³ *Petrovich*, Az egyetem 164. Guttman a Szathmáry-épület romjaira utal.

⁴⁴ A lejárát megnyitását adatok nem dokumentálják, ezért középkori eredetének gondolata is felmerül. Azonban a román kori déli lejárát aljában a kívülről vezetett lejárát lépcsői a közlekedést akadályozták volna. A lépcsők kialakításának módja is arra mutat, hogy azokat nem a középkorban, hanem a 17—18. század fordulóján, legkésőbb 1710 körül létesítették. A lejáratról készült metszet *Koller* kéziratos gyűjteményében, a pécsi Egyetemi Könyvtár, 67038. sz. alatt található. Mérete: 24 × 12 cm.

⁴⁵ Radonay 1691. ápr. 5-i levele a királyhoz: „... tandem aliquando ruinosam et tecto privatam Ecclesiam 5-sem cum residentia meam iam funditus corruentem assignari elementer demandet.” OL E

litteris Privatorum Radonay levelezése — Előterjesztés az udvari kamarához, amelyben a pécsi székesegyház „die in dem Schlosse stehend grosse Thümb oder Pfahr Kkirchen” igen megrongált (gestürzteiner), helyreállítására 1500—2000 ft. előleget vár. Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja Dokumentációs Központ. E 279. Ofner Caal Administr. Exped. 1695. dec. 31. N. 115.

— Az adminisztráció utasítja Düllersberg pécsi provizort, hogy a pécsi székesegyház helyreállításánál, teljes elkészüléséig előbb gondoskodjék. Uo. Ofner Caal Administr. Exped. 1696. márc. 24. No. 78.

— „An die Hofkammer ob das völlig in ruin stehende Thumbkirchen Dach zu Fünfkirchen von der Administration soll in gnaden zu verordnen.” Uo. 1696. dec. No. 115.

— Az adminisztráció utasítja a pécsi provizort, hogy terjesszen elő költségvetést a székesegyház helyreállításához s egy jegyzéket a rendelkezésre álló épületfákról. Uo. 1696. ápr. 3. No. 9.

— „An die Kayl. Hoff Cammer. Ob das völlig in Ruin stehende Thumb Kirchen Tach zu 5-kirchen von d(er) Adm. reparirt werden solle, in Gnaden zu Verordnen.” Ofen den letzten. Budai kamarai adminisztráció. Lajstrom- és mutatókönyv 1695—1696. E 279. Fol. 241. Decembris. No. 115.

— A számvévőség Skerlecz Miklós pécsi prépost beadványára, aki kifogást emelt az ottani harmincados működése ellen a megrongált székesegyház helyreállítása körül — reparirung der ganz ruinirenden Thumb-kirchen — megteszi észrevételeit. Ofner Caal Administr. Buchhalterey Acten 1697. júl. 14. E 286. 11. k. Buda, 1697. márc. 13.

Radonay és a káptalan egy bizonyos Excellentiának (érsek?) panasolja, hogy az egyházmegyét megcsonkítják, elesnek a tizedektől. „Certe taliter ruderata nostrae Ecclesiae et Residentiae Episcopalis nunquam aedificabuntur, neque Seminarium erigetur, kérik pártfogását.” OL Ex litteris Capitulum, 1701. júl. 22.

— A káptalan a kancelláriához: Megkapták a püspöktől a kamarának a tizedek bérbeadásáról szóló levelét. Düllersberg a káptalan bevonása nélkül tárgyal a tizedekről. Csak a bortizedet akarja átadni. Ezért az ő életfenntartásuk „ruinosaeque Ecclesiae nostrae Cathedralis et meliorationes” lehetetlen. Uo. 1701. aug. 22.

⁴⁶ „Ego infrascriptus recognosco et fateor, gyod cum Venerabili Capitulo Cathedralis Ecclesiae 5 Ecclesiensis ratione reparandae solido perfecto ac debito opere rectificandae ac merito restaurandae incrustandae dealbandaeque Ecclesiae 5 Ecclesiensis maioris Capitularis et Cathedralis in ipsa arce et Residentia et Episcopalis constructae convenirem hoc modo ac Certissimum quoddam pactum ex nostra parte cincerissimum ac fidelissimum observandum ita quidem ut partem interiorem totius Ecclesiae cum duabus Sacristiis et Sacello in eadem Ecclesia existentibus et cum totali fornice per totam Ecclesiam necessario in eadem latitudine et labore perfecto velim erigere et partim de novo reponere seu aedificare partim vero ubicunque opus esset solide et debite reficere atque commodare. Quod idem intelligendum est de prememoratis duabus Sacristiis et Sacello annexo et postea omnia et singula, quae praemissa sunt bene, solide et nitide incrustare ac dealbare. Praeterea unam columnam in Sanctuario labefactam solidare et perfecto restituere. Similiter alteram in ipsa Ecclesia positam et reliquis maiorem ac latiore cum aliis conformem reddere postesque novo opere additas demoliri et ea post reliquis similem efficere. Fornicem etiam ab utroque latere Ecclesiae existentes et cum fornice principali et maiori contiguos ad illam formam antiquam, in qua nunc sunt reparare eorumque altitudinem et latitudinem per totum observare. Ad haec portam maiorem eiusdem Ecclesiae a parte meridionali existentiam — ad spatium mihi designatum, speciali quodam opere et foramine stabili erigere ac gratiose exaedificare et siquid praeterea occurrat circa gradus, fenestras et similia perficere. Pro mihi autem ad quatuor annos quod si praedicti labores hac in parte hoc in toto non essent stabiles sed per minimam et Casum destruerentur propriis et laboribus velim ac debeam reparare et aedificare. Ad haec autem perficienda praedictum Venerabile Capitulum praestabit omnia materialia et nihil aliud. Si quidem operarios omnes et singulos et quocunque vocabulo denominatos ego ipse teneor conducere et applicare. Pro laboribus vero praemissis scorsum et in toto perficiendis idem Venerabile Capitulum promittit mihi duo millia florenorum Rhenensium successive et per partes solvendum, partim in frumento et vino et partim in paratis pecuniis et absoluto opere pro Laicoruff unum vas vini. Additum autem vinculum centum aureorum in specia a me infabiler et irremissibiliter sane per viam facti, seu vero et meae personae per idem Venerabile Capitulum desumendum in eo casu, si huic contractui et pacto inito ac utroque celebrato adaequale ad amussim non aetisfacerem. In cuius rei fidem hasce manu literas dedi, subscripsi et sigillo proprio consignavi Quinque Ecclesiis die 27 Mensis Aprilis 1700.

Presente me Georgio Kapucsy custode et canonico Venerabilis Capli.

Johann Mangin
Maurer Maister in Frodau(?)
(Pecsau?)

Kmlt. Fasc. 40. Nr. 61.

⁴⁷ Kápt. lt. Prot. VI. 229. Nr. 5.

⁴⁸ „Pécsi vártemplom újítására szükségelt faszerek hordására a megye 200 szekeret megajánlott azon megjegyzéssel, ha az Uradalma beegyeznek, a kivetés csak következő 1702-ben történvén.” Baranya m. lt. M. 57/701., 107/702

⁴⁹ Uo. 1702.

⁵⁰ „...tercia attribuaturs Ipsimet Ecclesiae pro plenaria et cum omnibus requisitis suis fienda restauracione et perpetua conservacione nec non concedentium apparamentorum Sacrorumque suppellectilium et reliquorum necessariorum comparacione caeterarumque in usum ac bonum Ecclesia eiusdem successu temporis evenientium exigentiarum et necessitatum subsidio”. Kmlt. Fasc. 103. Nr. 5. Hiteles másolatban: fasc. 16. Nr. 1.

⁵¹ Haas Mihály, i. m. 68.

⁵² Pinzger Ferenc: Emlékezzünk régiekről. Pécs, 1934. 23.

⁵³ „... quod mei doctissimi Bartholomeus Antonelli et Valentinus Raicz, per me facti canonici in ornando templo hoc Cathedrali Quinqueecclesiensi sancti laboris sui et pecunia exposuerunt”. Az írás 1701. augusztus 2-án kelt. OL E litteris privatorum No. 364. Az adatot Petrovich Edének köszönöm.

⁵⁴ PpIt. Fasc. 103. Nr. 5., Nr. 87/1767.

⁵⁵ A vármegyei közgyűlésen legelőször 1711. szept. 18-án jelent meg. Várady, 534. Korábbi pécsi tartózkodására nincs bizonyíték.

⁵⁶ Gerecze Péter: A pécsi székesegyház. Bp. 1893. 28.

⁵⁷ Kmlt. Fasc. 49. Nr. 22.

⁵⁸ L. 80. j.

⁵⁹ „Turres ad convenientem augustae Basilicae formam reducendae sunt.” L. 57. j.

⁶⁰ 1866. augusztus 27-én Girk György püspök véleményezés végett közli Henszlmann Imrénék az alttemplomi lejáratokra vonatkozó előterjesztését, amelyre a káptalan válaszol: „A lejáratok elfalazása Nesselrod püspök alatt történt kettős oknál fogva, mert a folyósók szűkek, sötétek lévén, nagyobb ünnepségek alkalmával életveszély közt tolongott a néptömeg alulról fölfelé, s 2-szor mert a keskeny folyósók falain lévő domborművek, faragványok a török által annyira elcsontkíttattak, hogy nemesebb ízlés parancsolá azokat különösen a nőnem elől elzárni, anélkül, hogy a régiségbuvár azokat ne szemlélhesse. Nesselrod a székesegyház hajója közepén töretvén elég széles lejárast az alttemplomba, ezáltal és a szűk folyósók elzárása által a jobb ízlésnek adott kifejezést anélkül, hogy a tudományos értékű régiség maradványait eltemette volna...” Szőnyi feljegyzései. Kápt. lt. 70.

⁶¹ Hajós Gézának a középkori néptől barokkizálására vonatkozó észrevételeivel nem értünk egyet. A 18. század elejéről a Szent Kereszt-oltár építését igazoló adataink nincsenek, ennek ellenére a 18. századi oltár létesítését Nesselrodnak tulajdonítjuk, mert a szentélylépcsőzet kiépítésekor az új altemplomi lejárát megnyitása miatt az oltárt a román kori néptől padlószintjének kétszeres magasságában keletebbre helyezte. Először Glavinich kanonok említi, aki 1712 és 1719 között volt örkanonok. E minőségében javasolja, hogy „a katakomba lépcsői fölött álló Szent Kereszt-oltárra” egy feszületet állítsanak Szűz Mária és Keresztelő Szent János szobraival. L. 63. j.

⁶² L. 80. j.

⁶³ Kmlt. Fasc. 58. Nr. 54. (Keltezetlen fogalmazvány.)

⁶⁴ „Arae duae laterales in sanctuario, una B. Virginis, altera S. Regis Stephani, hanc defunctus Rmus Sebastianus Glavinich, illam R Dominus Georgius Kapucsy fieri curaverunt, quamvis non adeo vetustae, quia tamen ante annos 20 artifices parvi momenti et selatprum et dolabrum in opere permiserunt, ut statucae videantur, quasi monstrosae vix permanere poterunt, consequenter pro aliis 1000.” L. 92. j.

⁶⁵ Baranya m. lt. T. 1715. Pag. 408. Punct 334. Sessio IV. 30.

⁶⁶ Uo. 1713. Pag. 274. P. 270. Sessio VIII. 25.

⁶⁷ Uo. Pag. 14. Punct 368. Sessio X. 22.

⁶⁸ „In corpore ecclesiae 4 arulae habentur: S. Sebastiani et Michaelis, utraque erecta est ex pio legato Rdmni canonici Bartholomaei Antonelli.” L. 92. j.

⁶⁹ A Szent Mihály-oltárról először 1332-ben, a Szent György-oltárról 1393-ban, a Szent János-oltárról 1370-ben emlékeznek meg. Petrovich, 30., 31. — A középkori titulusokat szívesen alkalmazták a 18. században. Bálint Sándor: Szent György kultuszának maradványai a hazai néphagyományban. Ethnographia, 1974. 2—3. sz. — Dávid Katalin: Adatok a Trinitás ikonográfiájához. MÉ, 1962. 1. sz.

⁷⁰ L. 92. j.

⁷¹ Uo.

⁷² Nesselrod püspök levele Bakics Gábor pécsi nagypréposthoz. 1727. jún. 5.: „S Caroli Borromei cum ferro pro pinsendis hostiis quam primum a suo artifice status perfici poterit, occasione commoda Quinque-ecclesias expediat, ut e regione collocari possit Beati Nepomuceni.” Kmlt. Fasc. 196. Nr. 28. A levél Pécssett kelt és Bécsbe címezték. A székesegyházban Borromei Szent Károly-oltár sohasem állt. A levélben említett szobor felállítási helye ismeretlen. B. Szent Károly a dominikánusok védőszentje, ezért elképzelhető, hogy a kolostorukat és templomukat ekkor építő szerzetesek a püspök és a rend között fennállott nézeteltérések rendezése és a megbékélés jeleként kapták e szobrot Nesselrodtól.

⁷³ Domsics Mátyás levele Bakics pécsi nagypréposthoz Bécsbe. 1730. okt. 6.: „Pictor huius, qui Altare in Ecclesia Omnium Sanctorum decoloravit, praetendit a pie defuncto 175 F., ego ipsum reieci ad reditum Suae Dominationis Reverendissimae. Sculptor etiam Illokino (Ujlak) venit pro insigni et epitaphio sculpendis, petit f 18. Etiam hunc expavi et dixi, ut conveniat cum Vestra Dom. Revma. Altare, quod ex testamento fieri debet, duas imagines requirit, etquidem inferior seu minor S Adalbert Eppi. Uterusque imaginis quantitatem et figuram per arcularium delineari feci, ut vicini altaris similitudinem retineret, quam delineationem hic acclusam Revmae Dom. Vestrae transmittó et rogo, dignetur dictas imagines ibidem per eum pictorem curare depingi, qui imagines S Johannis Nepomuceni fecerat...” Kmlt. Fasc. 288. Nr. 10.

⁷⁴ A festmények költségeit Kapucsy György hagyatékából fedezték, aki 1730-ban halt meg. L. az előző j.

⁷⁵ „Joannes Erdely Pictor» 1731. júl. 6-án Pécssett latin nyelvű nyugtát állít ki arról, hogy 50 frt-ot és 5 kiló búzát felvett Domsics Mátyás pécsi kanonok-plébánostól mint Kapucsy György végrendeletének végrehajtójától azon festési munkákért, amelyeket a Szent György mártír oltárán végzett.” (Kápt. lt. 70. Szőnyi Ottó feljegyzései. A forrást nem közli.) Az a feltételezés, amely Erdélyinek a Szent György-oltárral kapcsolatos tevékenységét csupán mázolási munkákra korlátozza, a fenti, kétféleképpen is értelmezhető Szőnyi-idézet ellenére sem lehet helytálló. Az Erdélyinek kiutalt összeg a 18. század első felében működő hazai festők hasonló munkáiért fizetett bérékkel nagyjából megegyezik. Vö. Garas, 272. 102. j.

⁷⁶ Vö. Galavics Géza: Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben. Magyarországi reneszánsz és barokk. Bp. 1975. 247.

⁷⁷ Thieme, U.—Becker, F.: Allgemeines Lexikon der Bildenen Künstler. 1930. XXIV. 266. (Schewe, L.: Mattielli, Lorenzo) — 1976 nyarán végzett helyszíni vizsgálataink során a pécsi és a melki szobrok hasonlósága magunknak is feltűnt.

⁷⁸ A székesegyház alaprajza 1805-ből Buck Józseftől. Rajta a 23. sz. alatt „Das Nesselrodische Grabmal”.

⁷⁹ Thieme, U.—Becker, F. uo. — 1714—17: a melki apátság főbejáratára Szent Kelemen és Lipót szobrai s a lépcsőházban álló allegorikus alakokkal kiegészített emléket készíti.

⁸⁰ „Specificatio expensarum factorum pro necessitatibus et reparatione Cathedralis Ecclesiae VEcclesiensis a die prima Februarii anni 1712. usque ad primam Januarii anni 1713. exclusive.

	f	d
Pro tela variegata pro altaribus	3	95
Pro reparatione fontis		25
Sartori pro factura bursarum, velorum	2	
Pro smigmate et Gosypuo		77
Pro 20 Okis caerarum	20	50
Pro altariolis et floribus VEcll. factis	15	59
Pro duobus libris auri puri Viennae	6	
Pro duobus libris argenti Viennae	1	
Pro duobus libri metalli Viennae		85
Pro lampade maiori Viennae	20	
Pro lampade minori Viennae	6	
Pro tribus campanulis Viennae	2	
Pro thuribulo Viennae	5	
Pro fictis floribus pro altaribus Posonii	7	25
Pro vitris pro lampadibus Posonii		40
Pro aspersorio Viennae		35
Pro refectione fractae minoris lampadis		15

Pro decoloracio fune lampadis	12
Pro albis candelis	1 20
Sculptori pro 2 capitibus angellorum	1
Pro fune lampadis	78
Torneatori pro 10 candelabris et globis ad lampadem	11
Pro inauratione globorum lampadis	70
Pro argento et inargentatione 10 candelabrum pictori	10
Pro inauratis amphorulis florum	1 25
Pro duo pretiis telae pro ecclesiae mappis, albis puerorum superpelliciis et manutergiis ..	14 75
Pro 20 ulnis violaceae materiae, 1 ul. 12 gross pro vesticulis ministrancium	12
Pro factura dictarum vesticularum et superpell.	3 50
Pro saeveis candelis ad Rorate	28
Pro 11 okis caerarum	10 95
Pro thure	85
Pro olei 4 ¹ / ₂ oka	3 15
Murariis, fabris lignariis et operariis in dealbatione Ecclesiae, obmuratione portarum et fenestrarum stabilisatione, Ecclesiaeque pavimenti rectificatione	35 79
Pictori pro antipendiiis et inargentatione tabularum	9 50

Summa 208 79

In cuius rei fidem hanc specificationem propriae manus subscriptione Sigilli appensione roboravi
VEcclesiis die 31. Decembris anno 1712.

Sebastianus Glavinich de
Glawotsch, Praepositus de Kaposfő,
Custos Cath. Eccl. V. Ecclesiensis.
P. H." Kmlt. Fasc. 335. Nr. 22.

⁸¹ Uo.

⁸² Kmlt. Fasc. 40. Nr. 82.

⁸³ Baranya m. lt. M. 1717.

⁸⁴ Téglá	1718:	39 400 db	Cserép	11 900 db
	1719:	57 400 db		50 950 db
	1720:	40 200 db		45 750 db
		<hr/>		<hr/>
		137 000 db		108 600 db

Burkolókő	300 db
	7535 db
	<hr/>
	7835 db

A fenti adatok lelőhelye: Pplt. 9/723.

⁸⁵ A káptalan jelentése a püspökhöz: „Primo. Esto Cathr. Ecclesia ista sub gubernio b. m. Episcopali et Comitibus Franc. a Nesselrod circa huius saeculi annum vigesimum in pluribus defectibus medio tempore Turcici Dominatus tam ab iniuria temporum, quam a vetustate acceptis emendata, meliorata et in meliorem ordinem reducta fuerit, superne tamen nec in parietibus, nec in triplici testitudine a tempore initio huius seaculi restabilitae navis inferioris repurgata ac depulverisata est, ...” — Kápt. lt. Fasc. 151. Nr. 22. — Kmlt. Fasc. 88. Nr. 107.

⁸⁶ „... fornix in media navi infra Sanctuarium a bonae memoriae Eppo Comite a Nesselrod constructus vitium accepit et propterea firmandus et communiendus est.” L. 57. j.

⁸⁷ Kmlt. Fasc. 58. Nr. 54.

⁸⁸ Pplt. K. I. 33.

⁸⁹ Arae principalis in tam ampla basilika, hactenus erat una imago divi Petri iam vetusta et lacera, quae ut proportionaliter pro decore ac ornamento ecclesiae erigatur, necessarii erunt 4000. L. 92. j.

⁹⁰ Kápt. lt. Prot. I. pag. 3. Nr. 2.

⁹¹ „14. ... et quidem illa cuius rudera penes Cathedralem Eccllam etiamnum ex proventibus Ecclesiae quam primo restauretur, petendum erit.” Kmlt. Fasc. 4. Nr. 6

⁹² „Annotatio defectuum corrigendorum ac in reparationem exponendae summae pecuniariae circa Ecclesiam Cath. Q-sem honori Divi Petri Apostolorum principis dicatam in multis desolatam.

Quod externam ecclesiae faciem concernit in muris ac tecto satis bene provisum iudicari debet. Dempto frontispicio portae maioris et minoris, una cum eiusdem porticu, postea utrobique olim ex pario (?) marmore. Praeter aliquot columnas vetustate ac iniuria temporis defedati, multilati, ut reparentur decenter, ad minimum requiruntur maxime si valvas et novas feras et vectus adiciamus 300

Turres in 4 angulis ecclesiae pari opere sunt elevatae ex quadratis lapidibus, harum duae ad orientem penes sanctuarium positae tectum post reparationem a Turcis aquisiverunt ex scandulis, quod cruces ferrae in apice collocatae innunt, in reliquo pluribus in locis foraminosae noctuis ac vespertilionibus domicilium praebent foris et intus. Aliae duae pretiosae magis cum 4 utrobique latepatentibus fenestris, columnis et capitellis affabre formatis olim erant conspicuae, ei quae ad septemtrionem situatur, Turca tectum imposuit ex imbricis et in apice super hastile pallum collocavit. Alteri pariter ad meridiem habitae turca tectum ex scandulis superaddidit, postquam a fulgore disiectam restauravit. Non tamen ut erat, neci in eam altitudinem elevavit. Hinc ei trium orgiarum altitudo suppleri debet. Externa unius lateris est orgiarum 4, intus trium, planum foris ac intus ipsius parietis, vel muri praeter illas columnas arcus et capitella fenestrarum, a pede 20 solvendo lapicidae obvenient ab elevatione turris 604, 80

Una fenestra latepatens cum columnis, capitellis et arcubus infra 100 florenos praeparari ac adaptari nequaquam poterit, consequenter pro fenestris 8 exponendi forent 800, 00

Pro trabibus, asseribus, clavis pegmatum 50

Pro vectura lapidum requisitorum ab orgia una fl. 1. computando ab orgiis 84, 84

Pro calcis requisitae ad prenomatos muros turris, metretis 256 unam metretam 20 computando, quater tantum arenae, metretam unam summando pultura una 76, 82

Murariis pro labore ab orgia una fl. 5 computando 240

Cum antiquitas hae prenomatae turres et ipsum tectum lapideum habuerint, quod canales in angulis prominentes evidenter innunt, hinc pro decentia et decore requirendum eat, ut ad normam huius temporis tectum cum cuppulis lamina coopertis aquirent. Et qui supremitate muri cum architectura finis impositus vetustate ac iniuria temporis ipsa architectura deformata haberetur, in omnibus 4 turribus eo renovari deberet. Et quia lapides illi in grosticie (?) ponderosi et magni esse deberent ad minimum in latitudine trium pedum adeoque lapicidae solvendi forent a pede uno 50 a pedibus 96 (?) unius turris, solvendi forent a 4 turribus 576

Pro trabibus asseribus et clavis ferreis in cuppa unius turris requirendis designatur 150 pro 4 turribus 500
Pro 14 vascuis (?) requirenda lamine ad tectus unius turris vasculum 30 appretiando, pro una obvenient 420 fl.

Pro 4 turribus 1680

Pro claviculis ad laminam solidandam requisitis in unius turris perficiendo tecto fl. 15, pro 4 turribus 60

Pro 6 centennariis ferri requirendis in una turri, ac uno centenario plumbi, illius centennarium fl. 9, huius 7 numerando, pro una turri numerandi essent fl. 40

Pro 4 turribus 196

Pro globo et cruce in apice collocandis ad unam turrim 100, pro 4 turribus 400

Pro labore architectorum in una turri fl. 300, in 4 turribus 1200

Pro labore ipsius laminarii a tegendo in una turri 200, in 4 turribus 800

In prenomatis 4 turribus campana ecclesiae, nonnisi una antiqua et illa manca habetur, nam ex labio eiusdem frustum circiter decem librarum, dum in ingressu Illmi olim Mathiae Radonay loco Pistili (?) forinsecus malleo fabri pie exultantis percuteretur, excidit. Altera minor parochialis pro nutu civium amovibilis eorum aere comparata. Hinc: Si non plures, adminium campana una centennariorum 40, altera centennariorum 26 procurandi venirent, pro quibus centennariorum fl. 70 pretiando necessari forent 4620

Ordo est anima rerum in tempore directivum circa ministros ecclesiae horologium, sine quo, uti hactenus in confusione non infrecventi haud imposterim recte procedere valebunt, pro eo procurando summa sit 1500

Sacella

Quattuor sub eiusdem ecclesiae tecto numerantur sacella. Prima S. Johannis Baptistae, reparata quidem, attamen aliqua reformatione eget. Postea alii cum valvis, vectibus et seris equiruntur, pro turribus 100
Pro padimento sternendo lapides quadri ac politi, in conformitate corporis ecclesiae fl. 84. Unum lapidum usque huc una cum vectura fl. 1. computando 84

Pro strati requirendae calcis metretis 4, quater totidem metretis arenae pretio ut supra 2,10

Murario ab orgia padimenti exponendi 40, ab orgiis 5, 60

Ara quidem nominato sacello pietate cuiusdam 14, parochi ruralis, Johannis Stitkovics, est erecta, fabrica, que naturalem ligni colorem retinet binae rudi penicillo delineatas imagines in se continet quibus aliae forent substituendae, adeoque pro decoratione, imaginibus, mensa lapidea altaris immobili, 6 longa pedum, lata trium necessarii forent 304,50

In eodem continuo, alia duo sacella tecto diu lacera, unde copia inundantium imbrium in iis cryptas ibi tumulorum canonicorum aperuit, ita ut eorum calvariae promineant. Nunc tecto provisa ceteriquin reparationem omnimodam desiderant. Pro postibus lapideis cum valvis vectibus et seris duarum ianuuarum 200

Lapides quadrati pro padimento, 210 pretio ut supra 210

Pro pedibus et mensis duarum ararum lapicidae 21,60

Pro cratibus ferreis, item retibus ex filo ferreo texendis ad 3 fenestras, pro listis ac aliis accessoriis arculario fabro serario et vitrario 184

Pro tegulis requirendis ad fornem unius sacelli 50 500, mille fl 5 27,50

Calcis metretae centum, quater tantum arenae, praetio ut supra 30

Murariis pro labore universo 40

Pro duabus aris 800

Quarte sacellum ex parte meridionali corpori ecclesiae contuguum longitudinis orgiarum 10, latitudinis 3 1/2, olim fere pari cum ecclesiae structura elevatum a potiori demolitum in rudibus hesit, usque dum initio huius saeculi pietate canonicorum et pari sedulitate sub fornem et tectum venerit taeteroquin, omni caret ornatu. In hoc sacello praecipuus erat Prelatorum sepulturae locus. Postes lapidei cum valvis, vectibus et seris 100

Quadrati lapides pro sternendo pavimento 210, pretio supra 210

Tegulae pro reparatione chori 1550, pretio iam supra notato 7,50

Calcis metretae 30, quater tantum arenae 11,50

Murario pro labore 30

Pro mensa altaris lapicidae 3,60

Vitrario pro 4 fenestris 40

Pro ara 400

Sacristia

Siquidem antiquicus eo loci situata fuerit, unde nunc transitus iuxta modernam reformationem commodus neutiquam haberetur, ad septemtrionem nova, longitudinis orgiarum 9, latitudinis 3 1/2 aedificari debet. Locus enim, ubi canonici se modo induunt, adeo augustus, ut insimul non nisi 4 sacris vestibus ibidem induere se valeant. Pro muro eius unico et illo inferne arcuando, siquidem ex tribus partibus turris, ecclesiae et sacelli. S. Joannis muri, pro reliquis tribus parietibus deservient, lapides in vicina facile haberi poterunt. Pro duplici inferno ac superno fornice requiruntur tegularum 19 300, pretio ut aliam 96 50

Calcis metretae 184, quater tantum arenae, pretio ut supra 55,20

Pro portibus lapideis, valvis seris ac vectibus 150

Pro strato pavimenti lapides quadrati prenominati similes 186, pretio ut supra 186

Pro lapidibus ad fenestras 4, quarum una quoque altitudinis pedum 8, latitudinis 4 esse deberet, ab uno pede lapicidae solvendo, uti alias numerandi essent 24

Pro cratibus ferreis ad easdem fenestras, ac vectibus ex filis ferreis texendis, item plumbo pro cratibus solvendis 150

Pro lavatorio 60

Pro camino Italico 60

Pro labore murarii 150

Trabes ac tigna pro tecto ex silvis vicinis haberi poterunt pro 300 Lattis centariam fl 4 12

Pro clavis 1500, in unam Lattam 5 numerando, mille fl 250 3,75

Pro imbricibus 7380, mille fl 8 58

Pro 16 metretis calcis, 64 arenas 4, 80

Fabro lignario 50

Murario pro tegendo, ab orgia x 50 22, 50

Ingredientia necessaria in sacristiam

Ara ubi senes ac debiles celebrare valeant et etiam quandoque benedictiones et alias functiones peragatur, pro illa 150

Almario pro numero canonicorum 7, item unum separatim pro officiante, quodlibet fl. 35 computando faciunt 280

Pro scabellis duobus oratoriis 24

Pro duobus almariis majoribus, in qua sacra supellex et clenodium reponi valent 150

Pro uno confessionali 50

Ecclesiae facies interior

Ad portam principalem duo instrumenta pro aqua benedicta requiruntur, modo enim talia sunt, quae rurales in sua ecclesiae tolerare nollent. 50

In medio ecclesiae descenditur ad Catacumbas, graduus illi ruinati, renovari deberent, 17 numerantur, ab illis, siquidem unus octo pedum longitudinis esse debet. Lapidariae numerandi essent 27

Ara S Crucis recte huic descensui superimminet, hinc necessario, quia mensa altaris uno pede a plano pavimenti ecclesiae superioris elevatur, ne canes eo accedere valeant, crates ferreae sunt circumducendae, ab utrinque in gradibus cancelli, ne in concursu uti iam contigit, cum periculo quis detrudatur, quo columnae 31 requiruntur, cum lapidis superimponendis pro illis solidandis ferrum et plumbum etiam requiruntur 150

In Catacumbis licet pavementum ex tegulis antiquum habeatur, quia tamen variis in locis depressum, excavatum et salebrosum existit, videtur et illas sternendae esse lapidibus in conformitate superioris pavimenti, quo necessarii sunt lapides 720 720

Pro calcis metretis 60, arenae 240 24

Murario pro labore ab orgia x 50, ab orgiis 120 60

Et quia nulla, ne major quidem, seu principalis ara habet mensam solidam immobilem lapideam, cum in catacumbis 5 sint pedes altarium, quorum ornatus, si unum modicum, pietate canonici non pridem erectum excipias, nullus habetur, a 5 mensis altarium lapidariae, quarum una quaeque sex longa pedes, lata tres esse deberet, obvenirent 18

Arae prenominae in catacumbis ex materia solida, lapide vel ipso fieri deberent, eo, quod humores ibidem copiosi fabrica ligneam esse non sinerent, pro quibus erigendis exponendi forent 1500

Arae principalis in tam ampla basilica, hactenus erat una imago divi Petri iam vetusta et lacera, quae ut proportionaliter pro decore ac ornamento ecclesiae erigatur, necessarii erunt 4000

Arae duae laterales in sanctuario, una B. Virginis, altera S Regis Stephani, hanc defunctus Rmus Sebastianus Glavinich, illam R Dmnus Georgius Kapucsy fieri curaverunt, quamvis non adeo vetustatae, quia tamen ante annos 20 artifices parvi momenti et selaprum et dolabrum in opere permiserunt, ut statuae videantur, quasi monstrosae vix permanere poterunt, consequenter pro aliis 1000

Ara S Crucis prenomina, quia in medio ecclesiae ne visum hominibus impediatur, ab ara principali, magna esse non potest. Itaque Crucifixus cum duabus statuīs ex materia solida auricalco vel aere efformari deberet, pro quibus 500

In corpore ecclesiae 4 arulae habentur: S. Sebastiani et Michaelis, utraque erecta est ex pio legato Rdmni canonici Bartholomei Antonelli.

Ad columnas habentur aliae duae: S. Johannis Nepomuceni et S. Georgii militis, hae utraque pia liberalitate pretitulati D. Georgii Kapucsy est erecta. Omnes 4 stare possunt. Duae adhuc ad columnas accedere deberent, his numerandi venirent 500

Pro velamneto fabricae omnium altarium 12 tela, pro ferro, circularis ac funeribus, ex quibus pendeant dicta velamina 120

Pro cathedra 600

Organum, ecclesiae nequam proportionatum ad sacellum majus accomodari posset, illud emptum est ex multis unius alteriusque civis. Pro alio majore comparando 2000

Pro minori organo ad inferiorem chorum 150

Pro instrumentis musicalibus velut duabus tubis ductilibus, 6 fidibus, duobus bassis, uno pari fagot, totidem oboarum, pari cornuum, uno spineto 150

Ad chorum inferiorem, ubi divinum officium cantatur, pro pulpito sive almario, ubi libri et alia accessoria repotuntur 24

Pro 3 breviariis in folio, in pari quantitate nocturnali Romano, pro parvo Antiphonali et Martyrologio 110

Pro stallis canonicorum 300

Subsellia nec alicuius momenti nec habentur sufficientia Pro 24, quodlibet 40 fl computando 960

Unum candelabrum pensile, cum ramis necessarium, ut in eo reluceant caerei, dum nocturno tempore aut sero mature in hyeme functiones in ecclesia peraguntur 60

Clenodium attuale

Calices minores duo argentei inaurati, unus a D. defuncto Eppo subministratus, alter a preminato Dno canonico Georgio Kapucsy est legatus.

Minores argentei inaurati 9, horum duos prefatus D. defunctus Eppus, 4 D defunctus Georgius Kapucsy procurarunt. Septimus ex pio legato D. Canonici Barholomei Antonelli, octavus ab Illmo D preposito Stephano Kazo, nonus inventus est ex reliquiis antiquis ecclesiae.

Duo calices minores cuprei inaurati etiam per defunctum Eppum administrati.

Monstrancia una argentea inaurata infra medietatem, ciboria duo argentea inaurata, unum maius, aliud minus, pariter a predicto D. Eppo defuncto procurata.

Lampas argentea valoris fl. 800, ex quibus 215 accesserunt ex hereditate cuiusdam parochi ruralis, turibulum, navicula argentea, vas pro aqua benedicta cum aspergilio argenteo, item duo paria urcellorum cum palvibus argenteis, pastorale."

Az 1735. évben a székesegyház helyrehozatalára és díszítésére 30 193,95 forintot, fenntartására 1450,51, összesen 31 644,46 forint költséget terveztek. Kápt. lt. Fasc. 40. Nr. 105.

⁹³ A déli kapuról van szó, amely akkor még mellékbejáratként szolgált.

⁹⁴ "... columnis et capitellis affabre formatis olim erant conspicuae." L. 92. j.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ E korai, ismeretlen barokk főoltárnak 1738-ban új deszkalábazatot készített egy asztalos (Kmlt. Fasc. 386. Nr. 8.), majd 1740-ben nyolc darab esztergályozott, virágfestésű lábazati oszloppal látták el (uo.), de az is lehet, hogy a hasonló régi szerkezeti elemeket ekkor újjakkal cserélték fel.

⁹⁷ L. 92. j. „Sacella” címszó alatt.

⁹⁸ Uo., „Clenodium attuale”

⁹⁹ Kmlt. Prot. I. 1736. jan. 9. p. Nr. 3. — Lehetséges, hogy az ismeretlen harangöntővel a megállapodás ekkor nem jött létre, mert Holmer Ferenc pécsi lakatosmester 1741-ben a székesegyházban harangokat javított (Kmlt. Fasc. 386. Nr. 8.), ez azonban nem zárja ki az új harangok jelenlétét.

¹⁰⁰ „Ara quidem in nominato sacello pietate cuiusdam parochi ruralis, Johannis Stitkovics, est erecta, fabrica, quae naturalem ligni colorem retinet binas rudi penicillo delineatas imagines in se continet, quibus aliae forent substituendae, adeoque pro decoratione imaginibus, mensa lapidea altaris immobili, 6 longa pedum, lata trium, necessarij forent.” L. 92. j.

¹⁰¹ Szőnyi, A pécsi 44.

¹⁰² Kmlt. Fasc. 386. Nr. 8. 1738.

¹⁰³ L. 92. j.

¹⁰⁴ Böhus Imre több esetben végrendelkezett. Az egyik végrendelet az általa megrendelt oltárra vonatkozó elképzeléseit tartalmazza. Az igen gazdag programmal tervezett oltár teljes megvalósulására nem találtunk adatot. A végrendelet hely és év nélkül, de mindenesetre 1732 után keletkezett. Kmlt. Prot. I. 1736. márc. 8.

Böhus Imre végrendeletéből:

Secundo. Capella, in qua chorus antiquus erat et ad ianuam sub rubro marmore inhumatus esse videtur quispiam Cardinalium pro decenti et honesto altari erigendo in honorem divi Emerici Patroni mei et ad chorum ponendo positivo lego et relinquo florenos 1500, idem est mille quingentos, cuius medio imago per celebrem quempiam Pictorem ex mea domestica copietur et in formam decentem et artificiosam reducatur. Item et caetera structura Viennae affabre elaboretur una cum statuis per celebrem statuarium, quarum duo inferiores sint Moysis coronati tabulas decalogi tenentis et ex altera parte Araonis item statua Abraham filium immolantis et Jacob scalam coeli videntis, nec non S Petri et Pauli, supremacie duorum Angelorum coram V Sacramento recerenter adstancium. Ipsa superficies arae Venerabile

Sacramentum exprimet, ut habetur in ara Pelirdiensi, superior imago S. Ladislanum orantem et elevatum inter nubes paganos spargentis pecuniam in lapides convertentem et inimicum fundentem Deauratio porro statuarum, columnarum et ciradarum fiat condecens, quantum fieri potest, colores nimis copiosi non miserantur. Et ut vere decora ara fiat, sic haec pecunia non suffecerit dabo ad supplementum fundum inferius. Kmlt. Fasc. 100. Nr. 6

¹⁰⁵ Kmlt. Fasc. 138. Bohus-hagyaték

¹⁰⁶ Senser később, talán 1746-ban vagy 1747-ben, a Berényi püspök által építtetett szeminárium épület számára a Csodálatos kenyérszaporítás c. képét festette, amely jelenleg a káptalani levéltárban van. A város számára arcképeket is festett. Más műveit nem ismerjük.

¹⁰⁷ L. 105. j.

¹⁰⁸ Vörös Mihály örkanonok feljegyzései. — Kápt. útgazd. lt. Fasc. 447. Nr. 4. — A kép egy korábbi festmény másolata. L. 104. j.

¹⁰⁹ Gabriel Matthei a drezdai akadémia festészeti szakosztályának tanára volt. Magyarországi munkássága nem ismert. A Szent Imre-kép az 1970-es évek (!) elején a gondatlanság és a műalkotásokkal szembeni közöny áldozata lett. Szőnyi Ottó részletes leírást ad róla. *Szőnyi*, A pécsi 45. A kép bal oldalán állt a jelzés: Gabriel Matthei 1741.

¹¹⁰ L. 105. j.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ *Meszlényi Antal*: A magyar hercegrímások arcképsorozata. Bp. 1970. 41.

¹¹⁵ *Aggházy*, I. 87.

¹¹⁶ „Copia Contractus pro Ara Principe Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis 1741.

Anno et infrascriptis in Regia Civitate Poseniensi initus est Contractus per Excellentissimum Dominum Comitem Sigismundum Berényi Episcopum Quinque-Ecclesiensem, et Capitulum Cathedralis Ecclesiae cum provido Joanne Petro Krail Magistro Lapidica, praelibatae Civitatis Poseniensis Cive respectu Arae Majoris in praenominata Ecclesia Cathedrali Divi Petri Secundum praesentatam modelam cum observationibus hic adnexis erigendae. Itaque

1mo Ad praedictam Aram ex Lapidibus Marmoreis in parte item ordinariis Marmoreo Colore tingendis, ac Gypso praenominatus Magister Lapidica Suis Sumptibus, ac Labore omnes Lapides procurare obligatus erit, et a Longinquo procurandos usque Mohacsinum deponere.

2do Fabricae Altaris Pars inferior Architecturae usque ad Bases Columnarum, Forinsecus vero Marmore Rubri Coloris vestiri debet, quae Marmora pro Stabilimento tantae Fabricae ad minimum medii pedis, vel octo digitorum usque Zocci esse Crassi Sint.

3to Columnae omnes ex integro Lapide constare debent, et quia praeter Capitella et Base Columnarum vix aliquid Auri in modula esset videre, hinc supra Statuas, et Architecturae, Partem quae Columnis imponitur quaedam Cyraeae inaurandae venire debent.

4to Si comode pro ornamento ad initium Arcis Sanctuarii Velum Seu cortina Ficta venire poterit, eam pariter ex Gypso efformare obligatus exit.

5to Siquidem Fenestra Major in medio occludi, altera vero minor ad Septentrionem aperiri ac penes Situatam Antiquum Tabernaculum Marmoreum ex parite debeat excipi, hinc necessarios Lapides ad occlusionem efformationem polire, et accomodare idem Magister Lapidica Sit obligatus.

6to Cum in Modula gradus altaris bini tantum sint expressi tertius accedere debet, qui omnes expolito Marmore Solido constare debent cum adjiciendis Tabulis Necessariis pro pavimento. Item Antipendium pariter ex solido Marmore, Sed quodam Cyraeae ex Cupro inauratae pro ornamento accedant. Mensa, seu planum Altaris, quae consecrari debet, adeoque ex integro Lapide Marmoreo pariter constabit.

7mo Tabernaculum Principaliter constabit ex Marmore cinericeo cum rubris Maculis minus principaliter, seu in parte ex alio marmore Cinericeo Coloris cum nigris Maculis Capitella, et Bases Columnarum: Item Ianua ex solido Metallo inaurata erunt, apertum vero Ianuae erit rotabilis.

8to Quid pro Marmoreo Colore inducendo Materialium ad Fabricam totam cum Statuis inferioribus, et ad Gloriam Superne ex Gypso efformandum fuerit necessarium exceptis Calce, Arena, Tegulis totum ipse Magister procurabit.

9mo Pro ejusmodi Fabrica erigenda promittuntur ex Parte Ecclesiae duodecim Milla florenorum Rhenensium, vecturae omnes Lapidum, tam a Danubio, quam etiam ex propingvo fors in Comitatu Baranyensi erigenda latomia item omnis ferramenta necessaria Calce, Arena, Tegulae erectio pignatium

pro inducendis in Ecclesiam, et ad Fabricam elevandis Lapidibus adaptatis prout etiam Manuales ad Ejusmodi elevationem, ac attractionem necessarij.

10mo Et quia Sumptuosum hoc Opus ex Parte Ecclesiae pro securitate instituendae erectionis Fabricae stabilimentum, vel maxime requireret ideo Saepe nominatus Magister Lapidum 1° Cautionem Sufficientem, et securitatem publico Instrumento Literali coram Magistratu Civili conficiendo, super eo praestabit, ut si Architectura erigenda a perfectione intra revolutionem unius Anni quidpiam detrimenti pateretur, aut si, cum mortalis homo ante finitum opus ipsum emori contingeret eotum Sui Supplementum haberet, et Ecclesiae ne damnum pateretur, Sufficienter provisum sit, adeoque pro tali casu Vadem constituat, qui ipso 12000 fl. Securitatem Ecclesiae Scripto tribuat.

Datum Posonii, die 22da Septemb. Anno 1741." Kmlt. Fasc. 485. Nr. 5. — Krail, az 1730-as években önálló pozsonyi kőfaragómester volt.

¹¹⁷ Kmlt. Prot. II. p. 208.

¹¹⁸ L. 102. j. 1744.

¹¹⁹ A főoltár architektúráját egy Schulz nevű pallér 80 forintért vásárolta meg. (Troll kanonok kimutatása, 1889. jan. 11-én a dóm régi szerelvényeinek eladásából befolyt összegekről. *Szőnyi feljegyzései*) Kápt. lt. 70.

¹²⁰ A tervezett módosítás az oltárfelépítményt koronázó baldachint érintette. Ennek helyébe egy klassziczáló, hátul közepén nyitott félkupolát helyeztek volna. A terv 1780 körül készülhetett.

¹²¹ Az angyalok között látható eltérés alapján megállapítható, hogy nem egyidőben készültek. Korábban a bal oldali rózsaszínű, míg a jobb oldali angyal kék festésű volt. Művészi kivitelük alapján megállapítható, hogy az eredetieknek csupán silány pótlásait láthatjuk napjainkban. Szembetűnő az a hasonlóság, amelyet az angyalok talapatában, a pozsonyi Alamizsnás Szent János-kápolna oltárán és az ugyancsak pozsonyi volt trinitárius templom jobb oldali, a szentélytől számított első mellékoltárán tapasztalunk.

¹²² *Szőnyi*, A pécsi 19.

¹²³ *Aggházy*, I. 77.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ *Voit Pál*: A francia barokk művészet jelenségei Magyarországon. Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: Galavics Géza. Bp. 1975. 466—469.

¹²⁶ *Voit, P.*: Die Kunst Josef Emanuel Fischer von Erlachs und seine unbekannten Werke in Ungarn. Actes du XXII. Congrès International Histoire de l'Art. Bp. 1969. II.

¹²⁷ *Aggházy*, I. 86—87.

¹²⁸ Uo. 86.

¹²⁹ Mindezt megerősíti apósának, Pinterhoffer Fülöpnek ama levele, amelyből tudjuk, hogy veje a kivitelezés kezdeti szakaszában meghalt. Az oltár szobrászati munkáit az ismeretlen mester Krail műhelyének szállította.

¹³⁰ *Aggházy*, I. 86.

¹³¹ *Malikova, M.* Die Donner-Schule. Mitteilungen der Österreichischen Galerie, 1973. (Jg. 57.) 91.

¹³² „Io sottoscritto attecto accordato con il Tischler che conduce sopra la barca il pulpito a Cinque Chiese per ponerlo a suo luogo, sette Ducati per il suo Viaggio incluso in essi il mantenimento dello stesso, a segno, che a Cinque Chiese non sono obligati a darle mantenimento alcuno fuori che per cortesia, ma bensi obligati a farlo condurre, e pagarle il Jorlanda Cinque Chiese a Vienna, senza mantinimento, rimetendosi alla loro genevosità, doppo aueva fatto il tutto ad una discrezione p un trink geld, ed a conto le ho pagato tre Ducati. In fede del che Vienna li lo:gbre

1742. Carlo Giacinto Trono”

2.

„Io sottoscritto attecto essersi accordato con il Padrone delle Barche chiamato Gerolamo Wincklman per una Barca fino Mohács con il pulpito per fiorini cinquanta cinque dicofiorini 55; a conto de quali ho pagato allo stesso qui in Vienna sette Ducati Kremenitz ed il vecto le doura esser pagato in Cinque Chiese, in fede del che Vienna li lo:gbre 1742

Carlo Giacinto Trono”

„L'Vuomo che conduce la barca, qual uerra sino a Cinque Chiese p assistere alla condota per terra sino nel luogo acio tutto sia condoto come si deue e per ritornarsene a Vienna con il Tischler, si vacomanda pure alla soro Generosita nel luogo, e che abbia la Compagnia del Tischler per il ritorno a Vienna, — Carlo Giacinto Trono” Kmlt. Fasc. 138. Bohus-hagyaték. Litera b.

¹³³ „Del Piltaur pro Pulpito Quietantia Statuarii super f 150 Das aus handen (titl:) Herren Carlo Giacinto Trono Wegen macher Fünfkirchen gehöriger Kantzel 150. f dann vor 4 leuchter vor Bildhauer Arbeit per: 8 f beedet accordirter massen dann mehr vor die Blecherl und Spitzen auf gedachte leuchter i f 8X' zusammen 159 f 8X' sage Einhundert fünfzig Neun Gulden und acht Kreutzer ich baar und richtig empfangen habe; hiermit quittirend beurkunden, Wienn den 8. Oktober: 1742.

Johann Georg Hillebrand
P.H. birgerlicher billdhauer” L. az előző j.

A fenti bécsi szobrász neve a Thieme—Becker-féle Künstlerlexikonban nem szerepel, Aggházy Mária, valamint Kelényi György Hans Anton Hillebrandtról szóló munkája sem említi.

¹³⁴ Szőnyi, A pécsi 24.

¹³⁵ A Hetvehelyen álló egykori székesegyházi főoltár jelenlegi gyertyatartói és kánontáblái a 19. században is az oltár tartozékai voltak.

¹³⁶ Kápt. lt. Fasc. 163. Nr. 8. — Johana Jacob Kelb Bürger und Goldschmidt, „Wonhaft in Merzenbad.”

¹³⁷ Kápt. lt. Rajzok. 57.

¹³⁸ Bárány Istvánné: Gótikus és renaissance stallumok Szepes és Sáros megyékben. Magyar Művészet, 1934. 3.

¹³⁹ Ecclesiae facies interior. L. 92. j.

¹⁴⁰ Képüket közli Szentkirályi István: A pécsi Notre-Dame nőzárdá és iskolái. Pécs, 1908. — A zárdatemplom felszerelését és berendezésének kiegészítését Szentkirályi szerint is Dulánszky püspök segítségével végezték. (183.)

E korábbi stallumok székesegyházi származását további két adat támasztja alá. A székesegyház belső meszeléséről 1757. júl. 10-én hoztak határozatot, egyben intézkedtek, hogy a lehulló mész által a stallumok és a szószek ne károsodjék. Továbbá, 1758-ban a főoltár elé állítandó vasráccsal kapcsolatban megjegyzi, hogy az a stallumok mellett fog állni. Tehát a szentélyben ekkor már bizonyosan állnak a kanonoki padok, csupán az nem tisztázott, hogy melyik műhelyből és mely évből származnak.

¹⁴¹ 1740 és 1757 között a következő asztalosokat foglalkoztatták.

1742: Poczeiner János (Pécs) Kmlt. Fasc. 386. Nr. 8.

Johann Martin Merckh (Bécs) Kmlt. Fasc. 138. —

1749 és 1752: Eichoffer Lipót (Pécs) Kmlt. Fasc. 429. Nr. 1750/2., Fasc. 430. Nr. 8.

1755—56: Polacsek András (Pécs) Kmlt. Fasc. 428. Nr. 22. — Prot. III. p. 138 Nr. 7.

Közülük Poczeiner és Polacsek nagyobb eséllyel szerepel, s az ötvenes évek elejétől már a pécsi Speth-műhellyel is számolnunk kell, amely addig kőfaragó tevékenységet folytatott.

¹⁴² Szőnyi, A pécsi 23.

¹⁴³ Az 1735-i tervek között egy kis orgona is szerepelt, amelyet a szentély kórusára szántak. Ugyanitt a kották és a könyvek elhelyezésére egy szekrény, valamint a zenekar számára egy emelvény készült 1742-ben. L. 92., 102. j.

¹⁴⁴ Lehet, hogy családi kapcsolatban állt azzal a Rieder Jánossal, aki 1795 körül megfestette Görög Demeter író és lapszerkesztő-kiadó arcképét. A képet közli: D. Szemző Pirokska: A magyar folyóirat-illusztráció kezdetei. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évk. 1953. 184. A festő egyéb munkássága nem ismert. Szőnyi, Múzeum 228.

¹⁴⁵ Az „1303 Labor(e) Magistri Demetri Lapid(e)” feliratról van szó.

¹⁴⁶ Kmlt. Prot. I/B. p. 91. Nr. 3. — E kölapokat a hajó kövezetéhez használták fel, amelyekért 180 forintot fizettek egy bécsi kőfaragónak. Uo. Nr. 4.

¹⁴⁷ Kmlt. Prot. I/B. 1746. okt. 27. p. 32. Nr. 2.

¹⁴⁸ „Postibus marmoreis et duabus, externe ferreis, interne ligneis valvis in structa. Porta marmoreis postibus ac interne binis ligneis, externe elegantis craticulati operis ferreis valvis munita ex Ecclesia ad sacristiam aditum praebet.” Székesegyh. lt. fasc. 929. A székesegyház leírása. 1829. p. 14.

¹⁴⁹ Kmlt. Prot. II. 1746. okt. 27.

¹⁵⁰ Vö.: Szőnyi, A pécsi 14., 29. — Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok. Bp. É.n. 121.

¹⁵¹ Kmlt. Fasc. 424. 1752. évi számadások. — Prot. III. 342. Nr. 8.

¹⁵² A Pécsi Belvárosi Plébánia Hivatal Irattára. Liber mortuorum ab anno 1757. die 1° Junii usque Annum 1788. Mensem Novembrem. Halottak anyakönyve II. 1759. márc. 3.: „Stephanus Rosinger faber serary uxoraty 46 ad po”.

¹⁵³ Kmlt. Prot. III. p. 345. Nr. 5.

¹⁵⁴ Kmlt. Fasc. 424. Nr. 12., 13., 18.

¹⁵⁵ Kmlt. Fasc. 429. — Ez utóbbit a sekrestye bejáratával szemben, az északi falon, két ablak között helyezték el. Anyaga rózsaszínű gyűdi márvány volt. A kagyló formájú kis medencét a székesegyházról készített alaprajzán Buck feltűnteti. Szőnyi szerint a márványkagyló fölött két víztároló függött. Szőnyi, A pécsi 29.

¹⁵⁶ L. 116. j. 5. p.

¹⁵⁷ „...in ara marmorea eaque pretiosa quae perprius in ecclesiae huius Basilicae Sanctuario pro tabernaculo apposita erat, nunc autem anno 1748. ad sacram in latere ecclesiae septemtrionali neoerectam translata, ac ibidem ad decorem erecta est...” Pécsi Egyetemi Könyvtár. Koller József kéziratai 67038. Epitome Historica...

¹⁵⁸ Kmlt. Prot. I./B. 112. Nr. 8.

¹⁵⁹ Ezen kívül 1741-ben a Szent Imre-kápolna oltárának oszlopfejezeteit és más díszítő faragását készíti (szobrok?), 1743-ban e kápolna ajtaja fölé két díszítőkövet farag, 1749-ben Hike Kristóf kőfaragóval közös vállalkozáson dolgozik, 1754-ben a várkapu fölé a tornyon elhelyezett címet javítja. Uo. 1748. márc. 21.

A mester nevének írásában eltérések mutatkoznak. Az előforduló Petz, Peth, Pethő változatok minden esetben a Ferenc keresztnévvel és „sculptor” megjelöléssel szerepelnek. Közülük csak Petz Mátyás neve ismert, azonban őt mint kőművest nem bízták meg művészi igényű szobrászati munka elvégzésével. Erre a feladatra inkább Volger kőfaragó lett volna alkalmasabb. A másik két névváltozat ismeretlen. A gyakran előforduló névelírásokra kell tehát gondolnunk, s ebben az esetben a feladatra méltó és illetékes Speth Ferenc nevé, illetve személyét helyezzük előtérbe. Indoklásul fenti munkáira hivatkozunk, miszerint az eddig kizárólag faszobrászként ismert mester az 1750-es évek közepéig még követ dolgozott. Ezen érvek alapján a Szathmáry-pasztófürdő ma is látható barokk angyalfejeit Speth Ferenc pécsi szobrásznak tulajdonítjuk.

¹⁶⁰ Részletes leírásukat adja Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház ruhatára, ötvösművei és könyvei. Pécs, 1935. Sokszorosított jegyzet a pécsi székesegyházi plébánia tulajdonában.

¹⁶¹ Kmlt. Prot. I/B. p. 91. — Aggházy, I. 214.

¹⁶² Kmlt. Prot. II. p. 50. Nr. 5. A tető javítását részletező rajzok elvesztek.

¹⁶³ „Olim non unum, ut nunc, vero tria tecta Basilicae imposita erant unum navi mediae, singulae singulis lateribus eo intervallo, ut a tecto inferiori usque illud, quod mediae navi ipsi nempe Templi fastigio, imminebat, murus extaret, utrinque bene altus et fenestris, quarum novem in latere medionali etiam nun sub tecto visuntur, instructus. Erant item in utroque latere ambulacra, sed haec circa medium saeculi XVIII. uno enormi tecto toti fabricae superposito conspectui erepta sunt.” Koller, 147.

¹⁶⁴ A vár kaputornyán három pécsi mester dolgozott: Petz Mátyás a kőművesmunkát végezte, az ellipszis alakú ablakok keretét Rainhardt János kőfaragó készítette el, Speth Ferenc pedig az örség kapuja fölötti címet javította. Kmlt. Fasc. 380. Nr. 1.

¹⁶⁵ Kmlt. Prot. III. p. 38.

¹⁶⁶ „Quietantia Martini Feltri campanarum fusoris Graecensis pro duobus campanis ad turrim arcensem una 1225 librarum, altera 615 ponderorum ponderantibus 1110 13 fl.” Kmlt. Fasc. 430. Nr. 32.

¹⁶⁷ Szőnyi, A pécsi 13.

¹⁶⁸ PpIt. II. emelet, keretben. — Hermanng alaprajza még egy jelentős körülményről tájékoztat: az északi oldalon már csak két kápolnát tüntet fel, ami azt jelenti, hogy a Szent Vince- és az Imre-kápolna közötti válaszfalat lebontották. A rajzon kivehető részletekből az is megállapítható, hogy a két kápolna között szintkülönbség volt. A Vince-kápolna megszüntetését a székesegyházról készült későbbi alaprajzok is alátámasztják. A válaszfal lebontásának idejét, egyéb támpont hiányában, a Szent Imre-kápolna restaurálása (1742) és Hermanng alaprajzáának elkészülte (1754) közötti időszakra tesszük. Egyéb következtetések alapján a Szent Vince-kápolnát valószínűleg 1751 körül szüntették meg.

¹⁶⁹ Kmlt. Prot. I. 1736. márc. 8. p. 36. Nr. 2.

¹⁷⁰ Kmlt. Prot. III. 1755. máj. 2. p. 111. Nr. 2.

¹⁷¹ L. előző j. — Kmlt. Prot. III. 1756. márc. 12. p. 138. Nr. 7.

¹⁷² „Cum arculario Andrea Polacsek intuitu armariorum in Sacristia ponendorum et cum sculptore (a név helye kitöltetlen) tales contractus initi sunt, et quidem cum arculario initus hic sonat:

... primo. Verstellt und veraccordirt ein Hochwürdiges Thomb Capitul mit ihrem Tischler meister Andreas Polacsek zehn Sacristei Kasten, auf jeder Seiten fünf von ihrem eigenem, ganz Nussbaumen Holz nach dem Modell auf vollkommende Arth nach dem Maas vom Tischlerarbeit zu machen und zu verfertigen, also Die Höhe des unteren Kasten 3 Schuh, jeder Kasten Tief 2 Schuh 6 Zoll, lang 14 1/2 Schuh und breit 2 Schuh 6 Zoll.

Die ganze Lang der unteren Kasten 14 1/2 Schuh, auf dem unterem Kasten eine hohl 1 Schuh hoch, 16 Zoll breit. Der obere Kasten mit einer Schublade und 1 Tirl hoch 2 Schuh 7 Zoll.

Ein Kasten wie der andere obenher rund, in gleichen die untere Kasten voran rund.

2-do. Obligirt sich der Tischler Meister solche zehn Kasten auf beschriebenen Arth nach dem Modell in Zeit von ein Jahr und das vollkommen zu fertigen.

3-tio. Ein Hochwürdiges Thomb Capitul verspricht und sich verbindet ihrem Tischler Meister Polacsek für die Arbeit einem jeden Kasten fünf und fünfzig Gulden, und also für zehn Kasten vierhundert fünfzig Gulden bar und richtig zu bezahlen mit der Bindung vor die Arbeit gut fleissig und aufrichtig gemachet, auch an der Bezahlung über die 450 flor. zu zusetzen zur versicherung und Bekräftigung seind vonbeiden Contrahirenden Theilen der Contract unter verfertiget und gegen einander verschlossen worden. So geschehen 5-kirchen 19. Aug. 1756.

Capitulum Quinqueecclesiense m. p. L. S.

Andreas Polacsek Bürgerlicher Tischler Meister alhier. m. p. L. S.

Cum sculptore initi hic sunt tenores:

Hiermit zu Ende gesetzten Tag und Jahr ist zwischen einem Hochwürdigem Thomb Capitull ersteren, dann dem Bürger Bildhauer Meister Herren Franz Spöth anderen Theils folgender Contract geschlossen und verrichtet worden, und zwar 1-mo War accordiert und bestellt Ein Hochwürdiges Thombcapitul am zehn Sacristei Kasten die erforderliche Bildhauer Arbeit nach dem Modell mit dem danach zugehörigen zu machen und zu verfertigen, welche sich er Bildhauer Meister in Zeit von Jahr und Tag zu verfertigen obligiret der ganzen.

2-do. Verspricht und obligirt sich Ein Hochwürdiges Hoch Capitul für solchen Bildhauer Arbeit an erwelte zehn Sacristei Kasten ihm Herrn Franz zweihundert fünfzig Gulden contrahirten Maassen richtig und baarer zu bezahlen. Zur mehrer Versicher- und Beglaubigung seien durch die Contrahirenden Theilen schriftlicher Contract verrichtet, unterfertiget und gegen einander worden.

So geschehen Fünf Kirchen 1756. L S Capitulum

Quinqueecclesiense m. p." Kmlt. Prot. III. 1759. ápr. 9. p. 142.

¹⁷³ Kmlt. Prot. III. 1757. okt. 7. p. 300.

¹⁷⁴ A székesfehérvári szekrényosor 1764–1767 közzött készült. (Kovács, P.: Der Meister der Holzschnitzereien in der Sakristei der Székesfehérvári Jesuitenkirche aus dem 18. Jahrhundert. Alba Regia X. 1969. Székesfehérvár, 1969.)

1774-ben újabb szekrények készültek a székesegyház sekrestyéje számára (Székesegyh. lt. 929.) A sekrestye berendezését ismerteti Szőnyi, A pécsi 27.

¹⁷⁵ Kmlt. Prot. III. p. 327. 1758. jún. 25.

¹⁷⁶ Klimó Pozsonyból P. Norberthez Bécsbe. 1765. jan. 3. „Litteras RDVstrae accepi, quibus me de statu Juvenis Antonii Pictoris informat, sane D Nigrini erga Eundem tam durum fuisse, ut extrema quaeque illi intentaverit, ac Juvenem, quem semper satis dilaudare non poterat, mei etiam intuitu non respexerit, qui illum in curam et protectionem meam jam dudum suscepi. Hanc quia ab illo amplius retrahere nolo, hesterno cursore ipsi scribi curavi, velle me Juveni de alio loco Viennae providere, Ei proinde reculas suas, quas haberet, extradere ac se in pace dimittere velit, ab intentatis porro minis etiam abstinere, quia si causa Juvenis exigit, scripturum me ad Corn. de Schratzenbach et ad Rectorem Academiae, quos pro vetere notitia interpositioni meae delaturos haud ambigo.

Ut itaque deinceps Juvenis artem suam magis excolat et pro futura vita panem sibi lucrari valeat, directioni RVrae impense commendo et manuactioni, ego quo maiorem ad se impendendum habeat animum, subsistentiam illius resolvo, dignetur solum RVra pro suo amore Juvenem dirigere, ut sibi de loco aliquo commodo providere possit. De vestibis pariter sollicitus esse non debet, has enim uti antea, ita in posterum curaturus sum, modo quo cepit pede arti suae insistat. Sicut media ad se perficiendum Ei subministro, ita spero daturum operam, ut artem pictoriam condenscat, immo ut egregius plane fiat Pictor, nullus dubito, si ad monita et praecepta RVrae diligens attendat, quae ut Eidem deinceps quoque

dare dignetur, Eumque manuducere RVram oro. Erit istud magnum charitatis indicium et suo tempore Deus retribuet proemium.

Nuper listam pro imagine, de qua Viennae mentionem feceram, ad D. Nigrini transmissi speroque ab eo iam esse redditum. Ut tunc innuebam, quod imaginem Crucifixi habere desiderem, ita nunc quoque RDmam oro, quo pro genio suo pulchrum quempiam Crucifixum mihi pingi curare velit et cum sufficiens sit spatium, si RVtra ita iudicet, ad pedes Crucifixi B. Virgo cum s Johanne vel S Magdalenam adjici. Non praescribo RDrae, quae rem optime intelligit, id solum oro, ut cosilio suo dirigat Pictorem, quo imago, cum non queat penicillum, iudicium saltem Eius praeferre possit. In reliquo etc. P Norberto Capucino Viennam." PpI. Klimó levelezései III.

¹⁷⁷ Kmlt. Prot. III. p. 223. Nr. 6.

¹⁷⁸ Dercsényi Balázs szerint (A pécsi székesegyház. Bp. 1969. 23.) a 18. században a kápolnák és a támvégek megépítésére azért volt szükség, mert a gótikus boltozatok nyomása következtében a falak kihajlottak. Ezzel szemben meg kívánjuk jegyezni, hogy a kápolnák nem a statikai problémák megoldására, hanem kultikus célokra épültek. A 16. században már négy kápolna csatlakozott a bazilika épületéhez, bár ekkor statikai romlásról nem lehetett szó. Az észlelt kihajlás éppen az ellenkező oldalon, a déli mellékhajó külső falának azon szakaszán jelentkezett, ahol a 19. századig kápolna nem is állt. A fal 32 centiméteres kiterése a mai napig is látható. Ez is bizonyítja, hogy a kihajlás statikai problémát nem okozott, ellenkező esetben e falszakaszt az 1880-as években végzett átépítés során Schmidt korrigálta volna.

Az északi oldalon az új sekrestye építését az 1735-ös adatok pedig azzal indokolják, hogy a régi igen szűk volt, mindössze négy kanonok számára volt benne elegendő hely. Az ennél sokkal lényegesebb okot, a statikai helyzet kedvezőtlen voltát a renoválási munkák felsorolása között bizonyára elsőként jelezték volna. *Boros László*: A pécsi székesegyház Pollack-féle átépítésének története. A Baranya m. It. Évk. 1980. Pécs, 1981.

A támvégek nem az északi kápolnák falait biztosították, hanem azt a mellvédfalat, amely a székesegyház mögött emelkedő magas töltést, valamint az azon álló épületeket tartották. Ezt bizonyítják az ismert alaprajzok vonatkozó részletei és az 1978. évi ásatások eredményei. A támvéket 1757-ben építették, de már korábbi támvégek léteiről is van tudomásunk. Haűy térképe két támvéget jelez, de csak ott, ahol az északi magas töltést mellvéd tartja. Ez az északnyugati toronynál levő támfal Buck alaprajzán egy erőteljes ívvel támaszkodik a torony északi oldalához, s kétségtelen, hogy nem a tornyot támasztja. Ennek mintájára építették a többi támvéget (Kmlt. Fasc. 151. Nr. 22.), de csak azt követően, hogy a dóm mögötti talajszintet négy lábnnyra süllyesztették, és a támfalat keletre meghosszabbították. Buck székesegyházi alaprajza a mellvédfalat és a támvégeket feltünteti. A Dercsényi Balázs által az i.m. 24. oldalán említett teherhárító íveket nem a 18., hanem a 19. században építették.

¹⁷⁹ A káptalan jelentése a püspökhöz. Kmlt. Fasc. 151. Nr. 22.

¹⁸⁰ Kmlt. Prot. III. 1757. jún. 16. 1750—1761. Fonyó kanonok jelentése.

¹⁸¹ Székesegyh. It. Fasc. 4. Nr. 7. Corpus Rationum 1757.

¹⁸² L. 179. j.

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ Kmlt. Prot. III. 1758. ápr. 13. p. 323.

¹⁸⁵ Kmlt. Prot. III. p. 165. Nr. 5.

¹⁸⁶ "... ad columnas ex solidis lapidibus tectis erigendas cum cupula iuxta delineationem adnexatam accedentibus necessariis canalibus aquam alio deficientibus erigatur ..." L. 179. lj.

¹⁸⁷ Kmlt. Prot. III. p. 299. Nr. 13—14.

¹⁸⁸ Kmlt. Fasc. 188. Nr. 16. — Prot. III. 1758. aug. 14. p. 334.

¹⁸⁹ *Szőnyi*, A pécsi 38.

¹⁹⁰ „Ad portam principalem duo instrumenta pro aqua benedicta requiruntur, modo enim talia sunt, quae rurales in sua ecclesia tolerare nollent 50." L. 92. j.

¹⁹¹ *Szőnyi*, A pécsi 37.

¹⁹² A szöveg Fonyó kanonok 1757. jún. 16-án kelt jelentésével azonos: „Septimo... condecencia suae dignitatis volens personaliter interesse solemniss Missarum et Vesperarum locum decentem ac sedem habeat, quin et faldistorium pro decencia et securitate, ideo determinatum est, ut arcularius Magister proxime modelam vel delineationem huiusmodi sedis Episcopalis ex nuce cum columnis et caelaturis una cum sua umbella formanda exhibeat..." L. 179. j.

¹⁹³ Sexto. Faldistorium et stallum pro commoditate Exc. D. Praelati secundum hic adnexam delineationem ex nuce vel quarcu, prout eidem D Praelati placuarit, curari debere. Ac praemissa omnia

respectu meliorationis status Ecclesiae in sua forma D Praelato repraesentanda fore, quo accedente eiusdem consensu inchoari et anno adhuc currente terminari valeant." Uo.

¹⁹⁴ Kmlt. Prot. III. p. 345. Nr. 5.

¹⁹⁵ „Cum crates ad maiorem Aram fiendes veniant nunque occasio Graecio ferendi ferri existat, ideo danda commissio veniat Rationistae Ecclesiae, ut dispositionem faciat quo suffectura pro cratibus talibus ferrum hac occasione Graecio adferantur." Kmlt. Prot. III. 1758. márc. 2. p. 320.

¹⁹⁶ Szőnyi, A pécsi 21.

¹⁹⁷ Aggházy Mária: A pozsonyi székesegyház egykori stallumszobrai. A Magyar Művt. Munkaköz. Évk. Bp. 1954. 91. A pozsonyi stallum szobrait Maria Malikova sem Donnernek, csupán műhelyének tulajdonítja. L. Malikova, 131. j.-ben i.m. 89.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ A minta valószínűleg Bécsből származik, ahol a Szent Péter-templom padjain hármas csoportokba komponált hasonló puttófejeket láthatunk.

²⁰⁰ 1770 májusában Speth Ferenc özvegyével ugyancsak a szentélyben elhelyezendő, de már kevésbé jelentékeny művű padok elkészítésére kötnek szerződést. „Contractus VCapituli V-sis cum Sculptorissa Spöttin nominata 1770 initus.

zu Ende gesetzten Dato und Jahr ist zwischen dem Löbl. Fünfkirchner Kapitulum an einem, dann der verwittelten Maria Barbara Spöttin in anderem Theil, wegen der am die Bildhauerin Neu verrichtende Beetstuhl kommende Bildhauer Arbeit nachfolgender Contract geschlossen worden.

Erstens sollen die vor der Kleinen Orgel und der Kanzel kommende Beetstühle und Vorderwände voran sich befinden ganze Stöckchen 8

8 halbe, manchen ganze Stockchen 4

2 Vorderwände, jegliche mit drei abgehobelte Füllungen erhalten, Füllungen 6

2 nehmliche Vorderwände, jegliche mit 4 Lisenen, haben Lisenen 8

auf das fleisigste geschnitten werden alles von Holz-Platten, harte Holz, welche Arbeit obsagte Witwe auf abermaligen Bitten überlassen wird, angefangen werden. Anderseits ich verwitterte Bildhauerin verlange mir nicht mehr dann vor einer obaufgesetzte Stocken 5 fl. Folgsam von 12 Stocken 60

Für eine abgeholte Füllung 4 1/2 fl. mithin für 6 Füllungen 27

Für eine Lisene 2 fl, infolglich für acht 16

In allen aber Ein Hundert Drei Gulden bezahlen zu lassen mit dieser Bindung, wenn obgesagte Bildhauer Arbeit nach dem Skitz und Kunst erforderliche Massen durch meine hirzu anzustellende Leuthe würde verfertigt sein Fall. Drittens sollte ich verbunden sein alles, was daran mangelbahr sei wird ohne Entgeld mit eigener Krafte zu versetzen zu wessen Vorführung seinen zwei gleich lautstehende Exemplaria verrichtet und ausgefertigter jeglichen Theil eins zugestellt worden. So geschehen Fünfkirchen den 14. Mai 1770.

Capitulum V-se

P.H.

Maria Barbara Spöttin

P.H.

Kmlt. Fasc. 89. Nr. 11.

²⁰¹ „Quod altare attinet eatenus Suae Exc. Eppalis humillime interpellabitur, quatenus penes transmittandam mensuram Imaginem S Joannis Bapt. per aliquem bonum Pictorem depingi curare dignetur." Kmlt. Prot. IV. 1763. jún. 26. p. 76.

²⁰² Klimó püspök, végrendeleti nyilatkozatában, amelyet a káptalan előtt Pécsen 1774. január 24-én tett, megemlíti, hogy ő előbb Pozsonyban a helytartótanácsnál töltött több mint 3 évet, majd Bécsben a kancelláriánál 5 évet, utána Pozsonyban a Királyi Tanácsnál 12 évet, a két megye (Baranya, Tolna) főispánjaként 22 évet töltött el. Plt. Klimó levelezései. VI. p. 10.

²⁰³ Klimó Pozsonyból P. Norbert kapucinusnak Bécsbe. 1764. jan. 24. „Accludo ReVstrae assecutoriam, erga quam 150. fl. a P. Procuratore Capucino, quem requiro, levare poterunt in emergentes pro pictura necessitates convertendi, quos erga hic adjectam Assecutoriam P. Guardiano Capucinatorum Conventus V-sis ex Cassa mea refundi curabo. Quod reliquum est compatio RDVstrae ob malum podagrae, si ab Eadem abuisset sperassem priores illas imagines (vulgo Stützen) iam paratas esse, dumque ab illo Eandem liberari cupio, constanter persevero." Plt. Klimó levelezései. III. p. 294.

Klimó a sekrestye imázsálmolyaira szánt festményeket már két évvel korábban megrendelte.

²⁰⁴ Kmlt. Prot. I. 1765. máj. 2.

²⁰⁵ A tervrajz tus- és akvarelltechnikával, 71 × 47 cm méretben F.X. Sintz jelzéssel készült. Helye: Kápt. lt. Rajzok. Kmlt. Fasc. 93. Nr. 13. c., d., e. 1773.

A „c" jelű akta hátlapján: „Proiectum arae unius B M V Assumptae Sinctianum Viennae 1773."

Überschlag den 16. December 1773. (Nehezen olvasható irat.) Az oltár legyen „von marmor Stein . . . einen Seiten Altar in der Capellen Maria Himmelfahrt.

„1-tens. Steinmetzmeister.“ Annyi megállapítható, hogy a menza legyen salzburgi vagy . . . márványból, az oszlopok „von Trogf Stein, die Wände und Kupel von roth und grauen“, a tabernaculum és postamensek „von rothen“, a „tumba von schwarzen“, összege 2150 fl lakás és koszt nélkül. Ő és egy segéd dolgozik majd, valamint két kőműves és két „Handlanger“.

„2-tens. Bildhauer.“ A figurák legyenek „von Sandstein, von Holz geschnitten Capedel“. Összeg: 1050 fl.

„3-tens. Vergolder . . . samt signa der Apostel.“ Összeg: 450 fl. Végösszeg: 3650 fl. „Franz Xaverii Sintz.“

A 3. oldalon NB alatt azonos írással, de aláírás nélkül két másik oltárról van szó. Az egész munka 9—10 hónapot vesz igénybe.

A „d“ jelzet alatt Hell Miksa, bécsi jezsuita csillagásznak egy kanonokhoz írt levelét találjuk, amelyben közli, hogy Sintz nem hajlandó az összeget csökkenteni (Hell Miksa Eszterházy Károly egri püspök számára is közvetített mestert, nevezetesen Franz Sigrist bécsi festőt, aki az egri liceum vizsgatermét festette 1781-ben. L. *Voit Pál: A barokk Magyarországon.* Bp. 1970. 67.)

Az „e“ jelzetű irat: „Überschlag . . . die ornamenten von Metal und in frei-vergulte, von einem Altar ist der höchste Preis 1800 . . . an Bildhauer arbeit erforderlich ist per 850 fl.

Der Steinmetzmeister ist bei dem vorigen Preis geblieben. Die Lieferung bis auf Mohács auf alle 2 Altar, samt Steinmetz und Bildhauerarbeit ist geschätzt auf 1400 fl.

Einfuhr a 1 fl 12. x. ————— 1680.

Dass das Tarifamt und Hauptmauth anbelang wird wohl frei sein.

Franz Xaverii Sintz“

²⁰⁶ A Mária-ábrázolás módjában az újszerűséget az a középkorban is ismert összefüggés szolgáltatta, amely Szűz Mária és a Szentháromság egy kompozíción belüli kifejezésében nyilvánult meg. L. Esztergom, Keresztény Múzeum, *Fürich: Angyal üdvözlés, a Betlehemisen Weg.* c. rajzsorozat, uo. Osztrák festő: Mária halála. (1400 körül) — *S. Mainardi: Mária koronázása.* (1500 körül) Szűz Máriának a trinitással kapcsolatos ábrázolása a 17—18. században felelevenített asszumpció-témának olyan értelmű kiegészítést és hangsúlyt adott, amely a reformációs tanok ellenében az Istenanya szerepének jelentőségét kívánta hirdetni. A 18. századi asszumpciók ábrázolásában igen ritka a Szentháromság megjelenítése, és ezért Sintz oltártervének, vagyis a Szent János-kápolna részére szánt oltárnak ikonográfiai jelentősége figyelemre méltó.

²⁰⁷ Klimó püspök, P. Norbert kapucinusnak Bécsbe. Pozsony, 1769. de. 29.:

„Dominus Johannes Adamovics, Vir Nobilis meae Diocesis V-sis et altare erigi curat in honorem SS Trinitatis qui me requisivit, ut imagines pro altari ad expensas suas pingi facerem, ita et infra effigium Trinitatis Assumptio B M V effigietur. Itaque paternitati Vrae hoc opus concredendum Eandemque requirendam duxi, quatenus usque ad Pascha dictam Imaginem terminare et ad meum hospitium Posoniense medio Dni Nigriny transmittere velit. A superficiae mensae altaris usque ad fornem est duarum orgiarum et duorum pedum, hinc existimarem imaginis esse debere novem pedum, latitudinem vero ex nota Sibi proportionem P. Vrae mettetur. Hoc opus dum Eidem magnopere commendo, maneo.“ Pp. 1. Klimó levelezései. III.

²⁰⁸ A középkori kapubéllet profilja ez ideig nem volt ismert. Az oltár alaprajzi vetülete mellett a rajzoló, a szóban forgó kapubéllet keleti felét ábrázolja. Felismertük a tervrajz eme részletének jelentőségét, ugyanis ezúttal olyan román kori bejáratról van szó, amelyet még Friedrich Schmidt sem rekonstruálhatott, mert már Buck alaprajza sem az eredeti állapotot mutatja. A terven ábrázolt bejárat profilhoz leginkább a Krammer-féle alaprajz megfelelő bejárat kiképzése hasonlít, ennek azonban bizonytalan, a bejárat jobb és bal felének eltérő vonalvezetése a hitelesség kérdésében nem lehet döntő. Oltártervünk következetes aprólékossággal elkészített gondos munka, ezért nincs okunk feltételezni, hogy Franz Xaver Sintz a bejárat részlet megrajzolásában eltért a valóságtól.

²⁰⁹ *Dávid Katalin:* Adatok a trinitás ikonográfiájához. Klny. a MÉ 1962. 1. sz. 26., 38.

²¹⁰ L. 205. j.

²¹¹ Uo. „d“.

²¹² Kmlt. Fasc. 49. Nr. 22.

²¹³ L. 92. j.

²¹⁴ A rajz bal oldalán a következő szöveg olvasható: „die hat gemacht durch Antoni Römer Orgelmacher in Gratz. Jobbról: „Ein Werck mit 30 Mutation die . . .“ (?) Kápt. lt. Székesegeyh. Rajztár Nr. 64. Mérete: 52 × 37 cm.

²¹⁵ Kmlt. Corpus Rationum 1757. Nr. 97.

²¹⁶ Kmlt. Corpus Rationum 1766. Nr. 52. — Joancsek előleget vesz fel egy említett szerződés alapján. Az összeg 400 fl. „Organifici Poseniensis Carolo Tannercek (sic!) floreni Rhenenses 100. summam totem contractualem imputandi ex Cassa Cathr. huius Ecclesiae Ecclesiensis solvendi ordinabatur.” Kmlt. Prot. 1767. jun. 2. p. 293.

²¹⁷ *Munier, A.*: Construction-Décoration Ameublement des Églises. Paris, 1925. III. 292.

²¹⁸ Joancsek Károly pozsonyi orgonaépítő egy 2 szárnyú orgonára adott be költségvetést. (1770) Kápt. lt. 70. Szőnyi Ottó feljegyzései 137.

²¹⁹ „Pro deauratione ac marmorisatione novi Chori musicalis in Cathr. Ecclesia exstructi cum pictore huiate Antonio Viez sequenti serie conventio inita est quidem: Antelatus Pictor semet obstrinxit, quod optimo auro totum praedictum Chorum inauratus et marmorisaturus, non secus organum novum quoad marmorisationem emendaturus sit, erga fl. 600. 6 item Urnarum vini, totidem orgiarum lignorum focalium et periter totidem Killarum tricit. Kmlt. Prot. I. 1771. aug. 7. p. 605.

Az orgonaházon rokokó faragványok és zenélő angyalok szobrai álltak. A márványozott felületek mellett dús aranyozás ékesítette a hangszert, amelynek ormán Klimó György címere foglalt helyet. Szőnyi: A pécsi 23.

²²⁰ Pichler József pécsi kereskedő ibolya- és zöld színű anyagokért jelentős összeget, 597,33 forintot vett fel. Kmlt. Fasc. 428. Nr. 11. 1756. máj. 2.

Raisz Péter ugyancsak pécsi kereskedő a jelek szerint pozsonyi kereskedőkkel állt kapcsolatban (uo. Nr. 12.), akik az árut nyilván Bécsből hozták. Pécsi volt Budai György is, aki egy elkészítendő violaszínű ornátushoz hozott anyagot a hozzávaló ezüst rojtokkal együtt. (Uo. Nr. 23.) 1756-ban még két teljes ruhakészlethez vásároltak kellékeket. Az ornátushoz szükséges kapcsokat Gasser pécsi gombkötőmester készítette. Uo. Nr. 30., 34.

1767-ben a székesegyházi pénztár terhére a beszerzendő felszerelésért 1450 forintot szavaztak meg, amely összeget Kertizza szerémi püspök által bemutatott megállapodás alapján egy bizonyos Simonetti fráternek fizettek. Kmlt. Prot. IV. 1767. jan. 10. p. 233.

²²¹ Kmlt. Prot. V. 1774. febr. 11. p. 145.

²²² Kmlt. Prot. V. 1777. jul. 25. p. 297., 298.

²²³ „Borbala Leitnerin acupictrcis” számlája himzéseiről. Tétellei:

aranyhímzésű miseruha, pluviale	1040 fl
2 pluviale	1600
2 dalmatica	1560
2 dalmatica	1230
3 gremiale	215
3 infula	307
2 oltárpárna	80
1 baldachin	1750
4 evangelista(fa)	56
8 miseruha á 230 fl	1840
8 pluviale	3680
4 dalmatica	1380
2 dalmatica	500
1 gremiale	80
8 infula	443
9 oltárpárna	180

Kmlt. Fasc. 486. Nr. 49.

Leitnerné Bécsben, 1771 májusában Klimó számára egy gazdag ornátust készített. Egy pluvialét 1040 fl és $\frac{2}{3}$ xr-ért, két kisebbet 800 forintért készítené, de az utóbbiakért Pavich kanonok csak 646 fl 40 xr-t ígért. Leitnerné kéri az általa megszabott összeget. Pethő kanonok Bécsben elismerte, hogy a munka a kért összeget megéri, mert szintén olyan gazdag, mint a nagy pluvialé. Kmlt. Fasc. 496. Nr. 12.

Barbara Leitnerin 1796. december 4-én újabb két ornátus elkészítését vállalta, továbbá egy nagy baldachin is ekkor készül. Kmlt. Fasc. 485. Nr. 4.

²²⁴ L. 80. j.

²²⁵ L. 60. j.

²²⁶ Kmlt. Prot. V. 1775. márc. 12. p. 174.

²²⁷ Kmlt. Corpus Rationum. 1757. Nr. 82. — A rangos személyek díszes ravatalául szolgáló nagyobb szabású castrum doloris készítéséről nincs tudomásunk. Ilyen és ehhez hasonló alkotásról sem rajzot, sem pedig írásos anyagot nem találtunk. 1777-ben újabb castrum dolorist készíttetnek, azonban ez sem kapcsolható egy püspök halálához sem. Klimó ebben az évben halt meg, de a megrendelésről szóló határozat időpontjában már közel fél éve eltemették. Kmlt. Prot. V. okt. 27. p. 310.

²²⁸ Kmlt. Corpus Rationum. 1757. Nr. 69.

²²⁹ Székese gyház. It. Fasc. 1. 1763. Die 23. maj.

²³⁰ 1763. augusztusi számadás. Erogatio pecuniarum. Lapidaria Bernardo Volger tribus Sodalibus a lépcsőkért előleget vett föl. Ugyanez évi számadás (szeptember) szerint egy bizonyos rajz Pozsonyba szállításáért fizettek egy kocsinak. Uo.

Volger a lépcsők faragását 1764. Szent György napjáig volt köteles elkészíteni. Kmlt. Prot. 1763. aug. 13. p. 78. — Az időpontok közelsége és az eseményekben fellelhető összefüggés alapján, valamint egyéb egyidejű megrendelés hiányában Volger pozsonyi illetősége valószínű. Segédei Pozsonyból érkeztek. A lépcsők javításáért a mester 100 forintot kapott, míg a három pozsonyi kőfaragósegéd számára útiköltség címén 16,50 forintot utaltak ki. Uo.

²³¹ Kmlt. Prot. IV. 1765. márc. 8. p. 122.

²³² „Quoad sepulchrum Xti D Petheo continuative proposuit se intuitu sepulchri Christi negotium cum R. D. Stadler communicasse, qui dicebat se rem Budae delineari curaturum, petendus accessus Suae Excellentiae.” Uo. 1765. máj. 2. p. 151.

²³³ „Nadasdiensis statuarius loco custodum militum faciet angelos maestos et patienti Servatori condolentes, reflexe ad illum tectum. Angeli pacis amare flebant.” Kmlt. Prot. IV. 1766. jan. 21. p. 191.

²³⁴ Kmlt. Prot. IV. 1766. febr. 12. p. 195.

²³⁵ Kmlt. Corpus Rationum 1766. Nr. 59., 60.

²³⁶ Klimó könyvtárának Ex Librisét Binder János Fülöp készítette 1770-ben. Az alttemplomi oltárt ábrázoló metszet felirata: „Effigies Crucifixi publicae devorioni in Catacumba Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiis ex positi.

Wahre abildung des creutzigten Heyland, welcher in der Catacumben der dom Kirchen zu fünf Kirchen andachtig Verehret wird.

Binder. Sc. Budae.”

A metszet lelőhelye: Pécsi Egyetemi Könyvtár 67041. sz. Koller kéziratai. Binder metszetét Pataky nem említi. Mérete: 13,5 × 17,8 cm.

Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története. Bp. 1951. 84. Nr. 29.

²³⁷ Az alttemplomi főoltár ahhoz a ma már ritka kálváriaoltár-típushoz tartozott, amelyet Ordacsehiben (Somogy m.) a plébániatemplomban tanulmányozhatunk. Székese gyház. It. Fasc. 929. A székese gyház leírása. 1829.

²³⁸ Kmlt. Prot. IV. 1765. p. 26.

²³⁹ Kmlt. Fasc. 487. Nr. 14.

²⁴⁰ Pplt. Klimó levelezései. IV. 29.

²⁴¹ Kmlt. Prot. IV. 1768. jan. 29. p. 345.

²⁴² Kmlt. Prot. IV. 1770. p. 69.

²⁴³ Klimó püspök 1771. máj. 12-én tizenegy harangot szentelt, közöttük egy nagyharangot a székese gyház számára. Pplt. Klimó levelezései. V. p. 161. — 1772. ápr. 13-án Pécsen a székese gyháznak kettőt, a Szent Péter- és a Szent István-harangokat, egyet-egyet pedig Abaliget, Dárda és Hetény részére. Uo. 248.

Figyelemre méltó, hogy ekkor már nem Grácban, hanem a budai Pruner János műhelyében akarták öntetni a harangokat. Pruner a harangok ügyében megjelent a káptalan előtt, azonban megállapodás nem született, ugyanis 1768 januárjában négy új harang készítéséről Pruner ismét Pécsen tárgyal. A budai műhely foglalkoztatása a szállítás szempontjából a gráciénál kedvezőbb volt, ennek ellenére Prunerrel sem szerződtek, mert a pécsi műhely a harangokat 300 forinttal olcsóbban tudta előállítani. Ekkor már számottevő a pécsi műhely tevékenysége is, sőt a helyi iparnak már az 1736-tól 1740-ig évente 19 harangot tulajdonítottunk. Petrovich Ede: Adalék a pécsi harangöntőműhely történetéhez. Baranya m. It. Évk. Pécs, 1973. 199.

²⁴⁴ Kmlt. Prot. IV. 1770. jul. 30. p. 532.

²⁴⁵ „Erga instantiam magistri campanarum fusoris Johannis Michaelis Winter determinatum est, ut pro maiori campana pro parte Cathr. Eccl. istius fundenda, alia vero minori refundenda medio R D Custodis cum antelato magistro contractus ineatur.” Előlegként kap 100 forintot. Uo. 1771. jun. 22. p. 598.

²⁴⁶ Kmlt. Fasc. 464. Nr. 23. — Az új harang öntéséről: Székesegyh. Kmlt. Fasc. 25. Nr. 13.

²⁴⁷ A legelső ismertebb pécsi harangöntőmester Winter Mihály volt. 1780 körül bekövetkezett halála után veje, Fischer János vette át az öntőműhely vezetését. Özvegyét Weinbert Péter vette feleségül, aki a székesegyház jelenlegi nagyharangját 1819-ben újraöntötte.

²⁴⁸ Kmlt. Prot. III. 1768. jan. 27., Prot. IV. 1770. jul. 30., Prot. IV. 1772. jun. 5.

²⁴⁹ Klimó Eszkré, gróf Wolffersdorf generálisnak. 1769. márc. 26.: „... P S Vigesima nona Martii scriptum est Dno Bagazi Architecto Viennae, ubi requiritur, si ei commodum esset V-sias Venire, ut Cathedralem Ecclesiam examinaret et quatenus in meliorem statum redigi valeat, deliberare velit...” PpIt. Klimó levelezései. IV. p. 204.

Klimó báró Bagazzinak Pozsonyból Bécsbe, 1769. aug. 20.: „Il valore e il nome celebre di V S Illma, che le merito l illustre titolo di Barone dalla giusta munificenza della nostra Sovrana, di cui mi godo infinitamente, fece sì, che in conto mi sia possibile dipartirmi dal mio primiero proposito di confidare la restaurazione della mia Chiesa Cathedrale, certamente la piu conspicua in questo Regno.” Újból kéri, jöjjön le vele Pécsre. „Al Sign. Baron de Bagazzi Viennae.” Uo. p. 327.

Klimó Pozsonyból Bécsbe, 1769. szept. 4. Pietro Gazzaniga bécsi professzornak írja, intézkedjék, hogy őt Pozsonyban fölkeresse Bagazzi császári építész, mert szeretné, ha pár hónapra vele Pécsre látogatna a székesegyház restaurálása ügyében. Uo.

²⁵⁰ *Kelényi György*: Franz Anton Hillebrandt. Bp. 1976. 52., 85.

²⁵¹ Kmlt. Prot. IV. 1772. jun. 5. — Uo. p. 170.

²⁵² „Illmus R D Praepositus Maior... refferre dignabatur: Suam Excellentiam Eppalem ob senium suum ad noviter tegendam ecclesiam exstruendumque Archivum cum Bibliotheca accedere non posse, cum aetenus ipsemet Sua Exc. Eppalis intenta esse deberet, hoc ipsum autem grandeva aetas sua haud admitteret. Ut nihilominus binae arae laterales ex marmore iuxta secum communicatam formam erigantur, gratiose applacitari dignata est. Hac occasione praetitur. Sua Exc. Eppalis coram praelibatis Dominis exmissis pollicata est semet vellet sacellum Corporis Christi renovare cum erectione arae marmoriae ac insuper idem sacellum depingi curare. Non secus duas aras S Sebastiani videlicet et S Michaelis pariter ex marmore noviter erigere in animo statuisset.” Kmlt. Prot. IV. 1775. jan. 23. p. 170.

Klimó pontosan egy évvel korábban, 1774. jan. 24-én a káptalan előtt végrendelkezett. PpIt. Klimó levelezései. IV. p. 10.

²⁵³ Kmlt. Prot. 1804. aug. 27.

²⁵⁴ L. 252. j.

²⁵⁵ *Szőnyi*: A pécsi 20.

²⁵⁶ Kmlt. Prot. IV. 1770. szept. 20. p. 537. — Valószínű, hogy a Speth-műhelyt 1770 után kevésbé foglalkoztatták. Az özvegy 1778 körül kelt levelében munkát kér és egy segédet Bécsből. Kápt. gazd. lt. Fasc. 8. Nr. 85.

²⁵⁷ Kmlt. Prot. IV. 605. 1771. aug. 7.

²⁵⁸ „Pro uberiori Cath. Ecclesiae inducendo decore conclusum est ex nuceris asseribus, quos Cath. Eccl. et praeterea quatuor confessionalia praevis attamen delineatione V Capitulo eatenus exhibenda elaborarentur.” Uo. 1771. jun. 25. p. 600.

²⁵⁹ 1772-ben a mohácsi ferencesek számára Szent István koronafelajánlását ábrázoló oltárképet hozott Bécsből. *Szentkirályi István*: A Pécs Városi Múzeum 1913. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés. Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője. VII. 1914. — Az 1770-es években Johann Baumgartner a zombai templom számára a mohácsi ferencesek oltárképének kompozícióját ismétli. A mecseknádasdi Szent István-kápolna egykori oltárképe ugyancsak a koronafelajánlást ábrázolta, amelyet szintén Klimó megrendeléseként tartunk számon. A székesegyház Szent István-oltára zárja azt a sorozatot, amelyet egy fogalomkör tudatos ismétlésének és ezzel egy régi hagyomány ápolásának tulajdonítunk.

²⁶⁰ *Aggházy*, I. 194. — L. 205. j.

²⁶¹ *Fuessli*, H. R.: *Annalen der Bildenden Kunst*. 2. Wien, 1802. 32–49. — *Tschischka*, F.: *Kunst und Altertum in der österreichische Kaiserstaate*. Wien, 1836. 287. — *Österreichische Nationalencyklopedie*. 1835.

²⁶² Kmlt. Prot. IV. 1775. jan. 23. p. 170. — Szőnyi ismeretlen forrás alapján azt állítja, hogy Klimó egy leendő pécsi szobrásziskola megalapítására és vezetésére kérte fel Fischert, azonban ezt adatokkal megerősíteniük nem sikerült. Szőnyi állítását átveszi *Margarethe Poch-Kalous*: *Johann Martin Fischer, Wiens bildhauerischer Repräsentant des Josefismus* című művében Wien, 1949. (11.). Szerinte Fischer elfogadta Klimó meghívását, valamint a 6. jegyzetben közli Franz Xaver Messerschmidt 1777. jun. 22-én

Münchenben kelt levelét, amelyben örömet fejezi ki abból az alkalomból, hogy Fischer visszaérkezett Bécsbe, és hogy ismét jó kondícióban van.

²⁶³ L. 252. j.

²⁶⁴ Az 1735. évi költségvetés a hajóban álló 4 kis oltár között nem tesz különbséget. A Nep. Szent János- és a Szent György-oltáron ekkor már festmények álltak. (Kmlt. Fasc. 188. Nr. 10.) Nem látszik valószínűnek, hogy a szembetűnőbb helyen álló Sebestyén- és Mihály-oltárok a festményeket nélkülözték. Ugyanitt szobrok elhelyezésére azért nem gondolhatunk, mert Sartorinak a szobán forgó oltárok felújítása során készített első három tervrajzán még festmények láthatók. Két későbbi terv bizonyítja, hogy a szobrok felállításáról csak ez után döntöttek.

Ez az oltárpár azonos titulussal a század folyamán már harmadikként állt ugyanazon a helyen. Feltevésünk szerint a tízes években állított oltárok fából készültek. Az 1740-es években ugyanitt álló oltárok anyaga márvány volt. A korábbiakról nem maradt feljegyzés. Valószínű, hogy ez oltárok elődein a Szent Sebestyént, illetve Mihályt ábrázoló festmények álltak.

²⁶⁵ Kmlt. Fasc. 471. Nr. 12.

²⁶⁶ „Assumptum et negotium noviter Vienna advenientis magistri sculptoris et architecti Josephi Sartori, antea cuius pro parte Cath. Ecclesiae Quinqueecclesiensis faciendam stabilem assumptionem ordinare visum est: ut usque ad ulteriorem Capituli istius dispositionem eidem sculptori ex cassa dictae ecclesiae Cath. hospitium conducatur, intereo vero pro capienda eiusdem in arce, quam profitetur, peritia et qualitatit notitia faciendum proiectum duarum ararum ad gradus memoratae eccl. noviter ex marmore erigendarum spefato sculptori commissium extitit Capitulo huic dehinc exhibendum.” Kmlt. Prot. V. 1778. dec. 17. p. 86.

²⁶⁷ Uo. 1779. márc. 1. p. 110.

²⁶⁸ Uo. 1779. máj. 30. p. 122.

²⁶⁹ Uo. 1779. okt. 11. p. 141.

²⁷⁰ „Restano stabelito Contrato con li Illmi Revmi Sig. Chanonici del insigne Capitulo della Cattedrale del Duomo di Cinque Chiese con il Sig. Antonio Giuseppe Sartori, scultore et architetto di Sacco in Tirol, come il sudetto Sartori si obligano a farli due altari di marmo per il Ilmo revmo Capitulo, come anno veduto e considerato il disegno soto scritto ambi le parti con li pati e condizioni come sequono.

1. Li due altari venirano posti nel Duomo uno per parte tra le scale per ascendere al sacro Presbiterio apogiate alli pilastri, che sustine il volto della Chiesa, uno ad onore Di S. Sebastiano, l altro di S. Michele arcangelo.

2. Il Sartori sara obligato a lavorare tutti li marmi alla ugalianza di quelli marmi delle due altari in opera l anno 1777.

Spiegatione delli marmi e materiali.

3. Le St-e Croce nella cima delli altari di rime adorato.

4. SS-ma Trinita di rame adorato e nell altro il segno di Constantino.

5. Cimiero marmo di Carrara, rimeso di rosso di Francia.

6. Marmo di Carrara la Cimosà.

7. Pedestali marmo di Carrara, rimeso di rosso di Francia ed una fascia di rame adorato in mezo e i suoi fileti di rame adorato dintorno.

8. Bassa marmo di Carrara.

9. Cornice maestra del Ordine delle colone di marmo di Carrara, con mudioni di rame adorato.

10. Fregio ingrostatò di rosso di Francia o sia inpilgiato.

11. Architrave marmo Carrara.

12. Capiteli di otto colone e contro colone di rame adorato.

13. Otto colone ingrostate o sia inpeliciate di rosso di Francia.

14. Pilatri e conto colone di marmo Carrara, rimesi di rosso di Francia con li suoi fileti di rame adorato dintorno.

15. Il schenale dietro le statue di Santi marmo Bardilio Turchino.

16. Basse delle otto colone e contro colone di rame adorato.

17. Tutta la scultura delle statue di Santi e puttini sarano di alabastro del Tirol di quella qualita delle statue nella capela ereta ad onore Francesco Primo Imperatore in Inspruch.

18. Dadi marmo di Carrara, rimesi di rossi di Francia con li suoi fileti rame adorati.

19. Scalini o sia gradini e pedestali de Santi di giallo del Tirol rimesi di Africano con li suoi fileti di marmo nero dintorno.

20. Parapeti di marmo Carrara, rimesi di Africano con li suoi fileti dintorni di rame adorato.
21. Pedestali di marmo Carrara, rimesi di rosso di Francia con li suoi fileti di rame adorato.
22. Bassa marmo Carrara.
23. Li scalini o sia bredele delli marmo di questi suoi monti.
24. Sartori sara obligato a condurre al Danubio sino a Moach (Mohács) ed al fiume Drago (Dráva) sino a Micoliza (Miholjác).
25. Darano condotti tutti li marmi e metali a cosa ocorerano e se obligano il sudetto Sartori a dare terminati li altari entro 1 anno 1781. Come pare si obligano a darli una sequita(?) in vienna, a chi comanderano il Illmo Revmo Capitolo.
26. Il Sartori sara obligato a fare due crocefissi e due croci e otto candelieri per li die altari e sue tabelle, tutto di rame adorato e metale." Uo. 1780. dec. 13.
- ²⁷¹ Az oltárterveken és Krammer egyéb tervrajzain előforduló számjegyek nagyfokú hasonlósága alapján is feltételezzük, hogy Sartori oltárainak rajzai Krammertől származtathatók. (A székesegyház Klimó által tervezett átalakítása kapcsán a dómterre szánt, mellvéddel kombinált lépcsőzet rajzát is Krammer készítette Sartori elképzelése alapján.) Ezen alapos gyanúnkat a következő adat is megerősíti: „Ilm. Custos exhibuit delineationem duarum ararum ad gradus erigendarum per Geomet-Ecclesiae Cath., quae cum reliquis Statuario ea ratione tradita est: ut cum eidem dictum sit: Aram ex una integra et duabus dimidiis consistere debere, habita cum Geometra Ecclesiae cointelligentia novam delineationem iuxta V Capituli hac occasione eidem factam explicationem et designationem conficiat eandemque V Capitulo exhibeat." Kmlt. Prot. 1779. máj. 30. p. 122.
- ²⁷² *Petrovich Ede*: L'opera di Giuseppe Antonio Sartori a Pécs. *Cultura Atesina* XV. 1—4. Bolzano, 1961. 86.
- ²⁷³ Koller levelei Eszterházy püspökhöz. *Egri Érsekség Gazd. It.* 1915. Fasc. 16. Q.
- ²⁷⁴ Sartori levelei. L. előző j.: Doc. 4., 5., 6. — Sartori nem dolgozott Pápán. Az oltárokat Grossmann József taitai szobrász készítette. *Pigler Andor*: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. Bp. 1922.
- ²⁷⁵ Szőnyi: A pécsi 21.
- ²⁷⁶ Az oltár először a Johann Krammer által készített székesegyházi alaprajzon tűnik fel. E rajzot Krammer akkor készítette, amikor Eszterházy püspök kívánságára a rezidencia és a délnyugati torony között az átjáró már elkészült (1783 június), de a Corpus Christi-kápolna új oltárát még nem látjuk megvalósult (1786) alaprajza szerint, tehát a Krammer-féle alaprajzon szereplő Szent József-oltár 1783 és 1786 között készülhetett.
- ²⁷⁷ Már 1829-ben javasolták, hogy a hajó pilléreinél álló — akkor már márványból emelt — oltárok 18. századi képeit újabb festményekkel cseréljék fel. (Székesegyh. It. Fasc. 929.) Ezek közül a Szent Borbála- és a Szent Anna-oltár a rajtuk levő festményekkel együtt 1882-ben Kurdra került, s ott állnak ma is.
- ²⁷⁸ Kmlt. Prot. VI. 1782. ápr. 3. p. 219. Nr. 2.
- ²⁷⁹ Uo. p. 239. Nr. 6.
- ²⁸⁰ Uo.
- ²⁸¹ „... in ara marmorea eaque pretiosa quae per prius in ecclesiae huius Basilicae Sanctuario pro tabernaculo apposita erat, nunc autem anno 1748. ad sacristiam in latere ecclesiae septemtrionali neoerectam translata ac ibidem ad decorem erecta est, ..." Uo. 1783. aug. 12. — *Epitome Historica Episcopalis Civitatis Qu-sis* anno 1752. Pécsi Egyetemi Könyvtár, 67038. sz. Koller kéziratai.
- ²⁸² A Szathmáry-pasztofórium tehát 1748-ban a főoltár felállításakor az új sekrestyébe, majd innen 1783-ban jelenlegi helyére, a Corpus Christi-kápolnába került. A téves helyi hagyomány szerint, amelynek alapját Szőnyi adta (Magyar Művészet 1929. 8. sz. 486—487.), a pasztofóriumot a török megszállás előtt elásták, s csak a 18. század végén került elő. E nézetet a szentségház reneszánsz angyalábrázolásainak megcsonkítása, majd azoknak barokk stílusú helyreállítása és Krail szerződésének 5. pontja alapján cáfoljuk. A pasztofórium korábbi helyére vonatkozó adatok, valamint annak méretei alapján azon nézetet is kétségbe vonjuk, amely ezen alkotást, keletkezésétől (1505—1521) a török hódoltság kezdetéig (1543), Szathmáry püspököknek az 1782-ben lebontott, s addig a székesegyház délkeleti tornyához csatlakozó épületének kápolnájába oltárként helyezi. Kmlt. Prot. VI. 1783. okt. 11. p. 254.
- ²⁸³ Kovács Mihály nyugtája, aki 1786. nov. 6-án Mohácsra utazott „pro lapidibus marmoreis ad aram Corp. Christi servientibus". Székesegyh. It. Fasc. 30. Nr. 21/a. Demeter István, Eszterházy püspök megbízottja kijelenti, hogy „lapidae et statuarii Viennenses ara in sacello Corp. Christi erigentes iuxta

contractum et terminatum laborem” bérüket kifizették. A neveket és az összeget nem említik. Uo. Fasc. 30. Nr. 50.

²⁸⁴ 1786. évi számadás. Plt. Fasc. 11. Nr. 50.

²⁸⁵ Eszterházy püspök és Dorffmaister István soproni festő kapcsolatának létrejöttében adatokra nem támaszkodhatunk. A közvetítő szerepét a szombathelyi püspök, Szily János személyében gyanítjuk. Dorffmaister 1782–83 között a szombathelyi püspöki palotában dolgozott (jelenetek Szent Pál életéből), és 1786-ig a szombathelyi egyházmegye területén még számos művet alkotott. Szily püspök a festőnek éppen 1786-ban tett ígéretet arra, hogy öt másoknak is ajánlani fogja. (Garas, 214., 275. és 134. j.)

²⁸⁶ Kmlt. Prot. VI. 1786. júl. 9.

²⁸⁷ Székesegyh. lt. Fasc. 30. Nr. 40. 1786. júl. 10.

²⁸⁸ L. 286. j.

²⁸⁹ „In pariete septemtrionali prope aram caena agni paschalis per Moysen celebrata, in meridionali idem Moyses manna colligi faciens adumbratur. Isthic legere est: Pinxit Stephanus Dorfmeister e Caes. Reg. Vindobonae. Academia 1786.” Székesegyh. lt. Fasc. 929.

²⁹⁰ A kenyér és a bor, valamint az Eucharistia előképi kapcsolatához hasonlóan az egyházatyák Krisztus és Melkizedek között is tartalmi párhuzamot hirdettek. A Biblia. Bp. 1973. 65. 14. sz. 18. j.

²⁹¹ Szőnyi, A pécsi 46.

²⁹² L. Petrovich Ede 272. j-ben i.m. 90. 9. j. Az epitáfiumot leírja és képét közli Szőnyi, A pécsi 241—244.

²⁹³ Szőnyi: A pécsi 91., 250—251.

²⁹⁴ Már ebben a kis épületben használták azt a sekrestyeszekrényt, amelyet innen a torony aljában létesített sekrestyébe helyeztek. 1882 óta ma is azon a helyen van használatban. A Corpus Christi-kápolna sekrestyéjének berendezése a kápolna bejáratától jobbra és balra elhelyezett faragott térdeplőből, egy karosszékéből, mosdófelszerelésből és egy fogasból állt. Az imazsámolyok a korábbiakhoz voltak hasonlóak. Felépítményük a Fájdalmas Anyát, illetve Krisztust az olajfák hegyén ábrázoló festményeket keretezte. Készítési idejük éppúgy, mint jelenlegi helyük ismeretlen. Az előbbi, valamint a megfeszített Krisztust ábrázoló festménnyel díszített imazsámoly a magyarszéki templomba került, ahol e két képet a templom szentélyében a térdeplők nélkül helyezték el. A Fájdalmas Anya és a Feszület c. képek jelenleg a pécsi püspökségen találhatók, míg a Krisztus az olajfák hegyén témájú kép az imazsámollyal együtt ismeretlen helyen van vagy elpusztult. Kmlt. Prot. VI. p. 219. Nr. 2.

²⁹⁵ Uo. 1788. máj. 8.

²⁹⁶ Székesegyh. lt. Fasc. 9. Nr. 8.

²⁹⁷ A kétségek eloszlatására ezúttal kijelentik, hogy ezt az oltárt a Mária-kápolnában szándékoznak felállítani, amely korábban Keresztelő Szent János nevét viselte. (Kmlt. Prot. VI. 1788. okt. 27.) A teljes bizonyosság birtokában már érthető, hogy az 1773-ban tervezett Mária-oltár realizálásáról szóló adatok miért hiányoznak.

²⁹⁸ „Accort Franz Bauer academischer Bildhauer in Ofen” és Mittelpacher kanonok között. Kelet nélkül, de 1789 júniusában Bauer elismeri a pénz felvételét. Nehezen olvasható szöveg. A szobrász reméli, hogy a káptalan meg lesz elégedve munkájával. Az accort tételei:

„1. Die Grog(?) (Gruppe?, Gruft?) oder das Frauenbild samt Christum	250
2. Johannes und Magdalena	236
3. Rinde	90
4. das Gewühl, samt 2 Köpf	55
5. das Tuch was über das Kreuz hengt	12
NB. olvashatatlan	70
Summa	713”

Székesegyh. lt. Fasc. 9. Nr. 5.

²⁹⁹ Aggházy, I. 101. — A pieta-oltár szobrait Szőnyi is Fischernek tulajdonítja. Magyar Művészet, 1929. 8. 555.

³⁰⁰ Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Wien. Wien—München, 1954.

³⁰¹ Thieme, U.—Becker, F.: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler. Leipzig, 1938. XXXII. 213—215. (Spitzmüller, A.: Srdel, Peter.)

³⁰² Bauerről I. Aggházy, I. 168.

³⁰³ Szőnyi, Múzeum 244., 249.

- ³⁰⁴ Kmlt. Prot. XI. 1792—1796. p. 8. Nr. 5.
- ³⁰⁵ Uo. p. 77. Nr. 9.
- ³⁰⁶ Uo.
- ³⁰⁷ Uo. p. 164. Nr. 5.
- ³⁰⁸ Szőnyi, A pécsi 45.
- ³⁰⁹ Kápt. Újgazd. lt. Fasc. 447. Nr. 4.
- ³¹⁰ Székese gyh. lt. Fasc. 9. Nr. 5—6.
- ³¹¹ „Petro Gianone Magro Lapididae tito eo quod marmor in bonis Ecclesiae exquisiverit, ex cassa Ecclesiae aurei ordinarii sex resoluti sunt.” Kmlt. Prot. XI. 1792—1796. p. 300. Nr. 4.
- ³¹² Szőnyi Ottó feljegyzései. Kápt. lt. 70.
- ³¹³ „Inventarium universae Sacrae Ecclesiae Cathedralis V-Ecclesiensis conscriptum 22. jun. 1781. ac denuo revisum mensae Junio 1784. Vasa aurea et argentea”. Kmlt. Fasc. 155. Nr. 16.
- ³¹⁴ „Instructio interna quod vasa et paramenta Sacra digna et sufficiens adest”. Kmlt. Fasc. 49. Nr. 22.
- ³¹⁵ L. 313. j. 1793. júl. 24.
- ³¹⁶ Kmlt. Fasc. 466. Nr. 10., 11.
- ³¹⁷ „Syllabus aureorum et argenteorum vasorum sacrorum et aliorum utensilium Deo dicatorum Ecclesiae V. Ecclesiensis.” Kmlt. Fasc. 167. Nr. 26. 1810.
- ³¹⁸ „Delineatori Viennensi tecti et turrium Ecclae. Cathedr. resoluti sunt ex Cassa Ecclae. aurai 12.” Kmlt. Prot. V. 1780. máj. 27. A rajzok hollétét nem tudtuk felderíteni.
- ³¹⁹ L. 313 j. Az eredeti irat Kmlt. Fasc. 486. Nr. 51. alatt volt.
- ³²⁰ A 16. század közepéig a pécsi Kálvária-dombon állt a Corpus Christi-kápolna, amely a domb stratégiai jelentősége miatt a törökkel vívott csaták során áldozatul esett. A kápolna helyét még a 19. században egy fészület jelezte, majd ennek helyére épült a jelenlegi Kálvária-kápolna. Az egykori Corpus Christi-kápolna pusztulása után a székesegyház déli kápolnája vette át; és jelenleg is őrizi a pécsi hagyománnyá vált titulust. A középkorban Szent András nevét viselte. — Erre az adatra Petrovich Ede volt szíves figyelmeztetni.
- ³²¹ A déli mellékhajó helyett a déli kápolna értendő, mert a mellékhajó nem érintkezett a külvilággal, ennél fogva nem hordott magán díszítést sem. Ellenben a Corpus Christi-kápolna falát öt „köléc”, azaz pilaszter tagolta.
- ³²² Nem tudtuk megállapítani, hogy a „római architectus” kifejezés kit takar. Valószínű, hogy Eszterházy püspök római kapcsolatai révén tárgyaltak egy építéssel, akit 1780 körül Pécsre vártak.
- ³²³ L. 266. j., — *Petrovich Ede*: L'opera di Giuseppe Antonio Sartori... 87.
- ³²⁴ Kmlt. Fasc. 486. Nr. 51. — Az irat elveszett. Szőnyi még hivatkozik rá. Szerencsére tartalmát feljegyezte. Vö. 313., 320. j.
- ³²⁵ Galéria alatt — amint az a térre tervezett mellvéd leírásából és a tervrajz összevetéséből is kitűnik — áttört balusztrádot kell érteni. A kifejezés ilyen értelmezését a káptalani épület 1782-ben készült homlokzati terve is alátámasztja.
- ³²⁶ Valószínűleg a Martin Fischer-féle Szent István-oltár szobraira gondol. Ennek anyaga homokkő.
- ³²⁷ A már ismert, de funkciójában eddig felderítetlen rajzot Sartori költségvetésének Szőnyi által megőrzött szövegével azonosítottuk.
- ³²⁸ L. 324. j.
- ³²⁹ *Várady*, 608.
- ³³⁰ Az anyagi helyzetre mi sem jellemzőbb, mint az az értesítés, amelyet 1782. május 22-én küldtek a püspököknek. Ebben közlik, hogy a Corpus Christi-kápolna új oltárának építéséért Sartori 9000 forintot kér, de emiatt a levéltár építése halasztást szenvedne. A körülmények és a káptalan előrelátása következtében a püspök kénytelen volt tervéről lemondani, és az oltárt illetően a már ismert olcsóbb megoldást választani.
- ³³¹ *Várady*, 593. — *Babics András*: Pécs szabad királyi rangra emelésének története. Pécs, 1937. 49.
- ³³² Instrumentum Regulativum Eppatus-VEcclesiensis. Szőnyi Ottó feljegyzései. Kápt. lt. 70.
- ³³³ Pplt. Közigazgatási iratok. 1782. Nr. 60.
- ³³⁴ Kmlt. Prot. VI. p. 219. Nr. 2. 1782. ápr. 3.
- ³³⁵ Uo.
- ³³⁶ *Koller*, 25., 34.
- ³³⁷ Kmlt. Fasc. 486 Nr. 5.

³³⁸ Batschek a honoráriumot (12 arany) nem fogadta el (Prot. VI. p. 270. Nr. 3.), ezért a vizsgálat fejében 12 akó borral ajándékozták meg. Uo. p. 239. Nr. 6.

³³⁹ *Szőnyi Ottó*: A pécsi őskeresztény sírkamra. Bp. 1907. 20. A szerző a jelzett évszám esetében Koller téves adatára támaszkodik.

³⁴⁰ Uo. 19.

³⁴¹ *Petrovich Ede*: 272. j-ben i.m. 93.

³⁴² Kmlt. Prot. VII. 1783. jún. 27. p. 26.

³⁴³ Uo. Nr. 2. 1783. okt. 29. p. 152.

³⁴⁴ Uo. Nr. 4. 1784. okt. 11. p. 254.

³⁴⁵ Kmlt. Prot. VIII. 1787. jún. 8. p. 272.

³⁴⁶ Kmlt. Prot. XI. p. 22. Nr. 8., p. 26. Nr. 4.

³⁴⁷ Uo. p. 49. Nr. 6. p. 93. Nr. 6.

³⁴⁸ Uo. 1795. aug. 7. p. 280. Nr. 4.

³⁴⁹ Székesegyh. lt. Fasc. 9. Nr. 6. 1790.

³⁵⁰ *Mojzer Miklós*: Adatok Mayerhoffer András működéséhez. MÉ 1956. 2—3. 137.

³⁵¹ L. a 114. j. *Meszlényi* i.m. 45., 72.

³⁵² *Galavics Géza*: A barokk művészet kezdetei Győrben. *Ars Hungarica* 1973. 97.

³⁵³ *Szőnyi Ottó*: Régi magyar templomok. É.n. 208.

³⁵⁴ Senser Pál városi előjárók portréit festette meg. Johann Baumgartner a mecseknádasdi, zombai és a mohácsi ferences templom, P. Donát a szigetvári ferencesek számára festett oltárképeket. Fölsinger Mátyás számos egyházi rendeltetésű épületet épített. Dorffmaister István a székesegyházi megrendelések után festette a szigetvári és a domolospusztai freskóit, valamint több baranyai templom oltárképét, s a mohácsi csataképeket. Giuseppe Antonio Sartori építészeti és díszítő feladatokat kapott, Pietro Gianone a székesegyház 19. századi építkezési munkáiban is jelentős tevékenységet folytatott, s néhány oltárterve is ismert, amelyeket vidéki templomok számára készített.

APPENDIX

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ FENNMARADT 18. SZÁZADI BERENDEZÉSI ÉS MŰTÁRGYAINAK JEGYZÉKE

1. Középkori püspökök síremlékei. (Demetrius, 1400., Alsáni Bálint, 1408., Georgius, 1408., Heinricus, 1445.) — Pécs, székesegyházi kőtár
2. A Szathmáry-pasztofórium. 1505—1521 között — Pécs, székesegyház, Corpus Christi-kápolna
3. Alabástrom epitáfium. 16. század második fele — Pécs, székesegyház, Mária-kápolna
4. Radonay Mátyás püspök sírköve. 1703 — Pécs, székesegyházi kőtár
5. Franz Bertram Honsbruch síremléke. 1726 — Pécs, székesegyház, északkeleti torony
6. Franz Wilhelm Nesselrod püspök emlékköve. 1732 — Pécs, székesegyházi kőtár
7. Szószék. 1742 — Kurd, plébániatemplom
8. A főoltár augsburgi gyertyatartói. 1746 — Nagymányok, plébániatemplom
9. Kovácsoltvas ajtó márványkeretben. 1747 — Pécs, Dóm tér, a püspöki és kanonoki sírbolt bejárata
10. A főoltár menzája és tabernákuluma. 1748 — Hetvehely, plébániatemplom
11. A főoltár szobrai. 1748 — Pécs, püspöki kert
12. Berényi Zsigmond püspök síremléke. 1748 — Pécs, székesegyházi kőtár
13. Kelheimi kölapok a hajó padozatából. 1748 — Hetvehely és Nagymányok, plébániatemplom
14. A Szűz Máriáról elnevezett harang (20 mázsa). 1753 — Pécs, székesegyház
15. A Szent Kereszt-oltár ereklyemonstranciája. 1757 körül — Pécs, székesegyházi kincstár
16. Sekrestyeszekrények. 1758 — Pécs, székesegyházi sekrestye, illetve a Corpus Christi-kápolna sekrestyéje
17. Kanonoki stallumok. (Töredék) 1762 — Hatvan, belvárosi plébániatemplom
18. Négy imázsámoly. 1762—1774 — Pécs, székesegyházi sekrestye. Egykori imázsámolyokon volt festmények: Pieta és Krisztus a kereszten. 1760-as évek — Pécs, püspöki palota
19. Padok a szentélyből (4 db). 1765 körül — Hatvan, belvárosi plébániatemplom
20. Szobordíszes gyóntatószék. 1771 — Pécs, volt Notre Dame-zárda temploma
21. A Szent István-oltár. 1777 — Sumony, plébániatemplom
22. A Keresztelő Szent János-oltár architektúrája. 1777 — Kurd, plébániatemplom
23. Szent Faustinus csontvázerkelyéje — 1781 óta a székesegyházban, jelenleg a Mór-kápolna oltárában
24. A Szent Mihály-oltár. 1781 — Sumony, plébániatemplom
25. Szent Sebestyén és két puttó szobra. 1781 — Pécs, székesegyház, Mária-kápolna
26. Klimó György püspök síremléke. 1782 — Pécs, Egyetemi Könyvtár
27. A barokkizált Szathmáry-oltár tabernákuluma. 1786 — Nagymányok, plébániatemplom
28. Szószék a Corpus Christi-kápolnából. 1786 után — Kővágószőlős, plébániatemplom
29. Gyóntatószék a Corpus Christi-kápolnából. 1786 után — Kővágószőlős, plébániatemplom
30. Keresztelőkút a Corpus Christi-kápolna berendezéséből. 1786 után — Kővágószőlős, plébániatemplom
31. A Pieta-oltár. 1789 — Pécs, volt Ágoston-rendi templom
32. Márvány ajtókeretek a székesegyház kápolnabejáratairól. 1793 — Pécs, káptalani levéltár épülete I. emeletén 2 db, valamint Pécs, Kulich Gyula u. 1. bejárati előcsarnokában 1 db
33. Keresztelőkút. 1794 — Pécs, székesegyház, Corpus Christi-kápolna
34. Két gyóntatószék. 18. század vége — 19. század eleje — Hatvan, belvárosi plébániatemplom
35. Kelheimi kölapok a 18. század folyamán elhalálozott kanonokok címereivel, a hajó padozatából. — Pécs, székesegyházi kőtár
36. Ötvösművek a székesegyházi kincstárban
37. Ruhanemű a székesegyházi ruhatárban

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ SZAKKIFEJEZÉSEK

antependium	oltárelő, az oltárasztal alsó, a hívőkkel szemközti részének textiltől, bőrből, fából, kőből vagy fémből kialakított borítása
architráv	gerendázat, gerendasor, oszloprendekben a párkányszat alsó tagja
archivolt	nyílás íves áthidalása, lezárása
arkuláris	műbutor-asztalos elnevezése XVIII. századi latin szövegekben
attributum	az ábrázolt témák, személyek felismerését megkönnyítő tartozék, jelvény, rendszerint velük kapcsolatos történetre vagy tulajdonságra utalással
átrium	1. római lakóház előtere; 2. a korai keresztény templomok oszlopcsarnokkal körülvelt előudvara; 3. előtér, előcsarnok
baldachin	1. hordozható, drága textiliából készült védőtető; 2. az építészetben oltárok, szószékek, szobrok, kutak felett elhelyezett sátor-tető, mely oszlopokra vagy pillérekre támaszkodik
baluszter	lépcsőkorlát vagy mellvéd bábu alakú alkotóeleme
balusztrád	bábos korlát, fedő- és talpparkány között elhelyezett bábokból álló mellvéd
baptisztérium	1. keresztelekőkapolna; 2. keresztelemedence
bázis	lábazat, talprész
béllet	kapu, ablak, falnyílás belső falfelülete
castrum doloris	díszes ravatal, gyászemlévény
cibórium	1. a keresztény liturgikus gyakorlatban ostyatarató edény; 2. átvitt értelemben oltár feletti építmény l. baldachin
epitáfium	halottak emlékére állított kép, dombormű vagy feliratos tábla
faldisztórium	összehajtható, könnyen hordozható, keresztezett lábú szék, világi és egyházi előljárók trónus funkciójú ülőhelye, a középkori ábrázolásokon Krisztus, királyok, püspökök trónusa
kandeláber	gyertya vagy más világító eszköz tartására kialakított állvány
kazula	miseruha
kolonnád	kétoldalt oszlopsorokkal közrefogott, gerendázaton nyugvó, földemmel fedett folyosó vagy oszlopcsarnok, épületen, oltárarchitektúrán a homlokzat, ill. hátfal előtt is fellelhető
konzol	részben a falba illesztett, arra merőleges tartóelem
kváderfalazás	soronként azonos magasságú négyszögghasáb alakra faragott építőkövekből kötésben rakott falazat
lizéna	a falsíkból kissé kiemelkedő, fejezet és lábazat nélküli falpillér
menza	asztal, a keresztény templom oltára
monstrancia	úrmutató vagy ereklyetartó, a katolikus liturgiában a Krisztus testét jelentő szentostya, illetve ereklyék felmutatására alkalmazott fémtárgy
oratórium	újkori keresztény templomokban elkülönített imafülke, imaterem, gyakran a sekrestye feletti emeleten levő helyiség a szentélybe nyíló ablakkal
pasztoforium	1. az ókeresztény és bizánci építészetben a templom mellékterei az egyházi szertartásra való felkészülésre; 2. a magyar szakiroda-

pilaszter	lomban tévesen az oltáriszentséget őrző fali szentségfülke vagy fal mellett álló szentségház értelmében használatos az oszloprendek szabályai szerint tagolt, fejezettel és lábazattal ellátott falpillér l. lizéna
piscina	1. a korai keresztény építészetben a keresztelőkápolna alámerítéses keresztelésre készült víztartó medencéje; 2. később a templom szentélyében az oltár leckeoldalán levő fülkében elhelyezett kis medence a pap kezének és liturgikus edényeknek a lemosására
pulviále	1. a középkorban csuklyás esőköpeny; 2. a XIII. századtól liturgikus ruhadarab, elől nyitott, harang alakú palást
portikusz	tornác, épülethomlokzat előtti oszlop- vagy pillérsorral tagolt, egy oldalán nyitott előépítmény
posztamens	talapzat
predella	oltárpalc, az oltárasztal fölött a retabulumot tartó magasztás
prospekt	itt: az orgona homlokzata
retabulum, retabló	az oltárasztal hátfala a hívőkkel szemben, oltártáblát, oltérképet hordoz, építészeti kialakítása gyakori
stallum	a templom kórusában álló támlás padosor kanonokok vagy szerzetesek számára
stipes	az oltárasztal alépítménye
stukkó	enyves gipsz, mész, homok keverékéből készült képlékenyen formába öntött vagy szabadon mintázott díszítő falburkolat
tabernákulum	1. sátor, a középkori építészetben oszlopokon vagy pilléreként álló, tetővel ellátott építmény l. baldachin, cibórium; 2. később szentségház az oltár közelében; 3. a tridenti zsinat előírásai szerint oltáriszentség őrzésére szolgáló szekrény az oltármenzán
titulus	1. patrocínium = templom vagy oltár védőszentje; 2. ábrázolások írott programja; 3. kép felirata
voluta	csigavonalú építészeti elem, eredetileg az ion oszlopfő része, a barokk korban oromzaton, homlokzaton

BIBLIOGRÁFIA

- Aggházy Mária:** A pozsonyi székesegyház egykori stallumszobrai. Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1954.
- Aggházy Mária:** A barokk szobrászat Magyarországon. 1—3. Bp. 1959.
- Aigl Pál:** Historia brevis venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis. Pécs, 1838.
- Babics András:** Pécs város szabad királyi rangra emelésének története. Pécs, 1937.
- Bárány Istvánné:** Gotikus és renaissance stallumok Szepes és Sáros megyékben. Magyar Művészet, 1934. 3—4.
- Baranyai Béláné:** Adatok a XVIII. századi márianosztrai pálosművészethez. Művtört.Ért., 1957. 1.
- Bárdos Kornél:** Pécs zenéje a 18. században. Bp. 1976.
- Barta István:** Pécs gazdasági élete a XVIII. században. Pécs, 1941.
- Biró József:** Nagyváradi barokk és neoklasszikus művészeti emlékei. Bp. 1932.
- Braun, Joseph:** Die liturgischen Paramente in Gegenwart und Vergangenheit. Freiburg im Breisgau, 1924.
- Brüstle József:** Recensio universi cleri Quinque Ecclesiensis. Pécs, 1874.
- Czobor Béla:** A pécsi székesegyház restaurációja. Bp. 1882.
- Csemeginé, Tompos Erzsébet:** A pécsi székesegyház Schmidt-féle újjáépítése. Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei, Bp. 1964.
- Dabrowski, Jan:** A krakkói és a magyar reneszánsz kapcsolatai. Művtört.Ért., 1956. 1.
- Dávid Katalin:** Adatok a trinitás ikonográfiájához. Klny. a Művtört.Ért., 1962. 1. 26., 38.
- Dehio-Handbuch:** Die Kunstdenkmäler Österreichs. Wien. Wien—München, 1954.
- Dercsényi Balázs:** A pécsi székesegyház. Bp. 1969.
- Dercsényi Dezső:** A pécsi kőtár. Pécs, 1962.
- Dercsényi Dezső—Pogány Frigyes—Szentkirályi Zoltán:** Pécs városképei, műemlékei. Bp. 1966.
- Éber László:** Donner pozsonyi műhelyéről. Bp. 1913. In: *Forster Gyula: Magyarország műemlékei. III.*
- Éber László:** Alabástrom epitáfium a pécsi székesegyházban. A Szépm. Múz. Évk., Bp. 1924.
- Entz Géza:** Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. Pécs, 1940.
- Forck Ernő:** Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. 1660—1664. Ford. *Karácson Imre.* Bp. 1904.
- Forbáth Alfréd:** A kalocsai székesegyház. In: *Magyarország műemlékei. Szerk.: Forster Gyula. IV.* Bp. 1915.
- Földvári Mihály:** A pécsi székesegyház Szathmáry-oltára. Archeológiai Ért., 1918—19.
- Fuessli, Hans Rudolf:** Pécs. Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület Ért., 1929.
- Galavics Géza:** Annalen der Bildenden Kunst. Wien, 1802.
- Galavics Géza:** A barokk művészet kezdetei Győrben. Ars Hungarica. Bp. 1973.
- Galavics Géza:** Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: Galavics Géza* Bp. 1975.

- Galla Ferenc:*
Garay Alajos:
Garas Klára:
Garas Klára
- Gerecze Pézer*
Geyer József:
Gosztonyi Gyula:
Gosztonyi Gyula:
Gosztonyi Gyula:
Gosztonyi Gyula:
Haas, Mihály:
- Hajós Géza:*
- Hajós, Géza:*
- Hajós Géza:*
- Hársing László—Kozák Károly:*
- Henszlmann Imre:*
- Hodinka Antal:*
Holub József:
Jankó János:
Kápolnai Zsigmond:
- Kapossy János:*
Kapossy János:
- Kelényi György:*
Kitson, Michael:
Koller József:
Koller József:
- Kovács, Péter:*
- Kőszeghy Elemér:*
Liber Margit:
Malikova, Maria:
- Meszlényi Antal:*
Mojzer Miklós:
- Mojzer Miklós:*
Munier, A.:
- Pásztor Lajos:*
Pataki Vidor—Gosztonyi Gyula:
- A Pázmáneum alapítása és a Szentszék. Vác, 1935.
A pécsi székesegyház érdekében. Szegzárd, 1882.
Magyarországi festészet a XVIII. században. Bp. 1955.
Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: *Galavics Géza*. Bp. 1975.
A pécsi székesegyház. Bp. 1893.
Az orgona. Szeged, 1933.
Pécs a XVIII. században. Pécs, 1938.
A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs, 1939.
A barokk Pécs. Pécs, 1942.
Pécs 1763-ban. Pruner Ignác városképe. Pécs, 1944.
Gedenkbuch der königlichen freien Stadt Fünfkirchen. Fünfkirchen, 1852.
A pécsi román kori székesegyház népoltára. Művtört.Ért., 1966. 3—4.
Die erneuerung und der neubau der mittelalterlichen Kathedrale von Pécs im 18. und 19. Jahrhundert. Aus der Geschichte der Ungarischen Denkmalpflege. Klny. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 1967. Nr. 3—4.
Die romanischen Sculpturen der Kathedrale von Pécs (Fünfkirchen) in Ungarn. Dissertation Universität Wien, 1970. (Maschinen Schrift.)
A tudományos hipotézisek megalapozottságának értékelése az építészettörténeti kutatásban. Építés- Építészettudomány, Bp. 1972.
Pécsnek középkori régiségei. I. A pécsi székesegyház építésze. Pest, 1869.
A töröktől visszafoglalt Pécs első tele. Pécs, 1934.
Pécs város pecsétjei. Janus Pannonius Múz.Évk. 1958.
Pécs Szabad Királyi Városnak rövid leírása. Tud. Gyűjt. 1822. I. Vecchi tábornok és a pécsi polgárság. Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület Ért. 1909.
A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei. Bp. 1922.
A magyarországi barokk európai helyzete. Magyar Művészet, 1931. 1.
Franz Anton Hillebrandt. Művt.Füzetek, 10. Bp. 1976.
Barock und Rokoko. München, Wien, 1974.
Historia Episcopatus Quinque-Ecclesiarum. Posonii, 1782.
Prolegomena in historiam Episcopatus Quinque-Ecclesiarum. Posonii, 1804.
Der Meister der Holzschnitzereien in der Sakristei der Székes-fehérvári Jesuitenkirche aus den 18. Jahrhundert. Alba Regia, X. 1969.
Magyarországi ötvösjegyek. Bp. 1936.
Klimó püspök mint maecenas. Pécs, 1933.
Die Donnerschule. Mitteilungen der Österreichisches Galerie, 1973—74.
A magyar hercegprimások arcképsorozata. Bp. 1970.
Adatok Mayerhoffer András működéséhez. Művtört.Ért., 1956. 2—3.
Torony, kupola, kollonád. Bp. 1971.
Construction-Decoration Ameublement des Églises. I—III. Paris, 1925.
A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1941.
Pécs legrégibb hiteles ábrázolása. Sorsunk, 1941. I. évf. 4.

- Pataky Dénes:* A magyar rézmetszés története. Bp. 1951.
- Pehm József:* Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934.
- Petrovich Ede:* Pécs középkori szentélyei. Pécs, 1953. Kézirat.
- Petrovich Ede:* Pécsi székesegyház. Pécs, 1956.
- Petrovich Ede:* L'opera di Giuseppe Antonio Sartori a Pécs. 1778—1783. Bolzano, 1961.
- Petrovich Ede:* A pécsi káptalani levéltár épületének története. Janus Pannonius Múz. Évk. 1963.
- Petrovich Ede:* Az egyetemalapító Vilmos püspök és Janus Pannonius sírhelye. Baranya m. lt. Évk. 1968.
- Petrovich Ede:* Adalék a pécsi harangöntő műhely történetéhez. Baranya m. lt. Évk. Pécs, 1973.
- Petrovich Ede:* Janus Pannonius Pécssett. Klny. a Janus Pannonius c. kötetből. (Memoria Saeculorum Hung. 2.) 1975.
- Pigler Andor:* A barokk tárgyválasztás és formanyelv. Magyar Művészet, 1929. 5.
- Pinzger Ferenc:* Emlékezzünk régiekről. Pécs, 1934.
- Poch-Kalous, Margarethe:* Johann Martin Fischer, Wiens bildhauerischer Repräsentant des Josefinismus. Wien, 1949.
- Rados Jenő:* Magyar oltárok. Bp. 1938.
- Szabó Pál Zoltán:* A török Pécs. Pécs, 1958.
- Szalágyi István:* De statu ecclesiae Pannoniae. I—IV. Pécs, 1777—1800.
- Szántó Károly:* A pozsonyi székesegyház. Pozsony, 1907.
- Szentkirályi István:* Klimó György levelezése. Pécs-Baranya m. Múzeum Egyesület Ért., 1911.
- Szentkirályi István:* A pécsi Notre Dame nőzárda és iskolái. Pécs, 1938.
- Szentkirályi István:* A Pécs Városi Múzeum 1913. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés. Pécs-Baranya m. Múzeum Egyesület Ért., VII. 1914.
- Szmrecsányi Miklós:* Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök (1745—1761), a barokk—rokokó korszak mecénása. Magyar Művészet, 1932. 7—8.
- Szőnyi Ottó:* Régi magyar templomok. Bp. É.n.
- Szőnyi Ottó:* A pécsi püspöki múzeum kótára. Pécs, 1906.
- Szőnyi Ottó:* A pécsi őskeresztény sírkamra. Bp. 1907.
- Szőnyi Ottó:* A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotában. Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Ért. Pécs, 1916.
- Szőnyi Ottó:* A pécsi székesegyház főoltárának 1746—47-ben Augsburgban készült gyertyatartóiról. Pécs-Baranyamegyei Múz. Egyesület Ért., 1928.
- Szőnyi Ottó:* A pécsi székesegyház. Magyar Művészet, 1929. 8.
- Taksonyi József:* Pécs egyházzenei művelődése a XVIII. században. Pécs, 1935.
- Thieme, U.—Becker, F.:* Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Leipzig, 1907—1950.
- Tóth Melinda:* Árpád-kori falfestészet. Művt.Füzetek, Bp. 1974.
- Tschischka, Franz:* Kunst und Alterum in der Österreichische Kaiserstaate. Wien, 1836.
- Várady Ferenc:* Baranya múltja és jelenje. II. Pécs, 1897.
- Voit Pál:* Heves megye műemlékei. Bp. 1969.
- Voit Pál:* Die Kunst Josef Emmanuel Fischer von Erlachs und seinen unbekannten Werke in Ungarn. Actes du XXII. Congres International Histoire de l'Art. Bp. 1969.
- Voit Pál:* A barokk Magyarországon. Bp. 1970.
- Voit Pál:* A francia barokk művészet jelenségei Magyarországon. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: Galavics Géza. Bp. 1975.

KÉPJEGYZÉK

1. Pécs város pecsétnyomója 1505-ből. Pp1t.
2. Pécs város pecsétje 1543—1605 között. Közli *Holub József*: Pécs város pecsétjei. Janus Pannonius Múzeum Évk. 1958. (2. kép)
3. A pécsi székesegyház a város 1691-ben készült pecsétjén. Fasc. 62. Nr. 16. Közli: *Holub i. m.* (3. kép)
4. Pécs legrégibb hiteles ábrázolása 1686. okt. 22.—1687. márc. Wien, Österreichisches Staatsarchiv. Festungen. I. Reichsakten 138. Tollrajz
5. A pécsi belső vár. Részlet Pruner Ignác pozsonyi kőműves városképéből, 1763. Ismerteti *Gosztonyi Gyula*: Pécs 1763-ban. Pruner Ignác városképe. Pécs, é.n. Könyomat
6. Pécs a 18. század első felében. Részlet. Szerzője ismeretlen. A rajz eredetije a Pannonhalmi Rendi Levéltárban, Ad. N. 2545. 723. sz. Tollrajz és akvarell. 640 × 439 cm
7. Josef de Haüy várostérképe Pécsről. 1690 körül. Eredetije: Bad. Generallandsarchiv Karlsruhe Sign.: Grossherzog. Hausfideicommission u. Plansammlung, Hfk. Band VIII. Nr. 21 a. Méret: 27 × 36,5 cm. (1 : 3300) Tollrajz
- 8a Hermann József alaprajza a pécsi belső várról. 1754. Pp1t. Tollrajz és akvarell. 42 × 55 cm
- 8b A pécsi belső vár. Gosztonyi Gyula rekonstrukciója a török hódoltság alatti állapotról. Káptalani Levéltár. Gosztonyi-hagyaték
9. Krammer János alaprajza a pécsi székesegyházról 1783 és 1786 között. Egri Erseki Levéltár. Tervrajzok. 164.
10. Buck József alaprajza a pécsi székesegyházról. 1805. Kápt. lt. Székesegyházi rajztár. 57 × 45 cm
- 11a A pécsi székesegyház déli homlokzata 1748 és 1782 között. Weinmann Márkus metszete. Közli: *Koller*, Tab. VIII.
- 11b A pécsi székesegyház nyugati homlokzata 1748 és 1782 között. Weinmann Márkus metszete. Közli: *Koller*, Tab. V.
- 11c A pécsi székesegyház északi homlokzata 1748 és 1782 között. Weinmann Márkus metszete. Közli: *Koller*, Tab. VII.
- 11d A pécsi székesegyház keleti homlokzata 1748 és 1782 között. Weinmann Márkus metszete. Közli: *Koller*, Tab. VI.
12. A külső altéplomi lejárati lépcsői. Részlet a román kori déli lejárattól, 1710 körüli állapot. Pécsi Egyetemi Könyvtár. 67038. sz. Epitome Historica Episcopalis Civitatis Qu-sis anno 1752. 24 × 12 cm
13. Részlet Franz Bertram Honsbruch síremlékéről. Lorenzo Mattielli műve, 1726
14. Franz Bertram Honsbruch síremléke. Lorenzo Mattielli műve, 1726. Pécs, székesegyház, északkeleti torony
15. A székesegyház belső képe a 19. században. Zelesny Károly felvétele. A negatív a Pécsi Káptalani Levéltárban
16. A székesegyház Krail-féle főoltárának részlete. 1748. Hetvehely
17. Krisztus szobra a székesegyház egykori főoltáráról. Bohumil Gottfried Fritsch köre, 1748. Pécs, püspöki kert
18. Szent Péter szobra a székesegyház egykori főoltáráról. Bohumil Gottfried Fritsch köre, 1748. Pécs, püspöki kert
19. Szent Márton püspök szobra a székesegyház egykori főoltáráról. Bohumil Gottfried Fritsch köre, 1748. Pécs, püspöki kert
20. Szent Adalbert püspök szobra a székesegyház egykori főoltáráról. Bohumil Gottfried Fritsch köre, 1748. Pécs, püspöki kert
21. A főoltár-felépítmény klasszicizáló átépítésének tervrajza. 1780 körül. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 65. 66 × 42 cm

22. A székesegyház egykori szószéke. Johan Georg Hillebrand műve. 1742. A hátlap és az oromzati szobor a 19. századból. Kurd, plébániatemplom
23. Gyertyatartó terve a főoltárhoz. Johana Jacob Kelb műve. 1746. Pécsi Káptalani Levéltár. Fasc. 163. Nr. 8. 15 × 36 cm
24. Gyertyatartó a főoltárról. Aranyozott rézlemez. Johana Jacob Kelb műve. 1746. Nagymányok, plébániatemplom
25. Gyertyatartó megvalósulatlan terve. Johana Jacob Kelb műve. 1746. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 57. 142 × 52 cm
- 26a Stallumok a székesegyház szentélyéből. 1745 körül. Pécs, Notre-Dame-templom oratóriuma
- 26b A stallum részlete a székesegyház szentélyéből, 1745 körül
27. A sekrestye padozati terve 1747-ből. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 20 × 34 cm
28. Ajtó- és ablakkerettervek a sekrestyéhez. Gabriel Mathias Steinböck művei, 1744. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 30 × 22 cm
29. A sekrestye bejáratának terve. Mathias Fölsinger műve. 1747. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 50 × 32 cm
30. A sekrestyeajtó rácsterve. Rosinger István műve. 1746. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 25 × 34 cm
31. A székesegyházbeli levéltárajtó rácsterve. Rosinger István műve. 1746. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 30 × 21 cm
32. A székesegyházbeli egykori levéltár bejárata. Mathias Fölsinger és Rosinger István műve. 1751. Pécs, Dóm tér
- 33a Berényi Zsigmond püspök kazulája. Bécs, 1745. Pécs, székesegyházi ruhatár
- 33b Részlet Berényi püspök kazulájáról
- 34a Berényi Zsigmond püspök kelyhe. Bécs, 1746 körül. Pécs, székesegyházi kincstár
- 34b Monstrancia. M. K. mester, Bécs, 1746. Pécs, székesegyházi kincstár
- 34c Pásztorbot részlete. P. S. mester, Bécs, 177? 9. Pécs, székesegyházi kincstár
- 34d Pásztorbot tervrajzának részlete. Joseph Hauser műve. Bécs, 1750 körül. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 67. 213 × 22 cm
35. A Berényi-kút. 1748. Pécs, székesegyház, északi oldal
- 36a A sekrestyeszekrények terve. Polacsek András műve. Pécs, 1756. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 62. 55 × 45 cm
- 36b Sekrestyeszekrények. Polacsek András és Speth Ferenc munkája, Pécs, 1758. Pécs, székesegyházi sekrestye
- 36c Részlet a sekrestyeszekrényről
37. Imazsámolyok. Speth Ferenc—P. Donát Pécs, 1776. Pécs, székesegyházi sekrestye
38. Kálvária. P. Donát műve. Pécs, 1776. Székesegyházi sekrestye
39. Levétel a keresztről. P. Donát Johann Baumgartner hatása alatt készült műve, Pécs, 1776. Székesegyházi sekrestye
40. Stallum csonkított részlete. Schwerer József és Speth Ferenc munkája, Pécs, 1762. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
41. Stallum hátlapja. Töredék, Pécs 1762. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
42. Szent Péter mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
43. Szent János mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
44. Ifjabb Jakab apostol mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
45. Egyházatya mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
46. Egyházatya mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
47. Apostol mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
48. Apostol mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
49. Apostol mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom

50. Apostol mellszobra az egykori pécsi stallumról. Speth Ferenc műve, Pécs, 1762. Fa. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
51. A papnövendékek padjai a székesegyház szentélyéből. Schwerer József és Speth Ferenc műve, Pécs, 1765 körül. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
52. Részlet a papnövendékek padjairól. Schwerer József és Speth Ferenc műve, Pécs, 1765 körül. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
53. A Mária-kápolna oltárának terve. Franz Xaver Sintz műve, Bécs, 1773. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 60. 71 × 47 cm
54. Orgonaterv. Antoni Römer műve, Grác, 1755—56. Pécsi Káptalani Levéltár. Székesegyházi rajztár. 64. 30 × 45 cm
55. A nagyorgona terve. 1755 körül. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 64. 77 × 43 cm
56. A nagyorgona terve. Joancsek Károly (?) műve, Pozsony, 1757. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 76. 52 × 37 cm
57. Klimó György püspök monstranciája. S. F. mester műve, Bécs, 1767. Pécs, székesegyházi kincstár
58. Klimó György püspök kelyhe. Bécs, 1775. Pécs, székesegyházi kincstár
59. Az altemplom kálvária-oltára. Binder János metszete, 1770. Pécsi Egyetemi Könyvtár 67038. sz. Koller József kéziratai. 13,5 × 17,8 cm
60. Gyóntatószék a székesegyházból. 1771. Pécs, Notre-Dame-templom
61. Gyóntatószék a székesegyházból. 18. század vége—19. század eleje. Hatvan, belvárosi plébániatemplom
62. Gyóntatószék a székesegyház Corpus Christi-kápolnájából. 1780 után. Kővágószőlős, plébániatemplom
63. Szent István-oltár. Franz Xaver Sintz és Martin Fischer alkotása, 1777. Sumony, plébániatemplom
64. Részlet a Szent István-oltárról. Martin Fischer alkotása
65. Szent László szobra a Szent István-oltárról. Martin Fischer alkotása
66. Terv a Szent Mihály-oltárhoz. Antonio Giuseppe Sartori és Johann Krammer műve, 1779. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 12. 46 × 30 cm
67. Terv a Szent Mihály-oltárhoz. Antonio Giuseppe Sartori és Johann Krammer műve, 1779. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 61. 71 × 47 cm
68. Terv a Szent Mihály-oltárhoz. Antonio Giuseppe Sartori és Johann Krammer műve, 1779. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 59. 71 × 47 cm
69. A Szent Mihály-oltár terve, szobor elhelyezéséhez módosítva. Antonio Giuseppe Sartori és Johann Krammer műve. 1779. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 63. 71 × 47 cm
70. Antonio Giuseppe Sartori saját kezű tervrajza a Szent Mihály- és Sebestyén-oltárokhoz. 1779. Pécsi Káptalani Levéltár. Rajzok. 58. 71 × 50 cm
71. A Szent Mihály-oltár. Antonio Giuseppe Sartori műve, 1781. Sumony, plébániatemplom
72. Szent Sebestyén szobra. Antonio Giuseppe Sartori műve, 1781. Pécs, székesegyház, Mária-kápolna
73. A barokkizált Szathmáry-pasztofórium mint a Corpus Christi-kápolna oltára 1786-ban. Zelesny Károly felvétele 1882-ből. Közlő: *Szőnyi*, 3—4.
74. Tabernákulum. Aranyozott réz. 1786-tól 1882-ig a barokkizált Szathmáry-pasztofóriumon állt. Nagymányok, plébániatemplom
- 75a A Corpus Christi-kápolna egykori szószéke. 1780 után. Kővágószőlős, plébániatemplom
- 75b Keresztelőkút, egykor a Corpus Christi-kápolnában. 1780 után. Kővágószőlős, plébániatemplom
76. Keresztelőkút. Aichinger Simon műve, Pécs, 1794, Pécs, székesegyház, Corpus Christi-kápolna
77. Pieta-oltár. Vogl Mihály kőfaragó és Bauer Ferenc szobrász műve, 1789. Pécs, Ágoston téri plébániatemplom
78. Kápolnaajtó-keret a székesegyházból. Pietro Gianone műve. Pécs, 1793. Pécsi Káptalani Levéltár. I. emelet
79. A pécsi székesegyház 1782 körül tervezett déli homlokzata. A szerző rekonstrukciója
80. A pécsi székesegyház 1782 körül tervezett nyugati homlokzata. A szerző rekonstrukciója
81. Antonio Giuseppe Sartori terve a pécsi Dóm tér díszlépcsőjéhez. Krammer János rajza, 1782
82. Antonio Giuseppe Sartori terve a pécsi Dóm tér átépítéséhez. A szerző rekonstrukciója

A felvételeket Lantos Miklós fotóművész készítette.

DIE KATHEDRALE VON PÉCS IM 18. JAHRHUNDERT

VON LÁSZLÓ BOROS

ZUSAMMENFASSUNG

In seiner Studie „Die Kathedrale von Pécs (Fünfkirchen, Quinque-Ecclesiae) im 18. Jahrhundert“ beschreibt der Autor ein Ensemble von Kunstwerken, welches im Stil des Historismus des 19. Jahrhunderts umgebaut, bzw. zerstört wurde. Indem die mittelalterlichen Mauern erhalten blieben, nahm der heutige, den Formschatz des 12. Jahrhunderts nachahmende, unbestritten mit hohem künstlerischem Anspruch errichtete Bau den Platz des einstigen Domes ein. Der Autor nahm die Erforschung der barocken Bauteile, Einrichtungen der früheren Kathedrale von Pécs auf sich, wie auch deren früherer Ausstattung.

Diese Arbeit erstreckte sich auch das Erforschen der Archivalien der gelegentlich des Umbaus von 1882 verkauften oder verlorengegangenen Einrichtungsgegenstände und Kunstwerke. Einen Anhaltspunkt bot allein die 1916 veröffentlichte Arbeit von Otto Szönyi, die den Zustand der Kathedrale vor ihrem Umbau vorigen Jahrhundert beschreibt. Dieses Werk teilt jedoch die Umstände und die Zeit der Entstehung der einzelnen Kunstwerke nicht mit und trennt nicht die Werke aus dem 18. und 19. Jahrhundert.

Bisher wurde keine Studie publiziert, die ausschliesslich die Barock-Kathedrale beschrieben hätte, weshalb wir uns bei diesem rekonstruktivem Werk die Aufgabe stellten, die Veränderungen, bzw. Einrichtungen und Ausstattungen des durch mittelalterliche architektonische Einzelheiten bestimmten Innenraumes von der Stiftung angefangen bis zum jetzigen Moment zu verfolgen, und dabei den einstigen Glanz des Domes im 18. Jahrhundert aufzubeschwören. Unsere Rekonstruktion stützt sich hauptsächlich auf das Erforschen und die Identifizierung der schriftlichen Quellen und Denkmäler. Den grössten Teil der unzähligen Archivalien lieferte das Archiv des Domkapitels von Pécs (Pécsi Káptalani Levéltár), das in dessen Rahmen funktionierende Privatarchiv, das Domarchiv und das neue Wirtschaftarchiv des Domkapitels. Die vorbereitenden Skizzen der Kunstwerke und Schätze des Hochstiftsarchivs halfen bei der Identifizierung der gegenständlichen Denkmäler bedeutend mit. Die Angaben über die Stiftungen des Bischofs György Klimó (1751—1777) aus dem Pécs-er Diözesanarchiv waren für unsere Arbeit sehr wertvoll. Einige der hier abgebildeten Skizzen und Stiche sind erstmals veröffentlicht. Wir entnahmen sie der Skizzensammlung des Hochstiftsarchivs, bzw. dem Archiv der Pécs-er Universitätsbibliothek. Die Forschung über die Arbeiten der Pécs-er Meister wurde durch das Protokollbuch des Archivs vom Komitat Baranya aus dem 18. Jahrhundert und die Matrikel der einzelnen Pfarrämter erleichtert.

Eine andere bedeutende Sicht unserer Forschung ergab die Prüfung der Kirchen der Pécs-er, Egerer und sonstiger Diözesen, wo wir die aus der Pécs-er Kathedrale Ende des vorigen Jahrhunderts abbeforderten Ausstattungen oder deren Bruchstücke, bzw. deren umgestaltete Varianten aufzuspüren, und ihre Herkunft aus der Pécs-er Kathedrale festzustellen suchten. Erst hiernach konnte die Erkundung und Identifizierung der Meister erfolgen, wobei oft bloss ihr Tätigkeitskreis annähernd festgestellt werden konnte.

Die benützte Literatur diente uns mit den unentbehrlichen mittelalterlichen Angaben, den Mitteilungen über die Expansionsrichtung des Barocks, über die Meister und über die Analogien.

An Hand der Mittelalterforschung wird der Beginn des Baues der Kathedrale auf die vierziger Jahre des 11. Jahrhunderts angesetzt. Der älteste Baukomplex ist unzweifelhaft die Krypta, und gewiss ist, dass die Kathedrale im Laufe eines langwährenden Baues zu einer Basilika wurde, deren Chor sich über der Krypta erhob. Sie wurde dreischiffig und ohne Querschiff mit vier Ecktürmen ausgebaut.

Die Reste des späteren gotischen Baues sind in der heutigen Steinsammlung zu finden. Die Überwölbung des bisher mit flacher Decke versehenen Gebäudes mag gegen Mitte des 14. Jahrhunderts begonnen worden sein. Nach Beendigung des Baues wurde er zu Beginn des 15. Jahrhunderts im Inneren mit Fresken ausgestattet, an der Süd- und Westwand wurden gotische Fenster geöffnet und — ebenfalls

im 15. Jahrhundert — Kapellen neben die Kathedrale gebaut. An der Wende des 15. Jahrhunderts erhöhte man den Chor in bedeutenden Masse und versah ihn mit jenem spätgotischen Sterngewölbe, welches bis zum 1882 begonnenen Umbau bestand.

Die Renaissance konnte sich in Pécs, wegen der türkischen Bedrohung und später der Okkupation nicht entfalten, aus dieser Epoche blieb bloss das Sakramentshäuschen des Bischofs Szathmáry erhalten, das noch heute in der Corpus Christi-Kapelle steht.

Die Kathedrale bewahrte auch nach der türkischen Herrschaft ihren mittelalterlichen Charakter. Die Eroberer hatten nämlich die Kirche als Lagerraum, als Schule und sogar als Ort des Gottesdienstes benützt und — abgesehen von den figurlichen Darstellungen — sie nicht beschädigt. Pécs wurde von der türkischen Besetzung im Oktober 1686 befreit. General Gabriel Vecchi hatte die Schätze der Kathedrale abbefördert, das Dach abgetragen und verkauft. Der erste Bischof von Pécs nach der Befreiung, Mátyás Radonay (1687—1703) beschrieb in seinen an den Hof gerichteten Klagebriefen die Übergriffe des Generals Vecchi, im Laufe derer nicht nur die Kathedrale, sondern auch die Stadt und sogar die Bewohnerschaft des Komitats schwere Schäden erlitten haben.

Zufolge der Bemühungen des Bischofs Radonay konnten die Vorbereitungsarbeiten für den Neubau der Kathedrale begonnen werden. Der Beginn der Arbeiten wurde jedoch durch den Tod des Bischofs, später durch den Aufstand der Serben 1704 und den Freiheitskampf des Fürsten Ferenc II. Rákóczi behindert. Der Bau erlitt erneut Beschädigungen und die mühevoll ersetzten Einrichtungen und Ausstattungen wurden wieder geplündert. Ab 1711 liess der neue Bischof, Franz Wilhelm Nesselrod (1703—1732) die durch den Krieg verursachten Schäden herstellen und obendrein Änderungen durchführen, gleichzeitig sorgte er für Ergänzung der Einrichtung und Ausstattung. Unzweifelbar bedeutete das Erscheinen in Pécs des aus einer Westfälischen Soldatenfamilie stammenden Bischofs Nesselrod den Beginn die Einströmung der Barockkultur in die Stadt. An Hand früherer Zusammenhänge können sogar die ersten Quellen des Pécser Barocks ermittelt werden: viele der vom Februar 1712 bis Januar 1713 besorgten Ausstattungsstücke kamen aus Wien oder Pressburg. Es ist bemerkenswert, dass jene Konzeption, die später in Pécs selbst und den Kirchen der umgebenden Dörfer den Baustil und die Form der Ausstattungen und Einrichtungen bestimmte, zuerst in der Kathedrale auftrat. Die Altäre waren damals noch aus Holz und es standen darauf Malereien, deren Kunstwert jenen des von Bischof Nesselrod gestellten Lorenz Mattielli-Grabmal nicht übertraf. Dieses, 1726 in der Kathedrale gestellte Werk Mattielli's ist eng mit seinem im Treppenhaus der Melker Abtei stehenden Statuen verwandt. Nesselrod liess auch die Südfront der Kathedrale barockisieren, achtete jedoch darauf, dass die unversehrten mittelalterlichen Bauelemente unberührt bleiben.

Nach dem Tod des Bischofs Nesselrod nahm Anton Thurn-Taxis (1732—1734) eine kurze Zeit lang den bischöflichen Sitz ein, dem Alvarez Cienfuegos (1735—1739) folgte, der die Diözese von Rom aus leitete, da er nie nach Pécs kam. In Abwesenheit des Bischofs übernahm das Hochstift die Sorge der Erneuerung der Kathedrale, 1735 wurde für die weitere Ausbildung des berühmten Baues ein grosszügiger Kostenanschlagsplan verfertigt. Dieser Kostenanschlag beweist die anregende Rolle des Hochstiftes in der barockisierenden Tendenz einerseits und berichtet anderseits über den Stand und die Ausstattung der Kathedrale in 1735. Der Kostenanschlagsplan zeigt uns ein weitläufiges Programm, dessen Beweggründe nicht ausser Acht zu lassen sind. Pressburg, die damalige Landeshauptstadt und Tirnau hatten sich zu starken geistlichen Mittelpunkten entwickelt. Der Gegenreformationskampf, den die nach der türkischen Herrschaft zurückgesiedelten Mönchsorden unterstützten, gebrauchte auch die Kunst als Waffe. Im Interesse ihres Zieles beschäftigten die grossen kirchlichen Mäzenen mehrere österreichische, besonders Wiener Meister, deren Werke rasch in weitem Kreis bekannt wurden und auch in den entlegenen Gegenden des Landes als Beispiel dienten. Bis 1735 waren bereits mehrere heimische Kathedrale barockisiert, welche schon früher diesen Stil übernommen hatten.

Der neue Bischof, Zsigmond Berényi (1740—1748), der eine rasch emporstiege Karriere gehabt hat, wurde Dank seiner Begabung Ratgeber des Fürstprimas August Christian und verweilte als solcher oft im Ausland. Er wollte seine Erfahrungen auch in Pécs geltend machen, weshalb er sich als Ziel setzte, auch an seinem Sitz das im Norden des Landes bereits blühende Barock ausgestalten, das in dieser Zeit in Pécs erst im Anfangszustand war. 1739 wird — auf Grund des Testaments des Domherrn Imre Bohus — in der St. Emmerich-Kapelle der Kathedrale ein Altar errichtet, dessen Altarbild 1739, bei Gabriel Matthei, Professor der Dresdner Akademie, bestellt wurde.

Durch Beziehungen des Bischofs verfertigte János Krail, Steinmetz aus Pressburg, und ein unbekannter, jedoch aller Wahrscheinlichkeit nach zum Kreis des Georg Raphael Donner gehörende Bildhauer, den neuen barocken Hochaltar der Kathedrale, dessen Fragmente noch heute in der Kirche

von Hetvehely, und seine Skulpturen im bischöflichen Garten in Pécs sichtbar sind. Dieser Marmoralter zeigt zweifellos die Wirkung des ehemaligen Hochaltars des Pressburger Domes. In Ungarn wird die Verbreitung dieses Altartyps mit dem Namen des jüngeren Fischer von Erlach verbunden. Dass dieser neue Altartyp zuerst in Pressburg auftauchte, ist durch die Nähe von Wien zu erklären. Die künstlerische Wirkung an den von Goldschmied Johana Jakob Kelb aus Merzenbad 1746 verfertigten Kandelaber des durch Vermittlung des Bischofs Berényi kund. Die Skulpturen des Pécs-Hochaltars stammen von einem Künstler grosser Begabung. Ihre Proportionen, ihre künstlerische Konzeption knüpfen am meisten an die Kunst des Donner-Nachfolgers Bohumil Gottfried Fritsch an. Die Forschung nimmt diese Tatsache zur Kenntnis, sie anerkennt jedoch Fritsch nicht als Urheber der Werke. Eben deshalb steht die Frage des Meisters des einstigen barocken Hochaltars von Pécs auch weiterhin offen. Die von bisher unbekannten Wiener Bildhauer, Johann Georg Hillebrand gefertigte Kanzel und deren Skulpturen hatte ebenfalls Bischof Berényi bestellt. Letztere sind jetzt in der Kirche von Kurd zu sehen. Zur Amtszeit von Berényi wurde auch die Verbindung mit der Augsburger Goldschmiedekunst aufgenommen, deren Wirkung an den von Goldschmied Johana Jakob Kelb aus Merzenbad 1746 verfertigten Kandelaber des Hochaltars zu erkennen ist. Im Hochstiftsarchiv ist die Korrespondenz mit dem Meister, und der Vertrag über den 1748 aufgestellten Hochaltar aufbewahrt. Ebenfalls in den vierziger Jahren wurden die Chorsitze aufgestellt und die Hauptapsis mit ornamentalen Malereien versehen.

Gleichzeitig mit der Chorausstattung wurde an der Nordseite des Domes die neue Sakristei erbaut. Das prächtige Portal und die schmuckvollen Fensterrahmen hatte der Wiener Steinmetz, Gabriel Steinböck hergestellt. Bischof Berényi ergänzte auch den Paramentbestand und die Goldschmiedarbeiten durch bedeutende Stücke, deren schönste Exemplare in der Garderobe der Kathedrale, bzw. in der Schatzkammer bewahrt werden. 1748, als Berényi starb, zählte der Dom mit seinen prächtigen Kunstwerken zu den hervorragendsten der ungarischen Kathedralen.

Der nächste bedeutende Bischof des 18. Jahrhunderts der Pécs-Diözese nach Berényi war György Klimó (1751—1777). Schon früh wurden seine hervorragenden Talente gewürdigt. Auch am Hof galt er als *persona grata* und die Königin Maria Theresia ernannte ihn erstmals zum Referenten der ungarischen Hofkanzlei und später zum Bischof von Pécs. Einer seiner grosszügigen Pläne war, die von König Ludwig dem Grossen gestiftete mittelalterliche Pécs-Hochschule wieder ins Leben zu rufen, die um 1400 ihre Tätigkeit eingestellt hatte. Er beabsichtigte sein, im Lande als erstes die Öffentlichkeit freigestellte Bibliothek und seine astronomischen Instrumente der Hochschule zur Verfügung zu stellen. Er gründete eine Papiermühle und bat um die Genehmigung Maria Theresias zur Aufstellung einer Druckerei. Zu seiner wissenschaftsfördernden, weitblickenden Konzeption gehörte auch der Plan der Vergrösserung und Verschönerung des Domes und seine Umgebung. Das Pécs-Barock nährte sich auch weiterhin aus österreichischen Quellen, da das Hochstift seine früheren und Bischof Klimó seine ausländischen und heimischen Beziehungen aufrechterhielten. Der künstlerische Geschmack strömte auch weiterhin hauptsächlich über Wien-Pressburg nach Ungarn, und seine Verbreitung beweist, dass Bischof Klimó auch Meister aus Graz bringen liess, die den Verkehr über die Mur-Drau abwickelten. Auf dieser Nebenlinie strömte das Barock ebenfalls nach Pécs. Bedeutendere Bestellungen erhielten 1752 der Uhrmacher Johann Martin Weinhardt und 1753 der Grazer Glockengiesser Martin Felzl. Eine Glocke dieses Meisters hängt noch heute im südöstlichen Turm der Kathedrale. Anton Römer, Orgelbauer aus Graz, verfertigte einen Entwurf für eine Orgel mit 30 Variationen, dieser Plan konnte jedoch nicht verwirklicht werden.

In der Geschichte der Kathedrale nimmt die Tätigkeit des Bischofs Klimó einen bedeutenden Platz ein. Zu seiner Zeit wurde die bereits ein halbes Jahrhundert währende Barockisierung des Domes beendet und die noch fehlenden oder verbrauchten Einrichtungen ergänzt. 1756 wurde die noch heute bestehende, von Pécs-Meistern ausgeführte Einrichtung der Sakristei bestellt. Unter den Malern beschäftigte der Bischof am häufigsten den Wiener Kapuziner Johann Baumgartner (Pater Norbert), dessen zahlreiche Werke noch jetzt in der Pécs-Diözese zu finden sind. In den Briefen von Klimó befinden sich Angaben dafür, dass der Bischof Baumgartner einen jungen Maler anvertraute, der die Bilder am Betschemel der Sakristei im Rokokostil ausführte.

Bei Meistern von Pécs wurden besonders die Tischler- und Holzskulpturarbeiten bestellt. Ferenc Speth ragt durch seine Begabung hervor. 1762 wurden das neue skulpturengeschmückte Chorgestühl aufgestellt, ein hervorragendes Werk der Speth-Werkstatt. Wenn wir diese mit dem Heiligenkreuzer Chorgestühl des Giovanni Giuliani und jenem der früheren Pressburger Donner-Werkstatt vergleichen, kann festgestellt werden, dass die Statuen des Pécs-Speth unter dem Einfluss dieser Vorbilder entstanden.

Bischof Klimó und die Diözese bestellten auch bedeutende Mengen prächtiger Paramente. Das nötige Material kam über Pressburg aus Wien. Die meisten Bestellungen erhielt die Wiener Stickerin, Barbara Leitnerin. Die Goldschmiedearbeiten wurden ebenfalls in Wien gefertigt, jedoch ist der Meister der mit Edelsteinen geschmückten, vergoldeten Silber-Monstranz und Kelches des Bischofs Klimó unbekannt, obwohl diese Werke unter die schönsten der in der Schatzkammer der Kathedrale bewahrten Kunstwerke gerechnet werden können.

Für den äusseren Umbau des Domes trachtete der Bischof Nicolaus Pacassi zu gewinnen, jedoch wurde der barocke Umbau der Domfront durch einen anderen Auftrag Maria Theresias und der unerwarteten Rücktritt des kaiserlichen Oberbaumeisters, sowie durch den verschlimmerten Gesundheitszustand des Bischofs, verhindert. Beschiedene Pläne des Bischofs, sowie die Errichtung zweier Altäre an der Grenze des Schiffes und des Chores, desweiteren die Ausmalung der Corpus Christi-Kapelle, wurden jedoch verwirklicht. Für die Verfertigung der Altäre hatte der Bischof den Wiener Baumeister und Bildhauer, Antonio Giuseppe Sartori ausgewählt, von dem er auch Pläne für das dem Dom benachbarte Gebäude des Hochstiftsarchivs verfertigen liess, die jedoch nicht mehr verwirklicht werden konnten. Seine letzten Bestellungen betrafen die Altäre der Nebenapsiden, die an Stelle der alten Holzaltäre, aus Marmor gefertigt wurden. Für diese Aufgabe suchte Klimó Meister in Wien, die ihre Werke bereits in klassisierender Form schufen. Er wählte den Wiener Bildhauer Johann Martin Fischer, der die Skulpturengruppen der Altäre schuf, wobei er die Ausführung der Architektur dem Wiener Steinmetz Franz Xaver Sintz anvertraute, der bereits früher für ihn gearbeitet hatte. Fischer, der auch für den kaiserlichen Hof arbeitete, beauftragte der Bischof 1774 mit der Ausführung der Skulpturen. Der diesbezügliche Vertrag oder die Skizze blieben nicht erhalten, jedoch nennt das zu Lebzeiten Fischers in Wien erschienene kunsthistorische Werk die Pécs-Altäre unter seinen Werken. Wir wissen, dass Fischer die Skizzen der Altäre 1775 beendete, an Hand derer der Bischof die Errichtung der Altäre am 23. Januar dieses Jahres anordnete. Der St. Stephans-Altar wurde in der nördlichen, der St. Johann d. T.-Altar in der südlichen Apsis aufgestellt. Der erstere ist in Sumony, der letztere, ohne die Statuen, in Kurd zu finden.

Nach den, gelegentlich der Erhebung von Pécs zum Rang einer königlichen Freistadt abgehaltenen Festlichkeiten, ernannte Joseph II. im Juni 1780 den Abkömmling der alten Familie Eszterházy von Galánta, Neffen des Fürstprimas Imre Eszterházy, László Pál (1780—1799) zum Nachfolger des Bischofs Klimó. Der neue Bischof bemühte sich die unverwirklichten Pläne seines Vorgängers auszuführen. Als erste wurden die Skizzen der bei den zum Sanktuarium führenden Stufen aufzustellenden St. Sebastian- und Michael-Altäre durch Antonio Giuseppe Sartori ausgeführt, zu denen bereits Pläne in fünf Varianten fertig standen. Diese haben wir im Archiv des Pécs-Hochstiftes identifiziert. Der St. Michael-Altar steht in der Pfarrkirche von Sumony, wobei vom anderen Altar bloss die Skulpturen in der Marien-Kapelle des heutigen Domes zu sehen sind.

Die Pläne von Klimó für die Ausmalung der Corpus Christi-Kapelle liess Bischof Eszterházy 1786 ausführen, er betraute mit dieser Aufgabe den Soproner Maler Stephan Dorffmeister. Die von Klimó geplante Restaurierung nahm Bischof Eszterházy wieder auf. Für den Umbau der Fassaden wurden bedeutende Skizzen ausgearbeitet. Der originale Plan kann nicht publiziert werden, da er verlorengegangen ist, wir kennen seinen Inhalt jedoch aus den Notizen von Ottó Szönyi. Der Plan ist — selbst beim Fehlen der originalen Quelle — derart bildhaft, dass wir sie an Hand eines Stiches aus dem 18. Jahrhundert zu rekonstruieren versuchten (Abb. 79, 80.). Der 1781 entstandene Plan beschäftigte sich nicht bloss mit der Umänderung des Domes, sondern erstreckte sich auch auf eine Anordnung seiner Umgebung. Sartori verfertigte auch die Pläne für die mit der Fassade der Kathedrale harmonisierende bischöfliche Residenz, für den Bau des Hochstiftes, wie auch für die mit einer Balustrade kombinierte Prunktreppe. Der geplante Umbau der Kathedrale und des Domplatzes wurde durch mehrere Faktoren vereitelt.

Ein Hindernis für den Anwuchs der Baueinrichtungen war, dass die Bischöfe bis Ende der dreissiger Jahre sich wenig oder überhaupt nicht in Pécs aufhielten. Für die Gestaltung und für die Erhöhung des künstlerischen Niveaus der Einrichtungen standen zahlreiche heimische und besonders österreichische Beispiele zur Verfügung. Diese hatten die Bischöfe Nesselrod, Berényi, Klimó und Eszterházy übernommen und eingeführt. Neben den Bischöfen und in ihrer Abwesenheit war es das Hochstift, das die Entfaltung des Domes auf sich nahm. Die vereinte Arbeit hob die Pécs-Kathedrale in den achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts nicht nur auf das Niveau der heimischen, sondern auf das der ähnlichen mitteleuropäischen Kathedrale der Epoche. Beachtlich ist, dass bis zur Mitte der dreissiger Jahre des 18. Jahrhunderts für die feineren Arbeiten österreichische Meister und Werkstätte berufen wurden; später,

als das Handwerk sich in Ungarn entwickelte, erscheinen immer häufiger heimische Werke im Dom.

Der älteste unter den Kathedralen des 18. Jahrhunderts ist der Dom von Pécs, der innerhalb seiner aus der Arpaden Zeit stammenden Mauer, nach der Türkenbelagerung und den darauffolgenden schwierigen Zeiten, der Entfaltung der Barockkunst eine Möglichkeit bot. Als künstlerisches Zentrum von Pécs und des Komitats Baranya, verbreitete sie den Geist des Barocks und später des frühen Klassizismus. Ihre Wirkung ist an der hohen ästhetischen Bildung der lokalen Handwerker, sowie an der Einrichtung, Ornamentierung der Kirchen und Altäre des 18. Jahrhunderts der Pecs umgebenden Dörfer abzumessen. Die aus dem 18. Jahrhundert stammende, oben beschriebene Kathedrale ist bei den Umänderungen des 19. Jahrhunderts vollständig verschwunden. Ihre Einrichtung wurde zerstreut, jedoch lebt der Geist ihres Umbauplanes von 1781 in der Ausgestaltung der heutigen Hauptfassade und dem harmonischen Bild des Domplatzes weiter.

BILDERVERZEICHNIS

1. Siegel der Stadt Pécs (Fünfkirchen, Quinque-Ecclesiae) aus 1505. Pécs, Bischöfliches Archiv
2. Siegel der Stadt Pécs aus den Jahren 1543 bis 1605. Veröffentlicht von József Holub: Pécs Város Pecsétei (Die Siegel der Stadt Pécs) (Janus Pannonius Múzeum Évk. 1958. Abb. 2)
3. Der Dom von Pécs am Siegel Pécs aus 1691. Privatarhiv des Pécs-er Hochstiftes. Fasc. 62. Nr. 16.
4. Die älteste authentische Abbildung von Pécs. (22. Okt. 1686 — März 1687) Wien, Höfkammerarchiv. Festungen I. Reichsakt 138. Federzeichnung
5. Die Innenburg von Pécs. Detail aus dem Pozsonyer Stadtbild des Maurers Ignác Pruner, 1763. Publiziert von Gyula Gosztonyi: Pécs in 1763. Stadtbild von Ignác Pruner. Pécs ohne Jahreszahl. Litographie
6. Pécs in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Detail. Autor unbekannt. Das Original der Zeichnung befindet sich im Ordensarchiv von Pannonhalma, Ad N. 2545. Nr. 723. Abmessung 640 × 439 cm. Federzeichnung und Aquarell
7. Stadtplan von Josef de Haüy (um 1690). Das Original in Bad. Generallandesarchiv Karlsruhe Hfk. Bd. VIII. Nr. 21 a. Abmessung 27 × 36,5 cm (1 : 3300)
- 8a Grundrissplan der Innenburg von Pécs von Josef Hermann, 1754. Pécs. Bischöfliches Archiv. Federzeichnung und Aquarell. 42 × 55 cm
- 8b Die Innenburg von Pécs. Rekonstruktion von Gyula Gosztonyi. Zustand nach dem Türkenzeit Pécs Hochstiftsarchiv. Nachlass Gosztonyi
9. János Krammer: Grundriss des Domes von Pécs, zwischen 1783 und 1786. Erzbischöfliches Archiv von Eger. Skizzen 164.
10. Grundriss des Pécs-er Domes von Josef Buck. 1805. Pécs. Hochstiftliches Archiv, Skizzensammlung des Domes. 57 × 45 cm
- 11a Südfassade des Pécs-er Domes zwischen 1748 und 1782. Stich von Markus Weinmann. Veröffentlicht durch Josef Koller: Prolegomena in Historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804. Tab. VIII.
- 11b Westliche Fassade des Domes von Pécs zwischen 1748 und 1782. Stich von Markus Weinmann. Veröffentlicht durch Josef Koller: Prolegomena in Historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804. Tab. V.
- 11c Nordfassade des Domes von Pécs zwischen 1748 und 1782. Stich von Markus Weinmann. Veröffentlicht durch Josef Koller: Prolegomena in Historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804. Tab. VII.
- 11d Ostfassade des Domes von Pécs zwischen 1748 und 1782. Skizze von Markus Weinmann. Veröffentlicht durch Josef Koller: Prolegomena in Historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804. Tab. VI.
12. Treppen des äusseren Abstieges zur Krypta. (Ansicht vom südlichen Abstieg der romanischen Epoche auf die Krypta). Zustand um 1710. Bibliothek der Universität von Pécs, Nr. 67038. Epitome Historica Episcopalis Civitatis Qu-sis anno 1752. 24 × 12 cm
13. Detail vom Grabmal des Franz Bertram Honsbruch. Werk des Lorenzo Mattielli. 1726
14. Grabmal des Franz Bertram Honsbruch. Werk des Lorenzo Mattielli. 1726. Pécs, Dom, Nordöstlicher Turm
15. Innenansicht der Kathedrale im 19. Jahrhundert. Photographie von Károly Zelesny (Das Negativ im Pécs-er Hochstiftsarchiv)
16. Detail des Hochaltars der Kathedrale von Krail. 1748. Hetvehely
17. Christus-Statue vom einstigen Hochaltar der Kathedrale. Kreis des Bohumil Gottfried Fritsch. 1748. Pécs, Bischöflicher Garten

18. Statue St. Peters vom einstigen Hochaltar der Kathedrale. Kreis des Bohumil Gottfried Fritsch. Pécs, Bischöflicher Garten
19. Statue des Bischofs St. Martin vom einstigen Hochaltar der Kathedrale. Kreis des Bohumil Gottfried Fritsch. 1748. Pécs, Bischöflicher Garten
20. Statue des Bischofs St. Adalbert vom einstigen Hochaltar der Kathedrale. Kreis des Bohumil Gottfried Fritsch. 1748. Pécs, Bischöflicher Garten
21. Entwurf zum Umbau des Hochaltar-Oberbaues. Um 1780. Hochstiftsarchiv von Pécs, Zeichnungen Nr. 65. 66 × 42 cm
22. Einstige Kanzel des Domes. Johann Georg Hillebrand. 1742. Die hintere Wand und die Giebelstatue aus dem 19. Jahrhundert. Kurd, Pfarrkirche
23. Entwurf eines Leuchters für den Hochaltar. Johana Jacob Kelb. 1746. Hochstiftsarchiv von Pécs. Fasc. 163, Nr. 8. 15 × 36 cm
24. Leuchter vom Hauptaltar. Vergoldete Kupferplatte. Johann Jacob Kelb. 1746. Nagymányok, Pfarrkirche
25. Skizze eines unausgeführten Leuchters. Johana Jacob Kelb. 1746. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen, Nr. 57. 142 × 52 cm
- 26a Sitze aus dem Sanktuarium des Domes. Um 1745. Pécs, Oratorium der Notre-Dame Kirche
- 26b Detail des Sitzes
27. Plan für den Bodenbelag der Sakristei. 1747. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen. 20 × 34 cm
28. Skizzen für Tür- und Fensterrahmen der Sakristei. Gabriel Mathias Steinböck. 1744. Hochstiftsarchiv von Pécs, Zeichnungen. 30 × 22 cm
29. Plan des Einganges zur Sakristei. Mathias Fölsinger. 1747. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen. 50 × 32 cm
30. Skizze zum Gitter des Sakristeieinganges. István Rosinger. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen. 25 × 34 cm
31. Plan zum Gitter der Eingangstüre des Domarchivs. István Rosinger. 1746. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen 30 × 21 cm
32. Eingang des einstigen Archivs der Kathedrale. Mathias Fölsinger und István Rosinger. 1751. Pécs, Domplatz
- 33a Casula des Bischofs Zsigmond Berényi. Wien. 1745. Vestiarium der Kathedrale von Pécs
- 33b Detail der Casula des Bischofs Berényi
- 34a Kelch des Bischofs Zsigmond Berényi. Wien, um 1746. Schatzkammer der Kathedrale von Pécs
- 34b Monstranz. Meister M. K., Wien, 1746. Schatzkammer der Kathedrale
- 34c Detail eines Bischofsstabes. Meister P. S., Wien 1779. Schatzkammer der Kathedrale
- 34d Skizze eines Bischofsstabes. Detail. Joseph Hauser, Wien. Um 1750. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen Nr. 67. 213 × 22 cm
35. Der Berényi-Brunnen. 1748. Pécs, Nordseite des Domes
- 36a Plan der Kästen der Sakristei. Andreas Polacsek, Pécs, 1756. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen, Nr. 62. 55 × 45 cm
- 36b Die Kästen der Sakristei. Andreas Polacsek und Franz Speth. Pécs, 1758. Sakristei des Pécs-er Domes
- 36c Detail des Sakristei-Kastens
37. Betschemel. Franz Speth—P. Donát, Pécs, 1776., Pécs, Domsakristei
38. Kreuzweg. Werk des Pater Donat, 1776. Pécs, Domsakristei
39. Abnahme vom Kreuz. Werk des Pater Donat, entstanden unter Johann Baumgartners Wirkung. 1776. Pécs. Domsakristei
40. Verstümmeltes Detail des Chorsitzes. Werk des Joseph Schwerer und Franz Speth. Pécs, 1762. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
41. Hinterfläche des Chorsitzes. Fragment. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
42. Büste St. Peters vom einstigen Pécs-er Chorsitz. Franz Speth, Pécs, 1762. Holz. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
43. Büste St. Johannis, vom einstigen Pécs-er Chorsitz. Franz Speth, 1762. Holz. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
44. Büste des Apostel Jakob des Jüngeren, vom einstigen Pécs-er Chorsitz. Franz Speth, Pécs, 1762. Holz. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt

45. Kirchenvater vom einstigen Pécsér Chorsitz. Franz Speth, Pécs, 1762. Holz. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
46. Kirchenvater vom einstigen Pécsér Chorsitz. Franz Speth, Pécs, 1762. Holz. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
47. Apostelfigur vom einstigen Pécsér Chorsitz. Franz Speth, Pécs, 1762. Holz. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
48. Apostelfigur vom einstigen Pécsér Chorsitz. Franz Speth, Pécs, 1762. Holz. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
49. Apostelfigur vom einstigen Pécsér Chorsitz. Franz Speth, 1762. Holz. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
50. Apostelfigur vom einstigen Pécsér Chorsitz. Franz Speth, 1762. Holz. Hatvan. Pfarrkirche der Innenstadt
51. Bänke der Seminaristen aus der Sakristei des Domes. Werk von Josef Schwerer und Franz Speth, um 1765. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
52. Detail von der Bank der Seminaristen. Franz Speth, um 1765. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
53. Plan des Marienaltars. Franz Xaver Sintz, Wien, 1773. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen. Nr. 60. 71 × 47 cm
54. Plan der Orgel. Anton Römer, Graz, 1755—56. Hochstiftsarchiv, Zeichnungsammlung des Domes. Nr. 64. 30 × 45 cm
55. Plan der grossen Orgel. Um 1755. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen, Nr. 64. 77 × 43 cm
56. Plan der grossen Orgel. Károly Joancsek(?), Pressburg, 1757. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen, Nr. 76. 52 × 37 cm
57. Monstranz des Bischofs György Klimó. Meister S. F., Wien, 1767. Pécs, Schatzkammer der Kathedrale
58. Kelch des Bischofs György Klimó, Wien, 1775. Pécs, Schatzkammer des Domes
59. Kreuzweg-Altar der Krypta. Stich von János Binder. 1770. Universitätsbibliothek von Pécs, Nr. 67038. Manuskripten des Joseph Koller. Nr. 13, 5 × 17,8 cm
60. Beichtstuhl aus dem Dom. 1771. Pécs, Notre-Dame Kirche
61. Beichtstuhl aus dem Dom. Ende des 18., Beginn des 19. Jahrhunderts. Hatvan, Pfarrkirche der Innenstadt
62. Beichtstuhl aus der Corpus Christi-Kapelle des Domes. Nach 1780. Kővágószőlős, Pfarrkirche
63. St. Stephan's-Altar. Franz Xaver Sintz und Martin Fischer. 1777. Sumony, Pfarrkirche
64. Detail vom St. Stephan's-Altar. Statuen von Martin Fischer
65. Statue des St. László vom St. Stephan's-Altar. Skulptor: Martin Fischer
66. Plan des St. Michael-Altars. Antonio Giuseppe Sartori—Johann Krammer. 1779. Pécs. Hochstiftsarchiv. Zeichnungen Nr. 12. 46 × 30 cm
67. Plan des St. Michael-Altars. Antonio Giuseppe Sartori und Johann Krammer. 1779. Hochstiftsarchiv in Pécs. Zeichnungen. Nr. 61. 71 × 47 cm
68. Plan des St. Michael Altars. Antonio Giuseppe Sartori und Johann Krammer. 1779. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen, Nr. 59. 71 × 47 cm
69. Plan des St. Michael-Altars, modifiziert zur Errichtung einer Statue. Antonio Giuseppe Sartori — Johann Krammer, 1779. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen, Nr. 63. 71 × 47 cm
70. Originalskizze des Antonio Giuseppe Sartori für den St. Michael- und St. Sebastian-Altar. 1779. Hochstiftsarchiv von Pécs. Zeichnungen, Nr. 58. 71 × 50 cm
71. Der St. Michael-Altar. Antonio Giuseppe Sartori, 1781. Sumony, Pfarrkirche
72. Statue des St. Sebastian. Antonio Giuseppe Sartori, 1781. Pécs, Dom, Marien-Kapelle
73. Das barockisierte Szathmáry-Pastofoium als Altar der Corpus Christi-Kapelle, 1786. Photographie von Károly Zelesny 1882. Publiziert von Otto Szőnyi: „A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotában“ (Beschreibung des Domes von Pécs vor seinem Umbau in 1882) Pécs-Baranya megyei múzeum (Museum des Komitats Pécs-Baranya) Egyesület Ért. 1916. 3—4.
74. Tabernakel. Vergoldetes Kupfer. Stand von 1786 bis 1882 am barockisierten Szathmáry-Pastofoium. Nagymányok, Pfarrkirche
- 75a Einstige Kanzel der Corpus Christi-Kapelle. Nach 1780. Kővágószőlős, Pfarrkirche
- 75b Taufbecken, einst in der Corpus Christi-Kapelle. Nach 1780. Kővágószőlős, Pfarrkirche

76. Taufbecken. Simon Aichinger, Pécs, 1794. Pécs, Dom, Corpus Christi-Kapelle
77. Der Pieta-Altar, Werk des Steinmetz Mihály Vogl und des Bildhauers Ferenc Bauer. 1789. Pécs. Pfarrkirche am Augustinerplatz
78. Türrahmen einer Kapelle aus dem Dom. Pietro Gianone, Pécs, 1794. Pécs, Hochstiftsarchiv, I. Stock
79. Plan der Südfront des Domes von Pécs aus 1782. Rekonstruktion des Autors
80. Plan der Westfront des Domes von Pécs aus 1782. Rekonstruktion des Autors.
81. Plan der Prunktreppe des Domplatzes von Pécs von Antonio Giuseppe Sartori. Zeichnung von Johann Krammer. 1782
82. Plan des Antonio Giuseppe Sartori für den Umbau des Domplatzes von Pécs. Rekonstruktion des Autors.

Photos: Miklós Lantos

NÉVMUTATÓ

- Aggházy Mária 81
 Adamovics János 43, 44, 86
 Ahmed aga 12
 Aichinger Simon 57
 Albert kanonok 11
 Alsáni Bálint pécsi püspök 10, 11, 95
 Angeli bibornok 10
 Anton festő 39
 Antonelli Bertalan 17, 20, 25, 72, 77

 Bakics Gábor 73
 Batschek eszéki építész 62, 94
 Bauer Ferenc 56, 57, 92
 Baumgartner, Johann (P. Norbert) 39, 43, 52, 83, 84, 85, 86, 94, 106
 Beniczky János 57
 Berényi Zsigmond pécsi püspök 26, 27, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 52, 56, 58, 63, 66, 79, 95, 105, 106, 107
 Binder János Fülöp 47, 88
 Bohus Imre 26, 31, 66, 78, 105
 Buck József 14, 15, 16, 21, 84, 86
 Budai György 87

 Cienfuegos, Alvarez pécsi püspök 24, 26, 27, 105
 Consolati, Jacopo Antonio 53

 Demeter köfaragó 81
 Demeter István 91
 Demetrius pécsi püspök 95
 Dercsényi Balázs 84
 Dolliner, Franz 46
 Domsics Mátyás 34, 35, 36, 66, 73
 Donát pater 39, 43, 52, 94
 Donner, Georg Raphael 30, 31, 41, 42, 85, 105, 106
 Dorffmaister István 55, 56, 63, 67, 92, 94, 107
 Dulánszky Nándor pécsi püspök 33, 81
 Dullersberg János 71

 Eichoffer Lipót 81
 Erdélyi János 21, 73
 Erdődy László 26
 Ernst Zsigmond (Hampo) pécsi püspök 10, 12, 14, 69, 70
 Esterházy Imre esztergomi érsek 26, 27, 30, 42, 53, 65
 Eszterházy Károly egri püspök 86
 Eszterházy Pál László pécsi püspök 14, 23, 47, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 91, 92, 93, 107

 Fay Ferenc 70
 Feltl, Martin 38, 106
 I. Ferenc osztrák császár 90
 Fischer János 89
 Fischer, Johann Martin 50, 51, 57, 89, 90, 92, 93, 107
 Fischer von Erlach (id.), Johann Bernhard 30
 Fischer von Erlach (ifj.), Joseph Emmanuel 30, 106
 Floris, Cornelis 54
 Fonyó Sándor 23, 38, 39, 40, 41, 42, 66, 84
 Fölsinger Mátyás 34, 58, 62, 94
 Freis József 46, 47
 Fritsch, Bohumil Gottfried 30, 106

 Garas Klára 39
 Gasser Gáspár 87
 Gazzaniga, Pietro 89
 Georgius pécsi püspök 11, 58, 95
 Gianone Péter 58, 93, 94
 Girk György pécsi püspök 72
 Giuliani, Giovanni 41, 106
 Givovics József 26, 27
 Glavinich Sebestyén 16, 20, 22, 23, 40, 66, 72, 74, 77
 Gosztonyi Gyula 70
 Görög Demeter 81
 Grossmann József 91

Guardian pater 43, 85
Guttman jezsuita 16, 70

Haas Mihály 26, 70
Hajós Géza 72
Hamer Vilmos pécsi püspök 9, 10
Hartelmayer, Anton 52
Hassán Jakovali 23
Haüy, Joseph de 14, 15, 70, 84
Heinricus pécsi püspök 11, 57, 95
Hell Miksa 86
Henszmann Imre 72
Herbert József 35, 38
Hermann József 14, 15, 16, 38, 82
Hike Kristóf 36, 82
Hillebrand, Johann Georg 31, 81, 106
Hillebrandt, Hans Anton 81
Holmer Ferenc 78
Holz Pál 40
Honsbruch, Franz Bertram 21, 95
Horváth György 13

Jadot, Nicolaus 48
Jakab, bencés szerzetes 70
Janus Pannonius 10, 70
II. József osztrák császár 53, 60, 107
Joancsek Károly 44, 45, 87

Kapucsy György 16, 20, 25, 43, 71, 72, 73, 77, 78
Kasztler Lőrinc 46, 47
Kazó István 25, 66, 78
Kálnói András pécsi püspök 10
Kelb, Johana Jacob 32, 81, 106
Kelényi György 81
Keresztély Ágost érsek-primás 27, 65, 105
Kertizza Ferenc Mátyás szerémi püspök 87
Klimó György pécsi püspök 8, 14, 22, 23, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 62, 63, 66, 70, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 95, 104, 106, 107
Klobusiczky Ferenc gyulafehérvári püspök 30
Kohl, Franz 42
Koller József 15, 36, 54, 62, 82, 91, 94
Korsós István 13
Kovács Mihály 91
Krail János Péter 27, 28, 30, 35, 79, 80, 91, 105
Krajczér József 35

Krammer János 14, 48, 53, 60, 62, 86, 91
Kronowetter József 27

I. Lajos (Nagy), király 37, 106
Lajos Vilmos, bádeni örgróf 14
Leitnerin, Borbála 45, 87, 107
I. Lipót német-római császár 17, 18

Maliková, Maria 80, 85
Mangin, Johann 16, 17, 71
Matthei, Gabriel 27, 79, 105
Mattielli, Lorenzo 21, 22, 105
Mária Terézia királynő 37, 48, 106, 107
Merckh, Johann Martin 81
Messerschmidt, Franz Xaver 89
Migazzi Kristóf váci püspök 53
Millner Ferenc 48
Mitterpacher Dániel 56
Móré Fülöp pécsi püspök 70

Nesselrod, Franz Wilhelm pécsi püspök 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 33, 36, 40, 62, 65, 66, 72, 73, 74, 95, 105, 107
Nigrini államtanácsos 43, 86
Nunkovics György 53, 66

Oláh Miklós 16
Orseolo Péter magyar király 9
Ország András pécsi segédpüspök 36, 47, 50

Pacassi (Bagazzi), Nicolaus 48, 49, 52, 60, 89, 107
Paffán Ignác 57
Pataki Vidor 13
Pataky Dénes 88
Pavich György 87
Pethő József 43, 47, 55, 56, 58, 61, 87
Petrovich Ede 70, 72, 93
Petz Mátyás 82
Pichler József 87
Pinterhoffer Fülöp 80
Poch-Kalous, Margarethe 89
Poczleiner János 21, 81
Pollack András 38, 39, 81, 83
Pollack Mihály 48, 61
Poroszlói (Neszmélyi) Miklós pécsi püspök 10
Pruner Ignác 14, 70
Pruner János 88

Radonay Mátyás pécsi püspök 12, 13, 16,
17, 18, 25, 57, 70, 71, 75, 95, 105
Rainhardt János 82
Raisz Bálint 17, 72
Raisz Péter 87
Rátky Menyhért 13
Rieder János 33, 81
Riszlmajer János 40
Rosinger István 34, 35, 36, 82
Römer, Franz Anton 44, 86, 106

Salamon király 11
VI. Sándor pápa 69
Sartori, Antonio Giuseppe 52, 53, 54, 55, 56,
59, 60, 62, 90, 91, 93, 94, 107
Schiffel, Johann 53
Schletterer, Jacob 42
Schmidt, Friedrich 9, 15, 61, 86
Schrattenbach bécsi tanár 39, 83
Schultz Ferenc János 80
Senser Pál 26, 79, 94
Sigrist, Franz 86
Simonetti fráter 87
Sintz, Franz Xaver 43, 44, 50, 85, 86, 107
Skerlecz Miklós 71
Speth Ferenc 26, 27, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 49,
82, 83, 106
Spöttin (Spethin), Maria Barbara 85, 89
Steinböck, Gabriel Mathias 34, 35, 106
Stek Boldizsár 11

Stek József 11
Stitkovics János 26, 76, 78
Stöhr János 47
Strudel, Peter 57
Szathmáry György pécsi püspök 10, 11, 12,
62, 91, 105
Szily János szombathelyi püspök 92
Szolimán szultán 12
Szönyi Ottó 7, 15, 21, 34, 40, 41, 49, 55, 58,
79, 82, 89, 91, 92, 93, 104, 107

Thurn-Taxis, Anton pécsi püspök 24, 105
Thüngen, Karl 12
Troll Ferenc 80
Trono, Carlo Giacinto 31, 80, 81

Vecchi, Gabriel 12, 13, 70, 105
Viez Antal 45, 49, 87
Vogl Mihály 56
Volger Bernát 35, 46, 82, 88
Vörös Mihály 79

Weinbert Péter 89
Weinhardt, Johann Martin 37, 106
Weinmann Márkus 15, 16, 22, 36, 40, 60, 65
Winter Mihály 48, 88, 89
Wittmann Mihály 20
Wolffersdorf generális 89

Zichy Mihály 55
Zsigmond herceg (I. Zsigmond) 11

HELYNÉVMUTATÓ

Abaliget 88
Augsburg 32, 66, 95

Baranyaszentlászló (Szentlászló) 63
Bécs 13, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 30, 31, 32,
34, 35, 36, 37, 39, 43, 45, 46, 48, 49, 50, 52,
53, 57, 59, 66, 67, 73, 78, 80, 81, 83, 84, 85,
86, 87, 89, 90, 92, 105, 106, 107
Buda 47, 48, 56, 57, 58, 61, 71, 88, 92
Budafa 60
Budapest 31
Bükkösd 28, 56

Carrara 54, 90

Dárda 88
Domolospusztá 94
Drezda 21, 27, 79, 105

Eger 54, 65, 86, 91, 104
Egerszeg 13
Eszék (Osijek) 26, 47, 62, 66, 89
Esztergom 27, 37, 58, 86

Frodau (?) 16, 71

Grác 25, 30, 37, 38, 41, 44, 48, 66, 85, 86, 88,
106
Győr 31, 65, 66, 69
Gulafehérvár (Alba Julia) 7, 30, 42, 65, 66
Gyűd 34

Hatvan 41, 49, 95
Heiligenkreuz 41, 106
Hetvehely 28, 81, 95, 106
Hochkirchen 12
Hosszúhetény (Hetény) 88

Innsbruck 90

Kalocsa 30, 64, 65, 66
Kelheim 34, 95
Köln 18
Kővágószőlős 49, 56, 95
Kurd 31, 32, 50, 51, 91, 95, 107

Lüttich 18

Mánfa 56
Máriavölgy (Marianka) 27, 31
Mecseknádasd (Nádasd) 46, 52, 63, 88, 89,
94
Melk 21, 73, 105
Merzenbad 32, 81, 106
Miholjac (Donji Miholjac) 91
Mohács 18, 23, 63, 70, 79, 89, 91, 94
München 90
Münster 18

Nagykapu 70
Nagymányok 32, 55, 95
Nagyszeben (Sibiu) 69
Nagyszombat (Trnava) 23, 26, 27, 37, 52, 64,
65, 105
Nagyvárad (Oradea) 65, 66, 69
Novi 37
Nyitra (Nitra) 23, 26, 65, 66

Ordacsehi 88

Pannonhalma 70
Paros 25
Pápa 49, 54, 91
Pellérd 79
Pest 30, 40, 48, 69
Pécs 12, 13, 30, 31, 32, 42, 45, 46, 47, 48, 50,
52, 53, 55, 56, 61, 62, 66, 67, 69, 70, 73,
80, 81, 85, 88, 89, 93, 95, 104, 105, 106, 108
Pécsvárad 46, 56

Pétervárad (Petrovaradin) 21

Pozsony (Bratislava) 7, 14, 15, 19, 23, 24, 26,
27, 28, 29, 30, 33, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 52, 64, 65, 66, 67, 70, 79, 80, 83,
85, 86, 87, 88, 89, 105, 106, 107

Róma 18, 24, 27, 30, 47, 52, 53, 54, 59, 93,
105

Sacco 90

Salzburg 18

Selmec (bánya) (Banská Štiavnica) 11

Siklós 46, 56

Sopron 31, 55, 69, 92, 107

Strasbourg 45

Sumony 50, 54, 95, 107

Szanlánta 26

Székesfehérvár (Fehérvár) 18, 23, 31, 38, 83

Szigetvár 94

Szombathely 65, 66, 92

Temesvár (Timișoara) 65, 66

Tihany 31

Ujlak (Nyitraujlak?) 73

Ujvár (Ěrsekujvár/Nové Zámky/) 27

Űrög 35

Vác 53, 65

Velence 53

Verőce 47

Versailles 45

Veszprém 7, 23, 26, 65, 66

Weingarten 45

Westfalia 18, 105

Zalavár 18

Zomba 89, 94

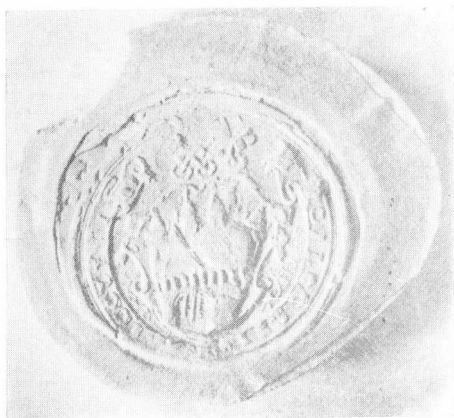
KÉPEK

1. Pécs város pecsétnyomója 1505-ből

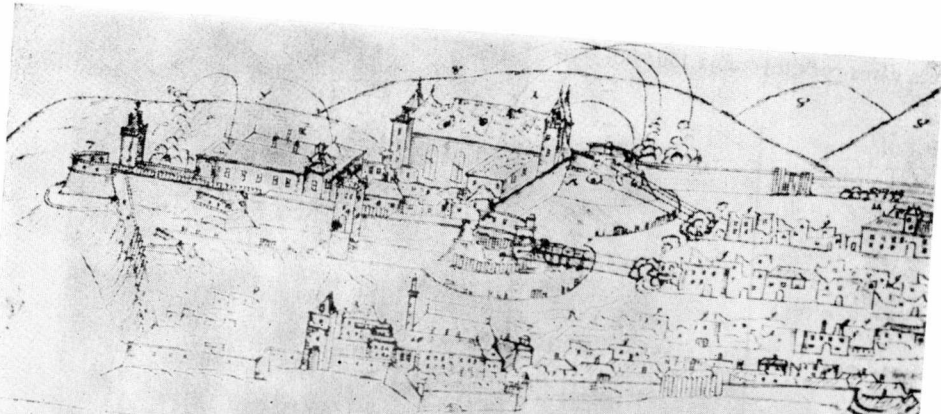
2. Pécs város pecsétje 1543—1605 között

3. A pécsi székesegyház a város 1691-ben használt pecsétjén

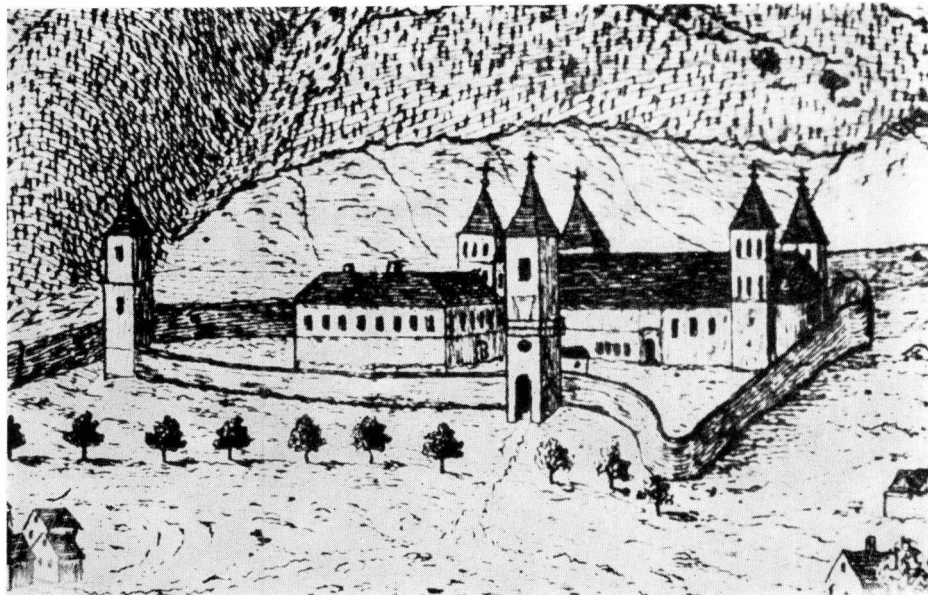

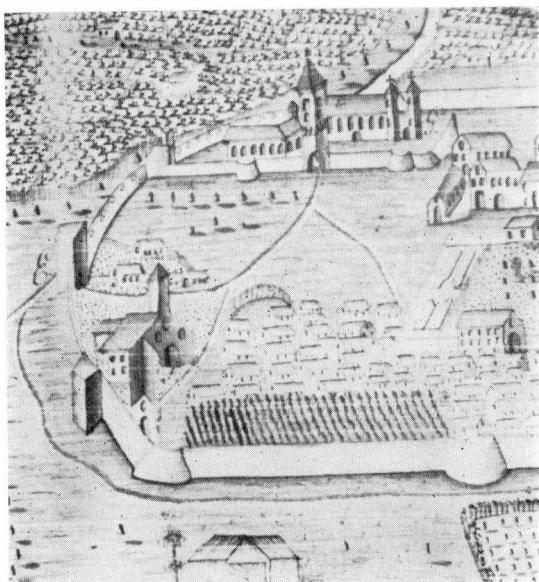

Helyi Belvárosi Történeti és Leírás. A város a Duna jobb partján fekszik, a Duna folyó mellett. A város körüli területen számos erődítmény és vérték található. A város fő része a Duna mentén fekszik, ahol a városi épületek és a templomok találhatók. A városi épületek között a legjelentősebb a Szent István-templom, amely a városi központban található. A városi épületek mellett a városi erődítmények és vértékek is megtalálhatók. A városi erődítmények között a legjelentősebb a Szent István-erődítmény, amely a városi központban található. A városi erődítmények mellett a városi vértékek is megtalálhatók. A városi vértékek között a legjelentősebb a Szent István-verték, amely a városi központban található.

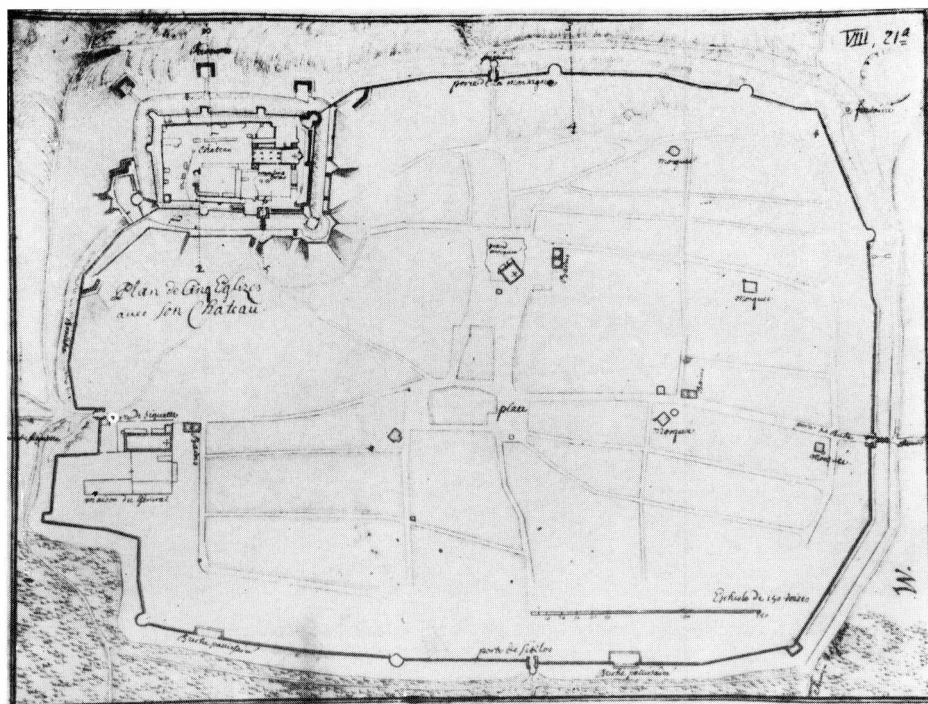
4. Pécs legrégibb hiteles ábrázolása, 1685. okt. 22—1687. márc. Tollrajz

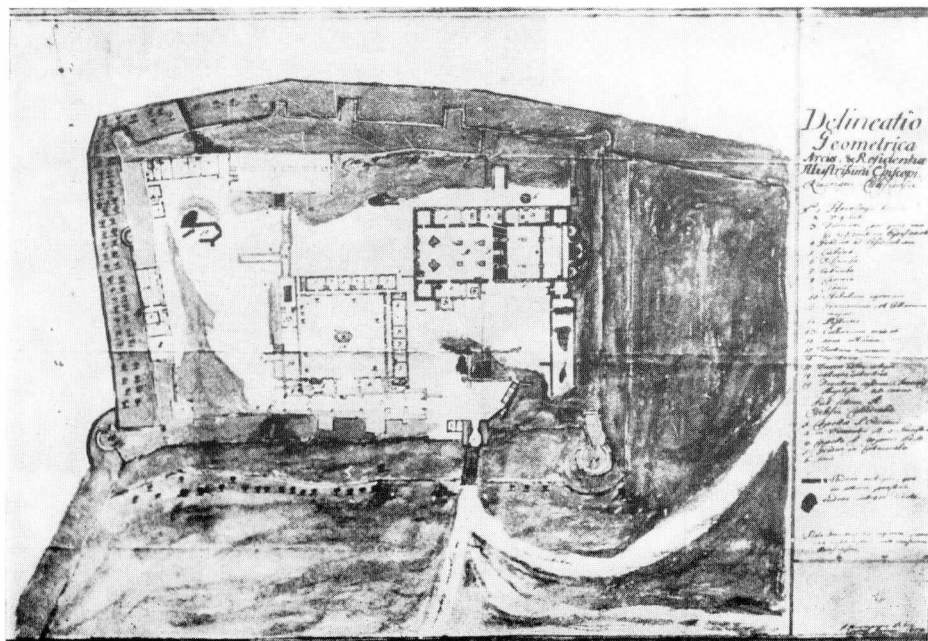
5. A pécsi belső vár. Részlet Pruner Ignác pozsonyi kőműves városképből, 1763. Könyvomat

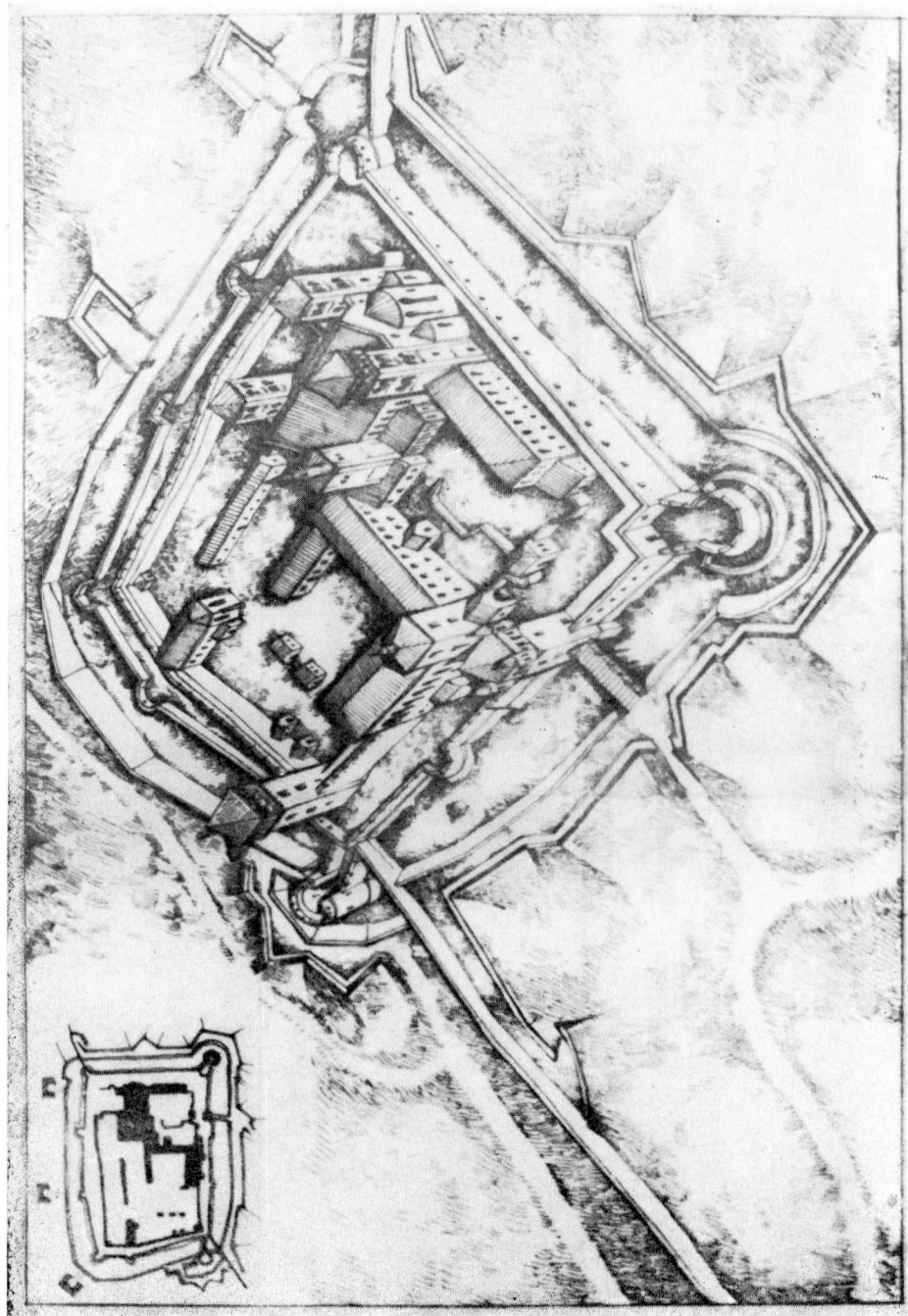
6. Pécs a 18. század első felében.
Tollrajz és akvarell részlete

7. Josef de Haüy várostérképe Pécsről, 1690 körül

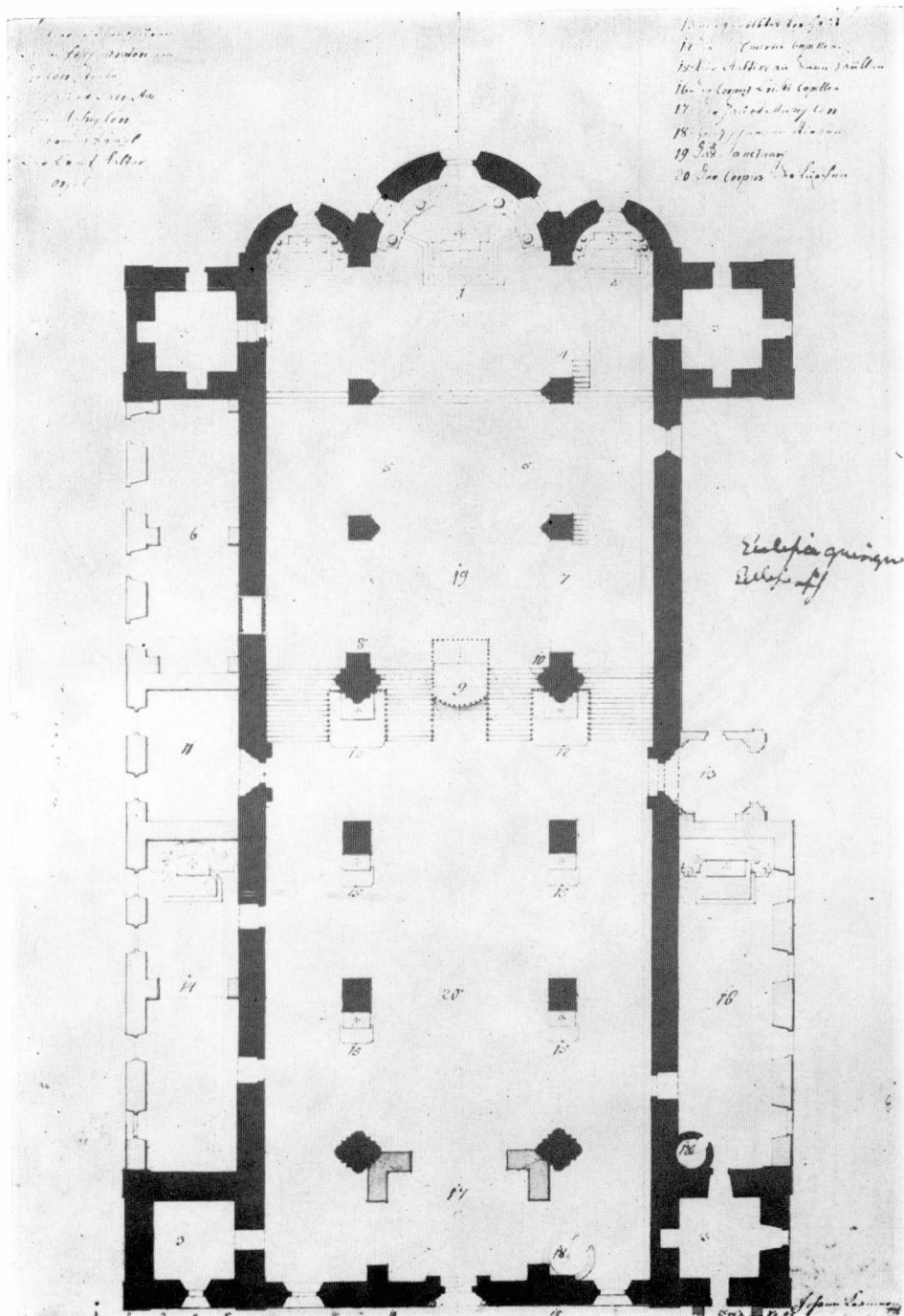

8a Hermann József alaprajza a pécsi belső várról. 1754

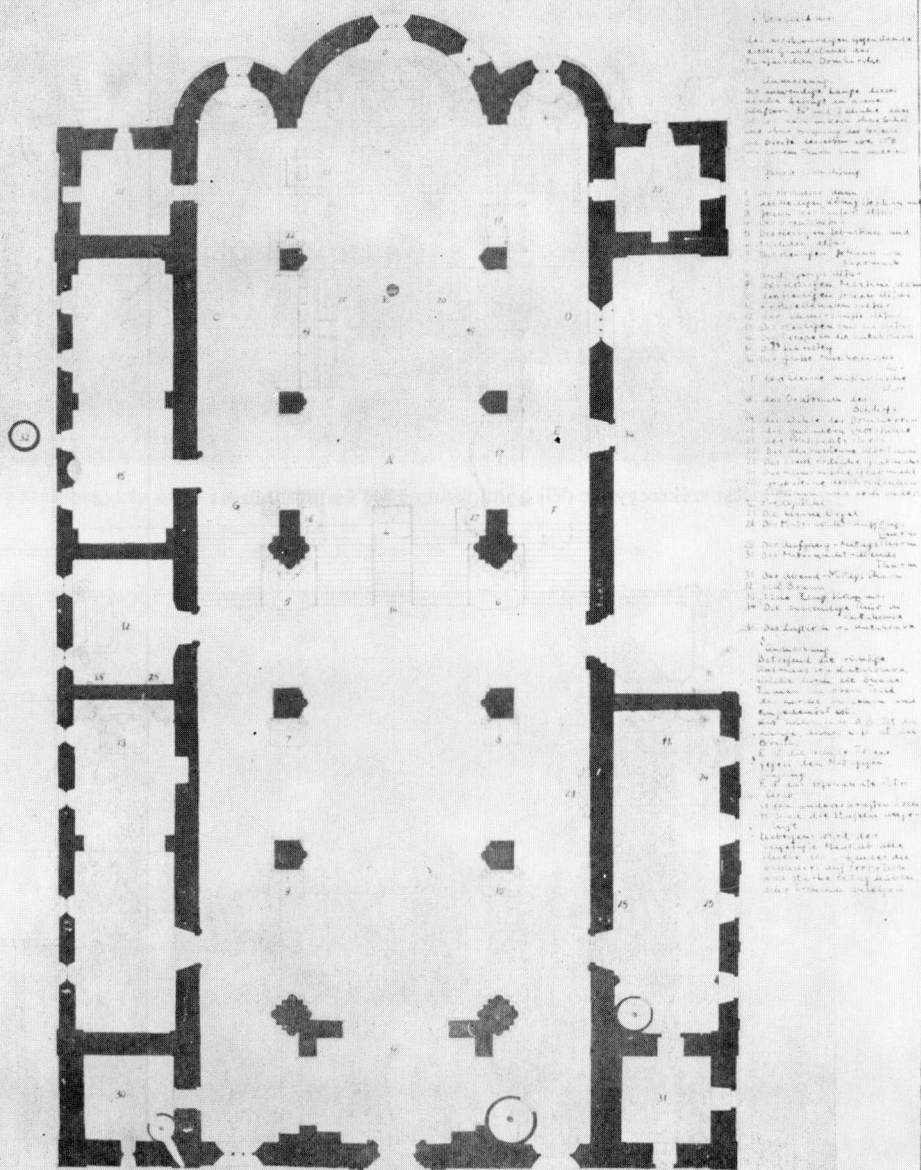

8b. A pécsi belső vár. Gosztonyi Gyula rekonstrukciója a török hódoltság alatti állapotról

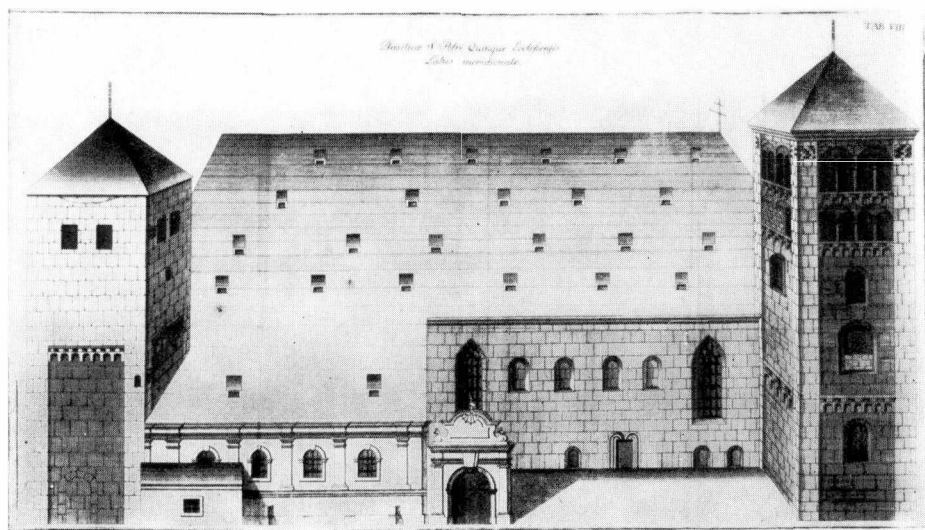

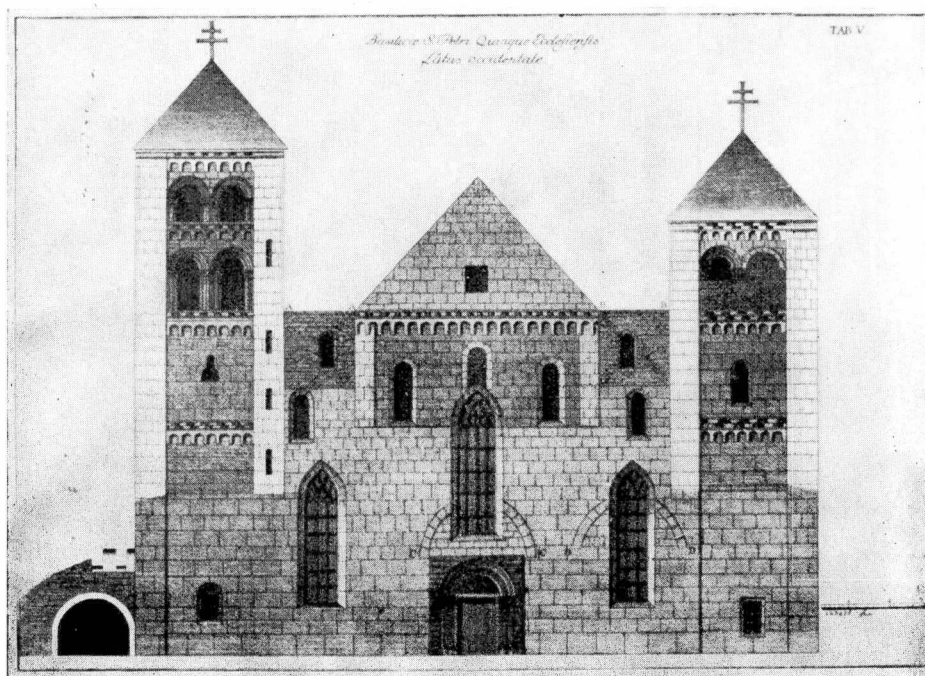
9. Krammer János alaprajza a pécsi székesegyházról, 1783 és 1786 között

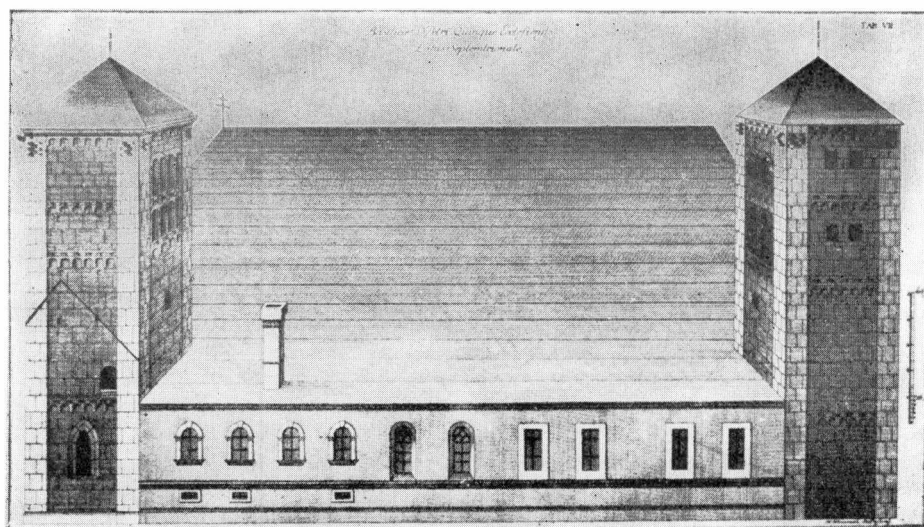
Alaprajza és gólyaképe a József Buc k által készített 1805.

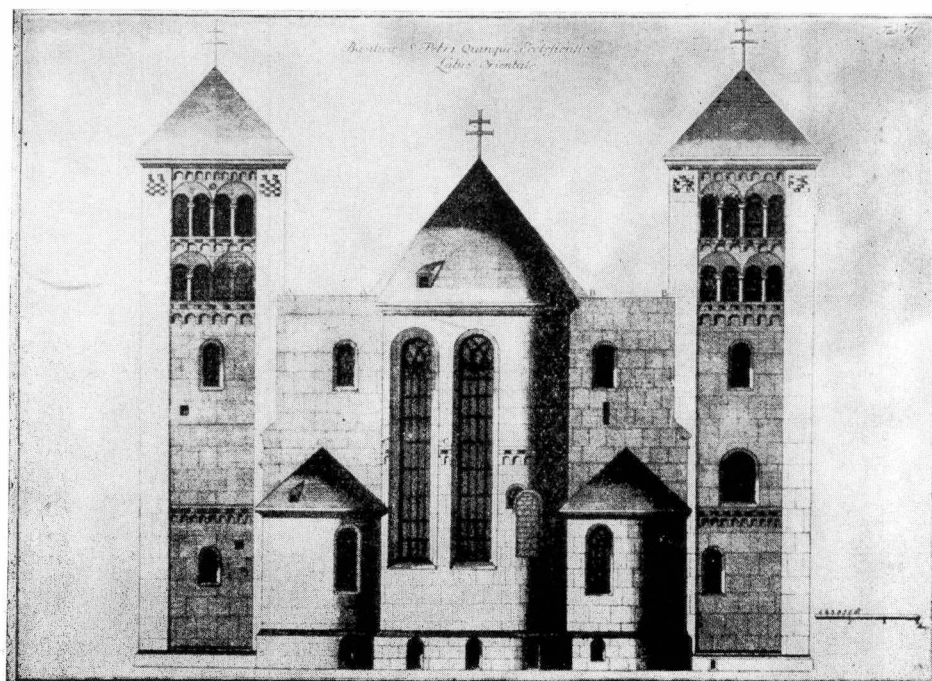
11a A pécsi székesegyház déli homlokzata 1748 és 1782 között

11b A pécsi székesegyház nyugati homlokzata 1748 és 1782 között

11c A pécsi székesegyház északi homlokzata 1748 és 1782 között

11d A pécsi székesegyház keleti homlokzata 1748 és 1782 között

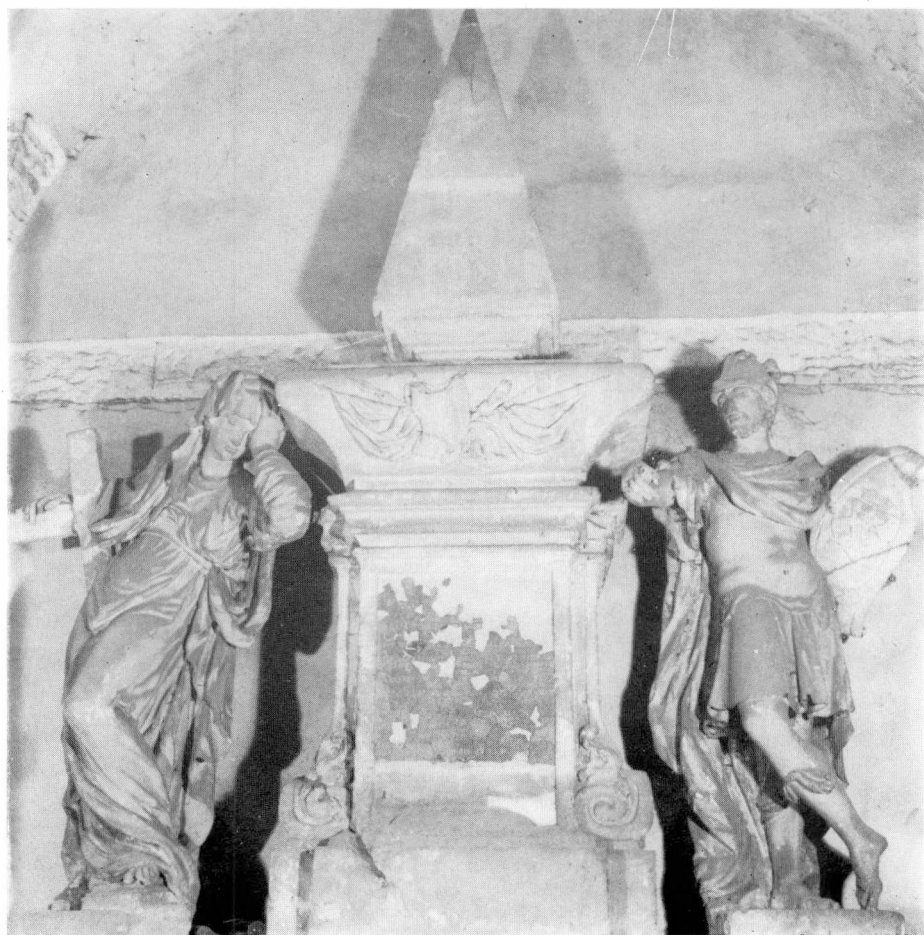

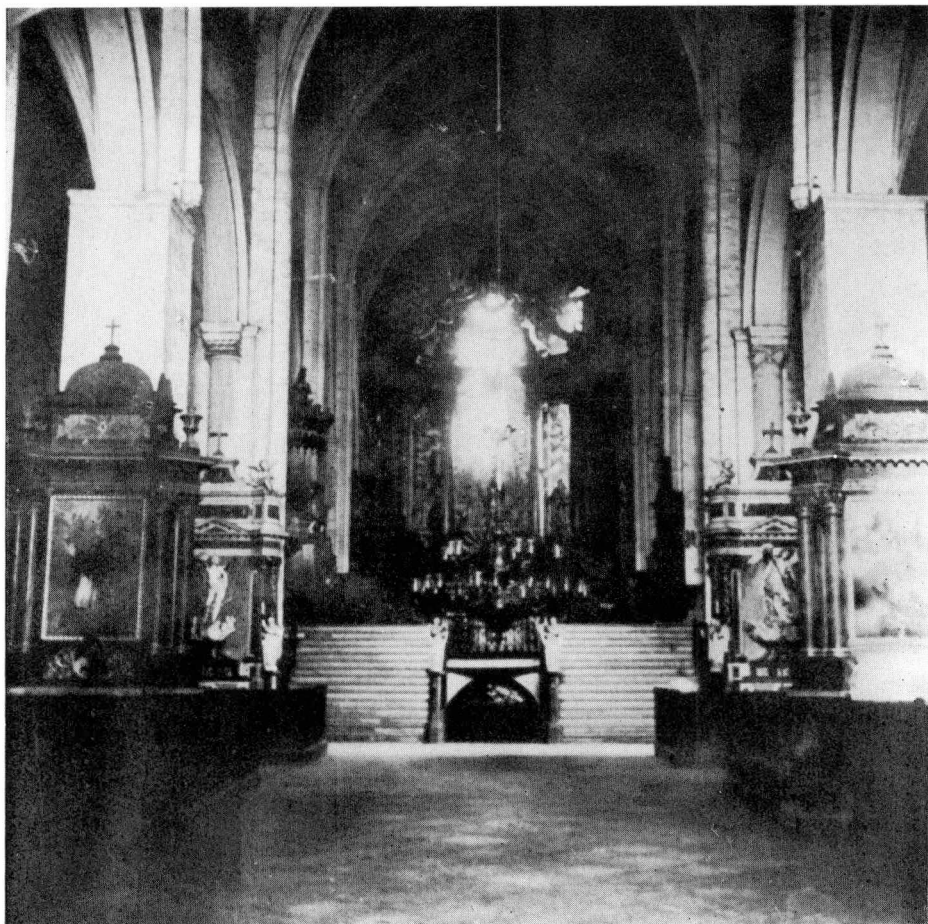
12. A külső altemplomi lejárati lépcsői, 1710 körüli állapot

13. Lorenzo Mattielli: Franz Bertram Honsbruch síremlékének részlete, 1726

14. Lorenzo Mattielli: Franz Bertram Honsbruch síremléke, 1726

15. A székesegyház belső képe a 19. században

16. A székesegyház Krail-féle főoltárának részlete, 1748

17. Krisztus szobra a székesegyház egykori főoltáráról, 1748

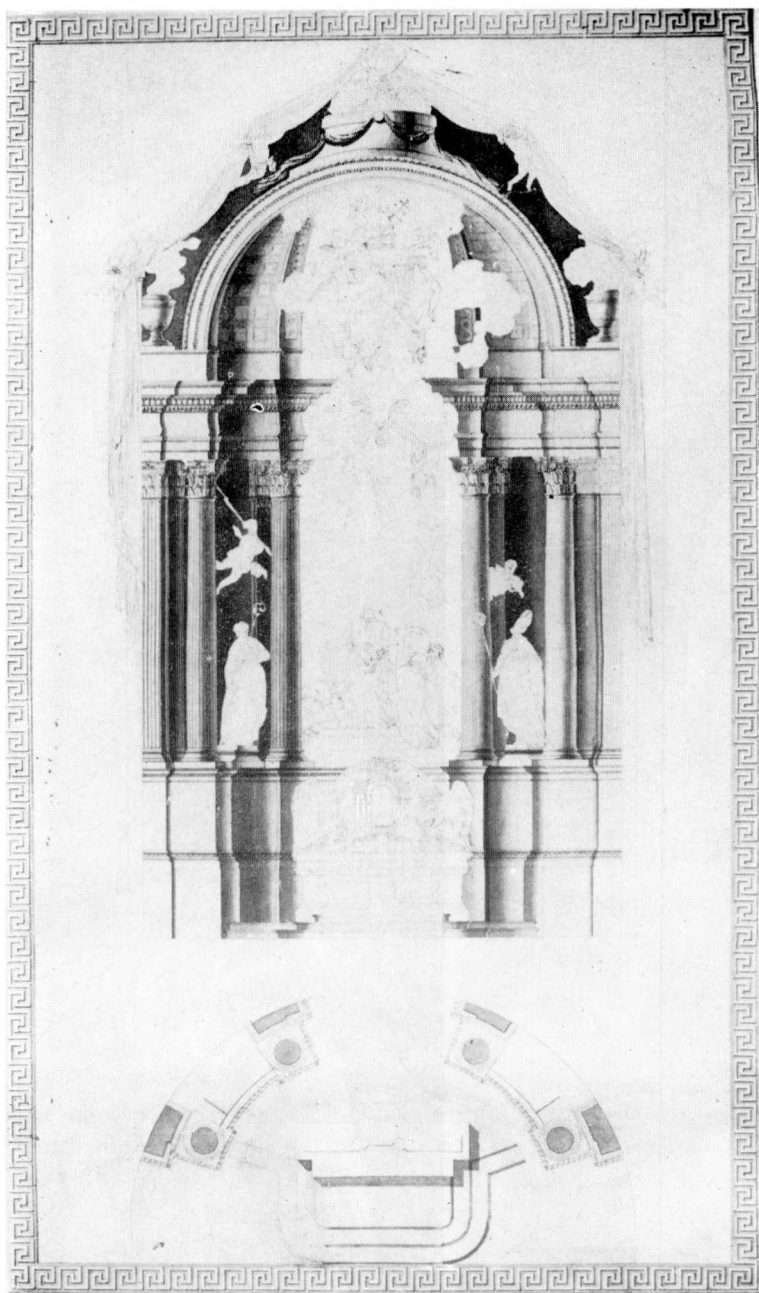
18. Szent Péter szobra a székesegyház egykori főoltáráról, 1748

19. Szent Márton püspök szobra a székesegyház egykori főoltáráról, 1748

20. Szent Adalbert püspök szobra a székesegyház egykori főoltáráról, 1748

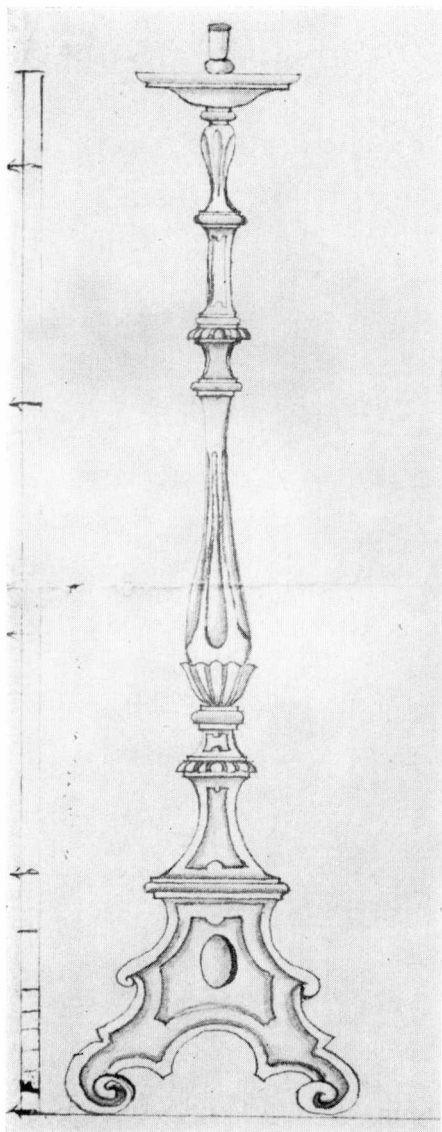

21. A főoltár-felépítmény klasszicizáló átépítésének tervrajza, 1780 körül

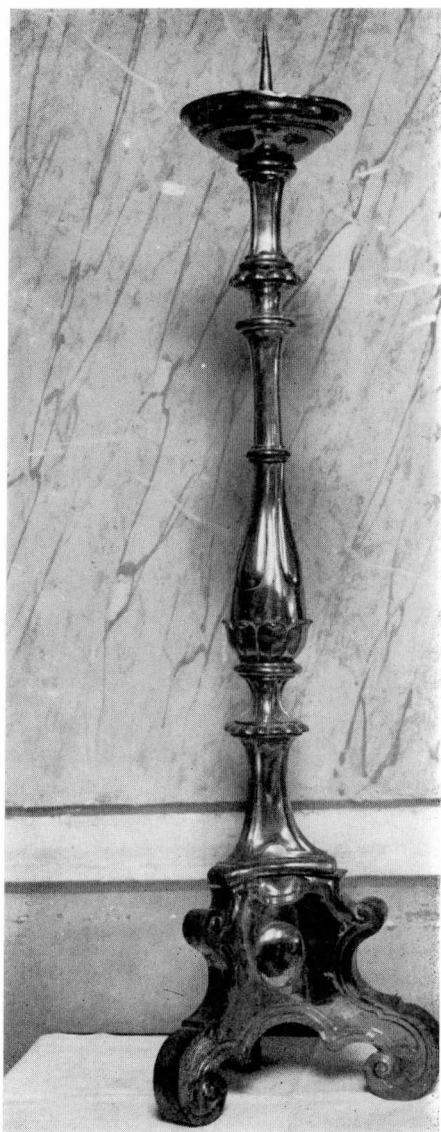

22. Johann Georg Hillebrand: A székesegyház egykori szószéke, 1742

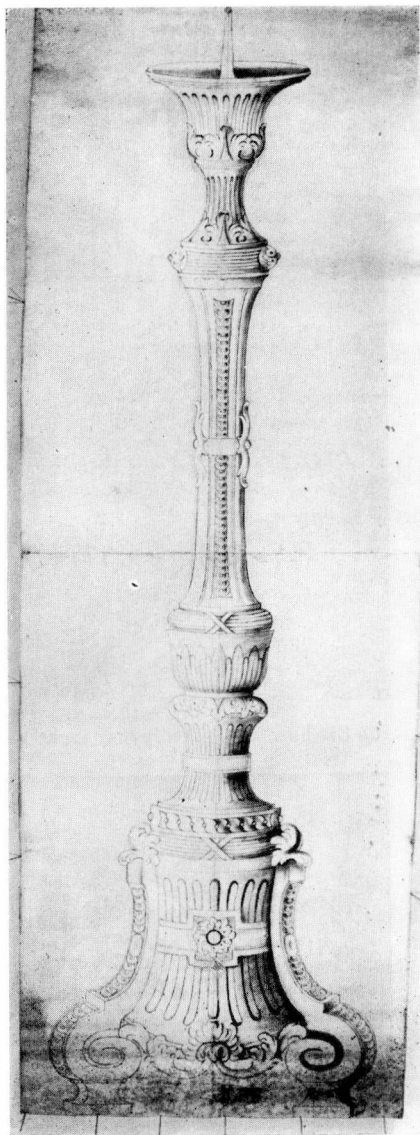

23. Johana Jacob Kelb: Gyertyatartó terve a főoltárhoz, 1746

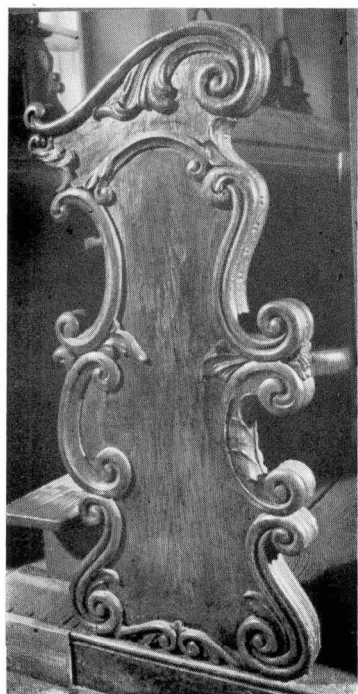
24. Johana Jacob Kelb: Gyertyatartó a főoltárról, 1746. Aranyozott rézlemez

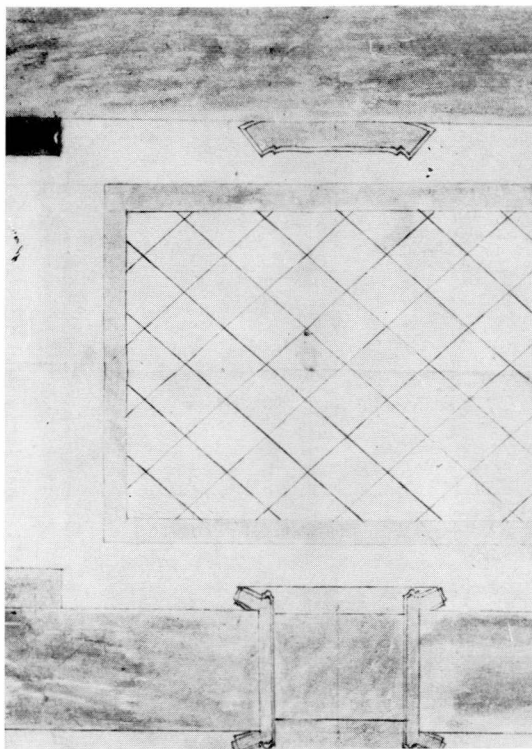
25. Johana Jacob Kelb: Gyertyatartó
megvalósulatlan terve, 1746

26a Stallumok a székesegyház szentélyéből, 1745 körül

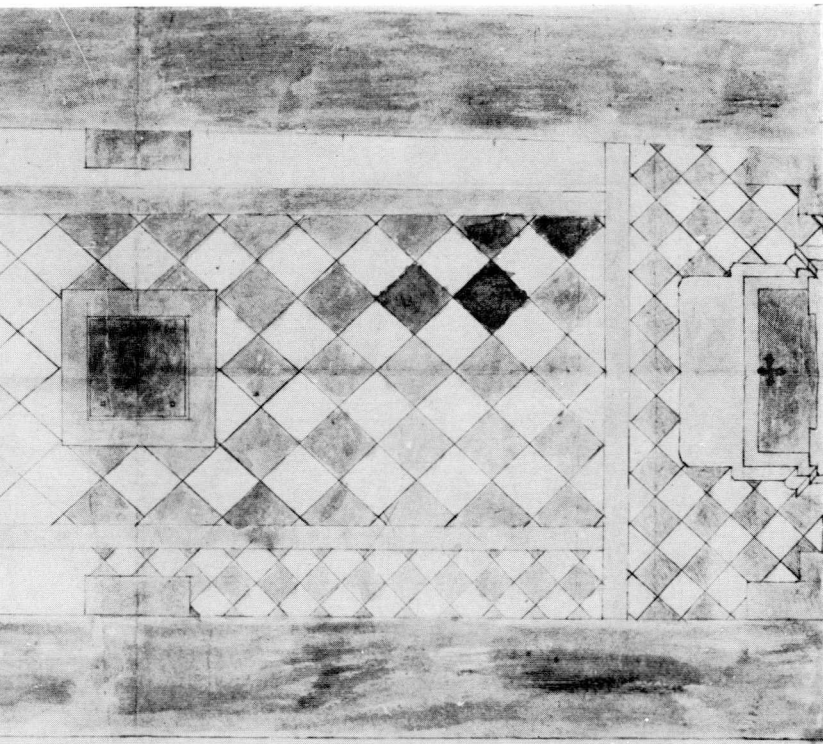

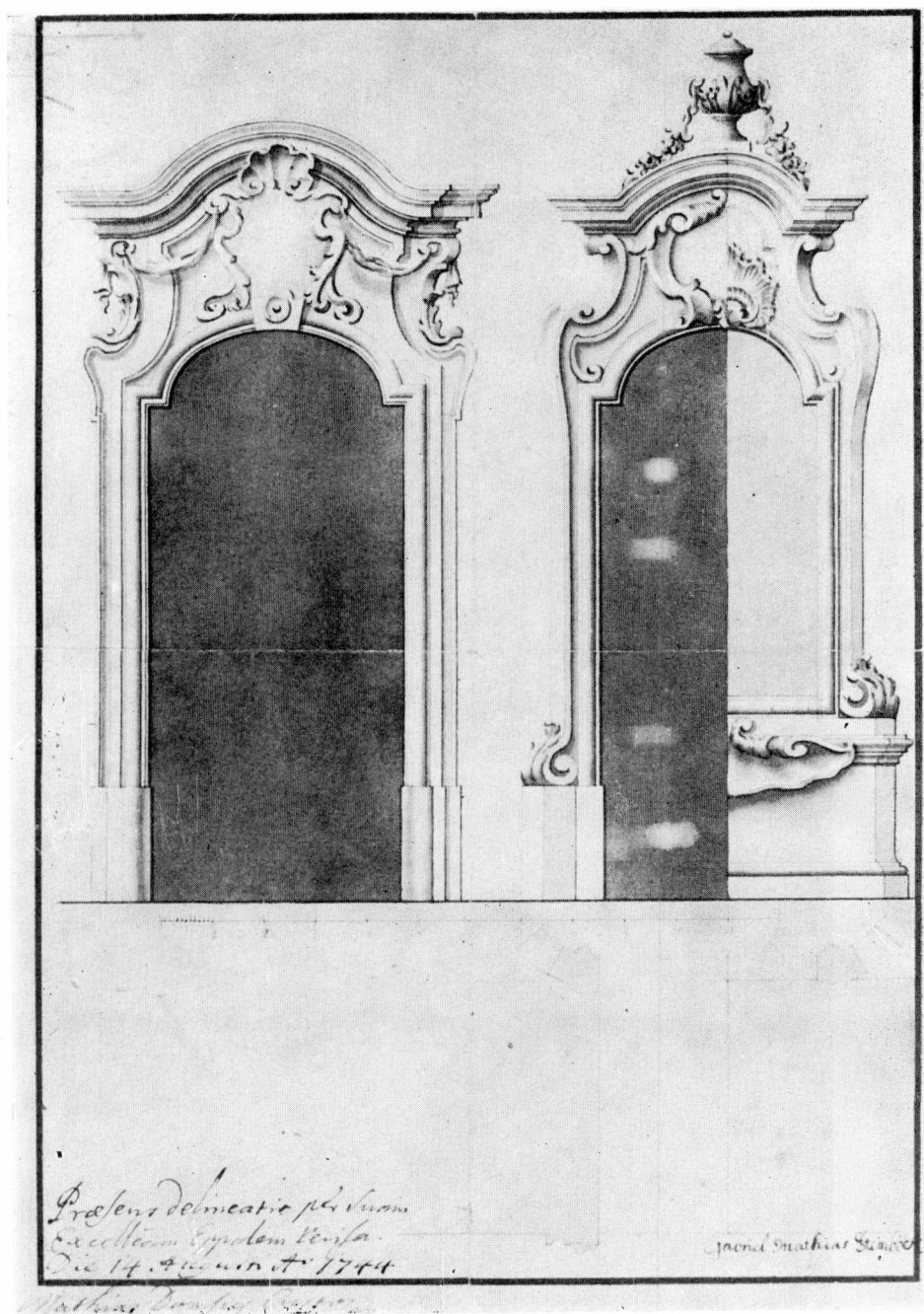
26b Stallum részlete a székesegyház szentélyéből, 1745 körül

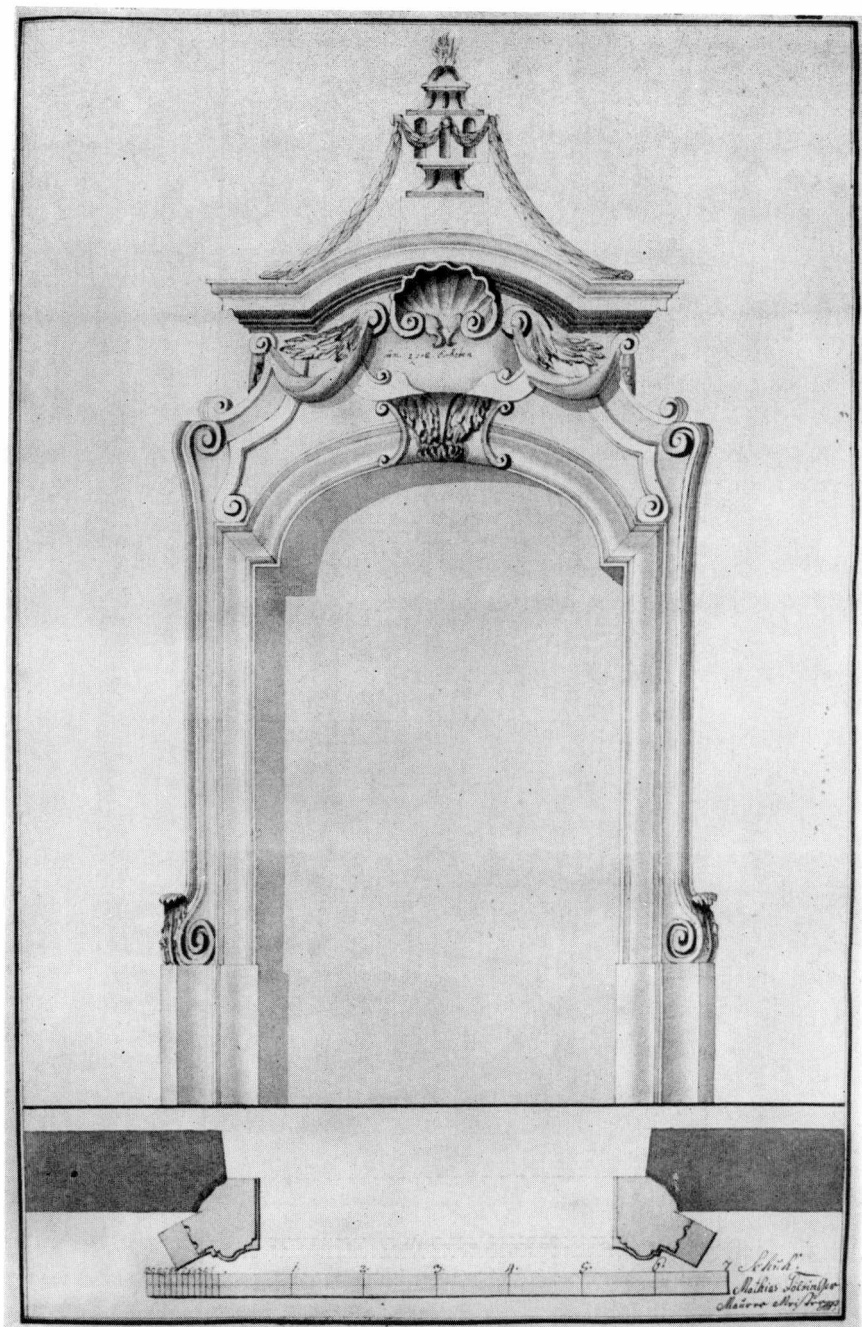
27. A sekrestye padozati terve 1747-ből

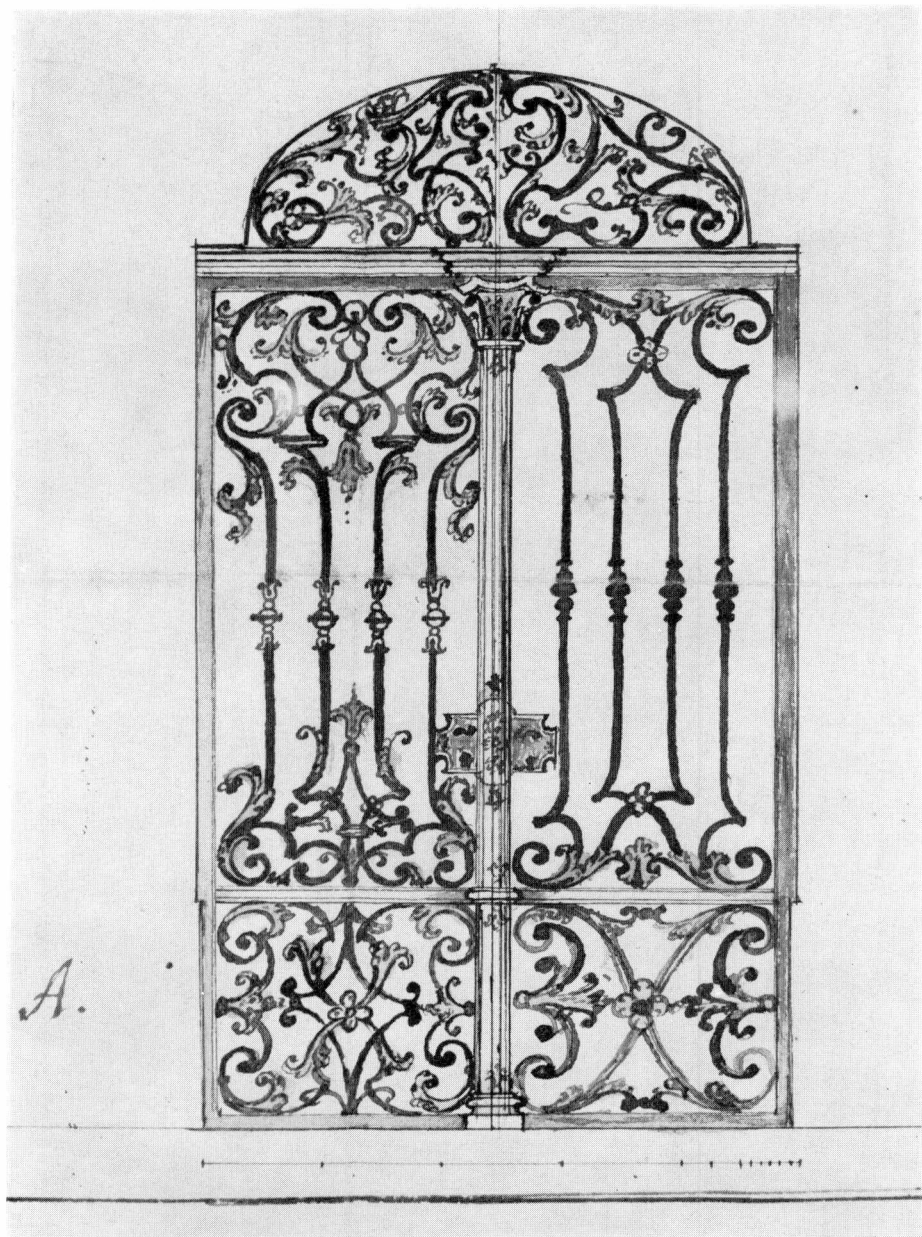

28. Gabriel Mathias Steinböck: Ajtó- és ablakkerettervek a sekrestyéhez, 1744

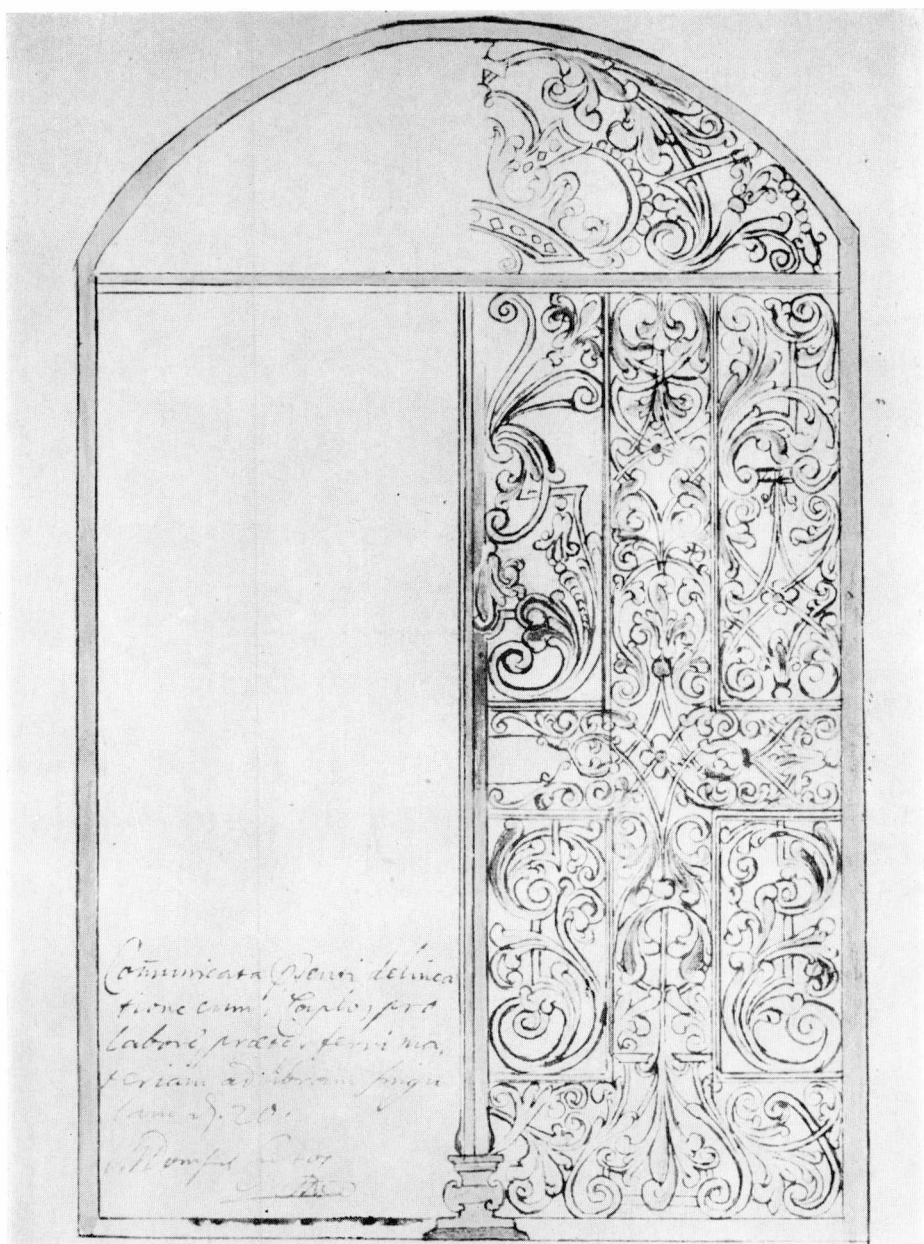

29. Fölsinger Máttyás: A sekrestye bejáratának terve, 1747

30. Rosinger István: A sekrestyeajtó rácsterve, 1746

31. Rosinger István: A székesegyházi levéltárajtó rácsterve, 1746

32. Fölsinger Mátyás — Rosinger István: A székesegyházbeli egykori levéltár bejárata, 1751

33a Berényi Zsigmond püspök kazulája, 1745

33b Részlet Perényi püspök kazulájáról

34a Berényi Zsigmond püspök kelyhe, 1746 körül

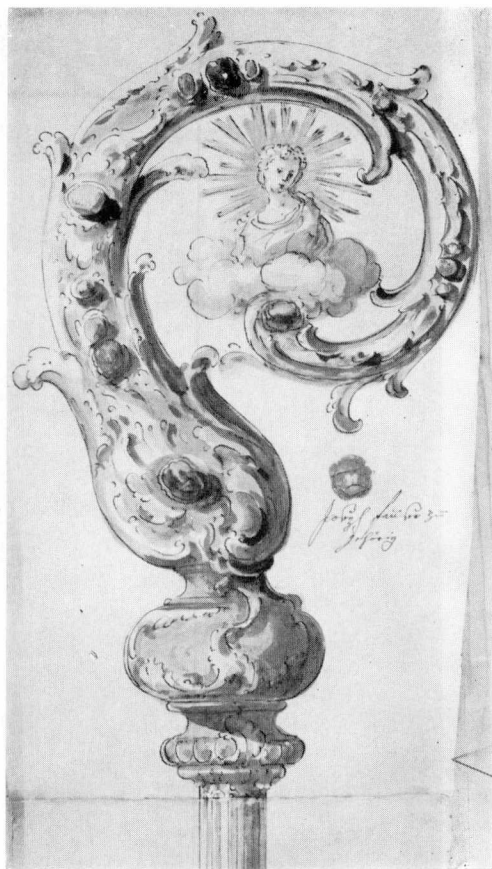

34b Monstrancia, 1746

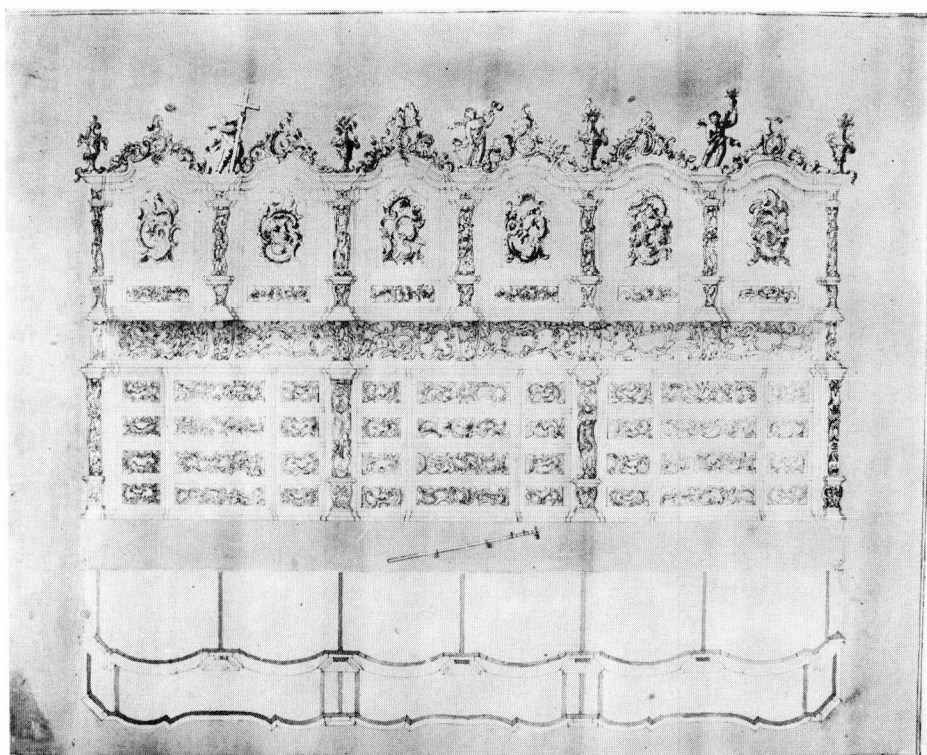
34c Pásztorbot részlete, 177? 9

34d Joseph Hauser: Pásztorbot tervrajzának részlete, 1750 körül

35. A Berényi-kút, 1748

36a Polacsek András: Szekrestyeszekrények terve, 1756

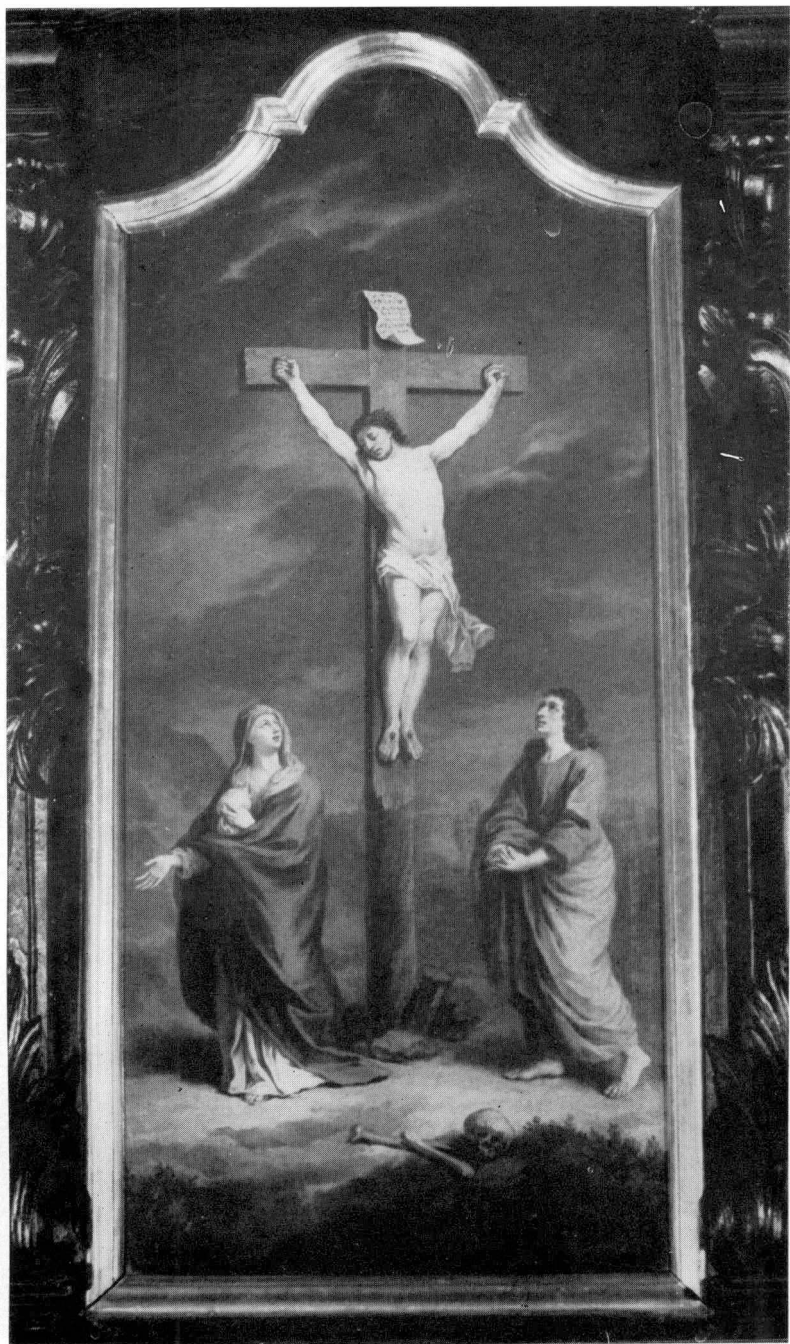
36b Polacsek András —
— Speth Ferenc: Sekrestye-
szekrények, 1758

36c Részlet
a sekrestyeszekrényekről

37. Speth Ferenc — P. Donát: Imázsármolyok, 1776

38. P. Donát: Kálvária, 1776

39. P. Donát: Levétel a keresztről, 1776

40. Schwerer József — Speth
Ferenc: Stallum csonkított
részlete, 1762

41. A stallum hátlapja.
1762. Töredék

42. Speth Ferenc: Szent Péter mell-
szobra az egykori pécsi stallumról, 1762

43. Speth Ferenc: Szent János mell-
szobra az egykori pécsi stallumról, 1762

44. Speth Ferenc: Ifjabb Jakab apostol
mellszobra egykori pécsi stallumról, 1762

45. Speth Ferenc: Egyházatya mellszobra az egykori
pécsi stallumról, 1762

46. Speth Ferenc: Egyházatya mellszobra az egykori pécsi stallumról, 1762

47. Speth Ferenc: Apostol mellszobra az egykori pécsi stallumról, 1762

48. Speth Ferenc: Apostol mellszobra
az egykori pécsi stallumról, 1762

49. Speth Ferenc: Apostol mellszobra
az egykori pécsi stallumról, 1762

50. Speth Ferenc: Apostol mellszobra
az egykori pécsi stallumról, 1762

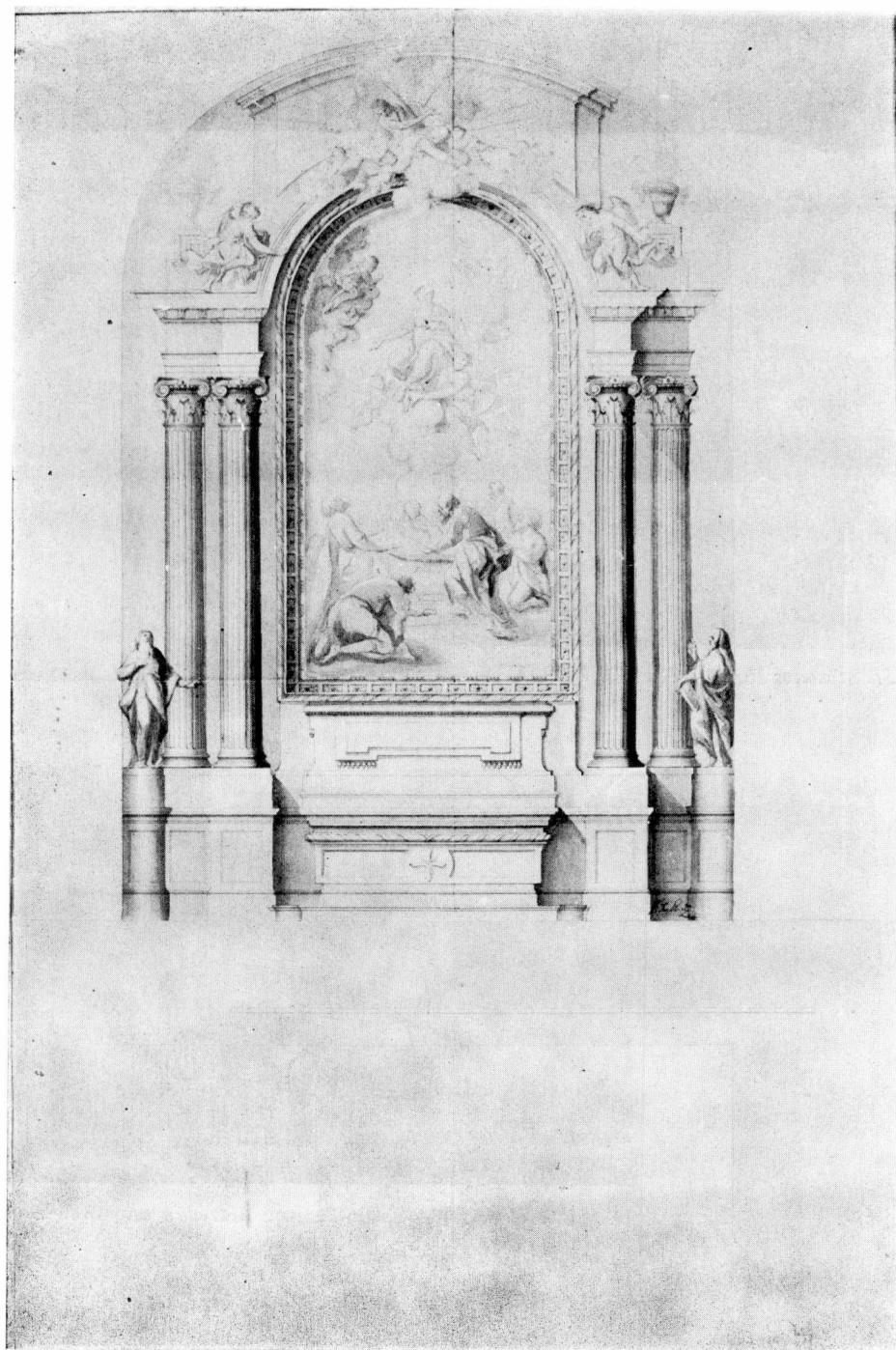

51. Schwerer József — Speth Ferenc: A papnövendékek padjai a székesegyház szentélyéből, 1765 körül

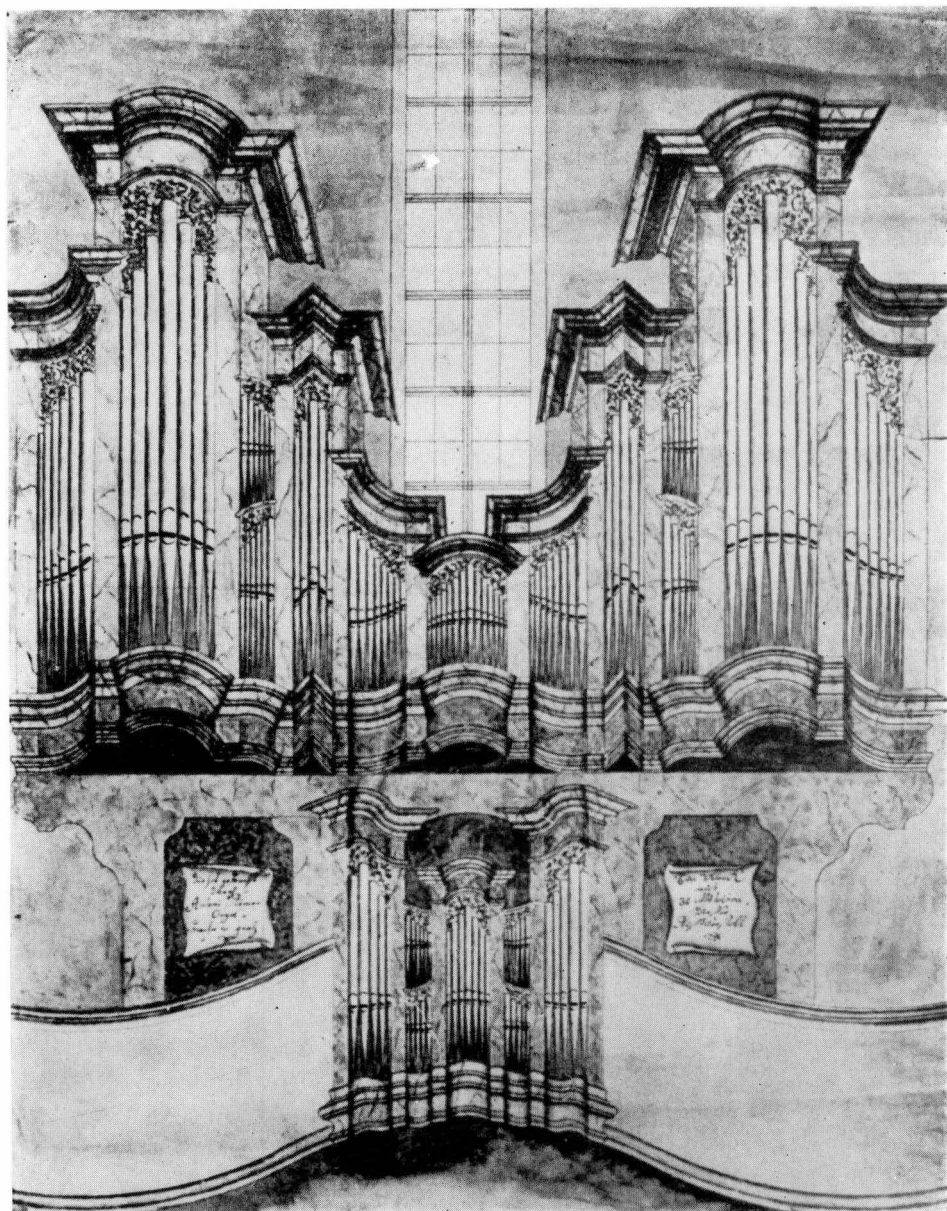

52. Schwerer József — Speth Ferenc: Részlet a papnövendékek padjairól, 1765 körül

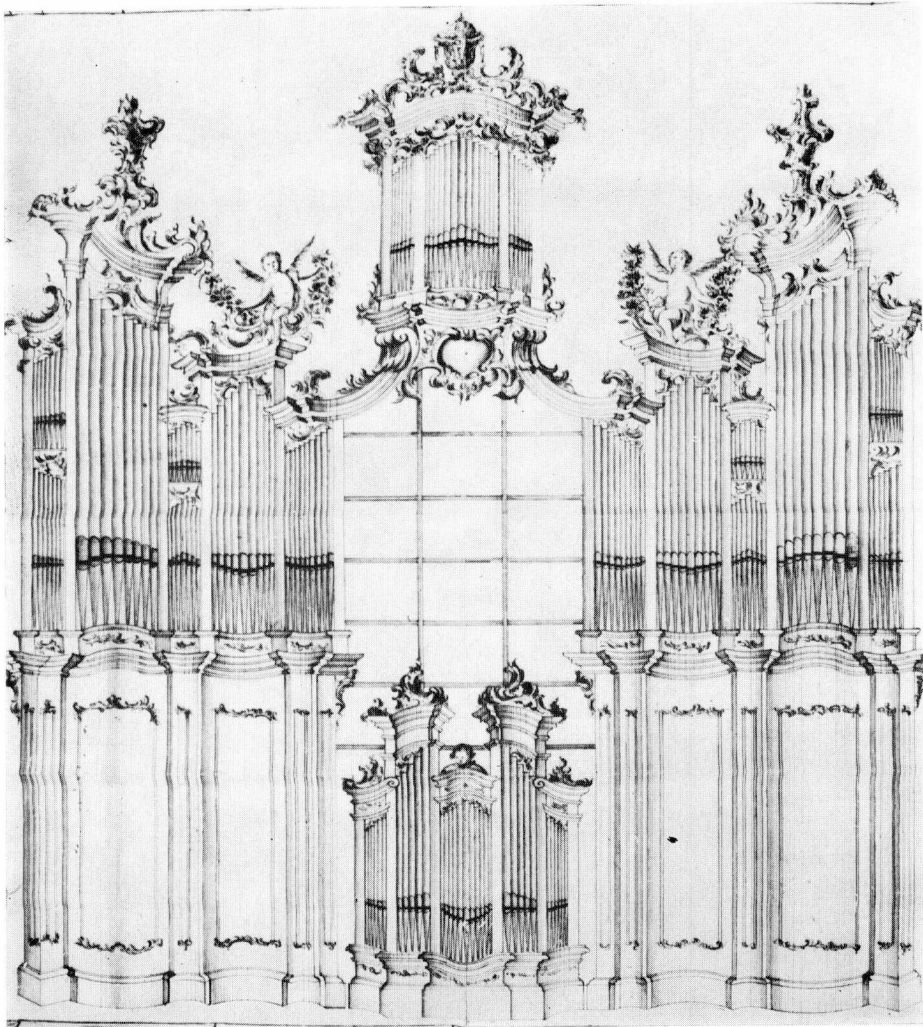

53. Franz Xaver Sintz: A Mária-kápolna oltárának terve, 1773

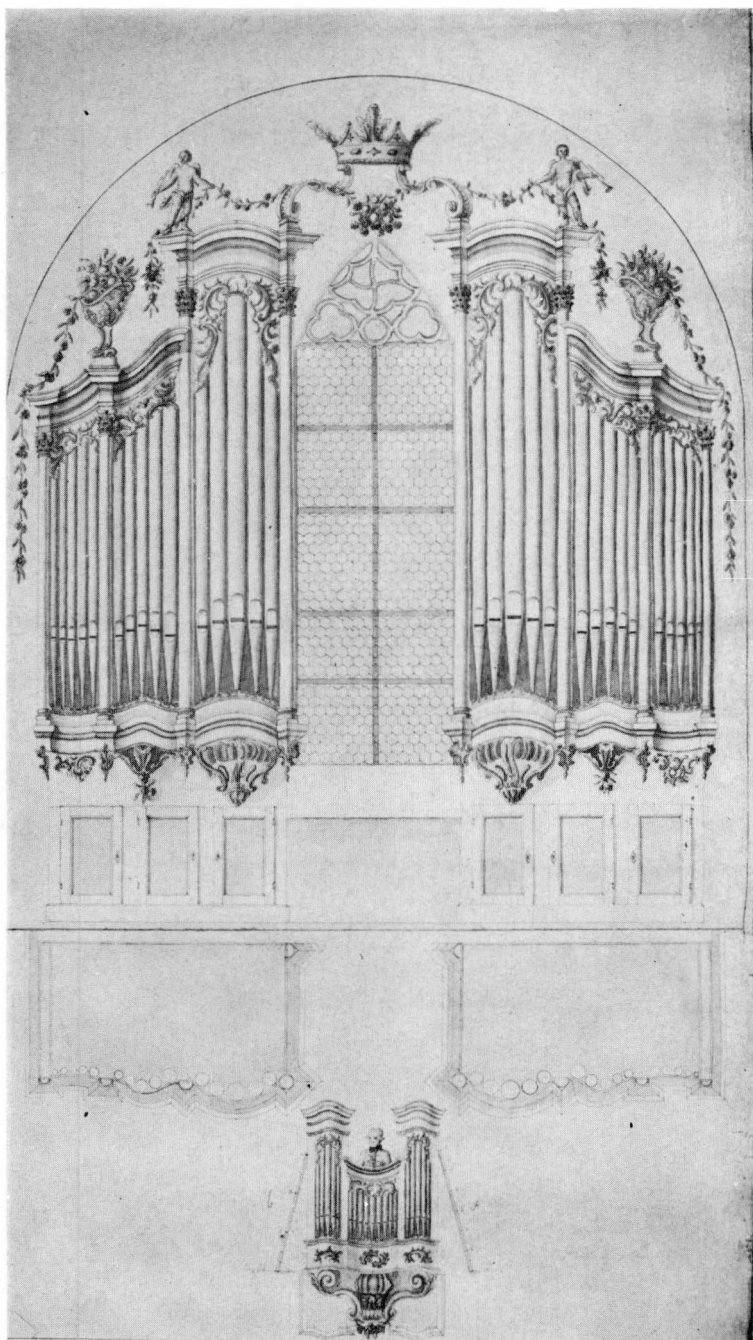

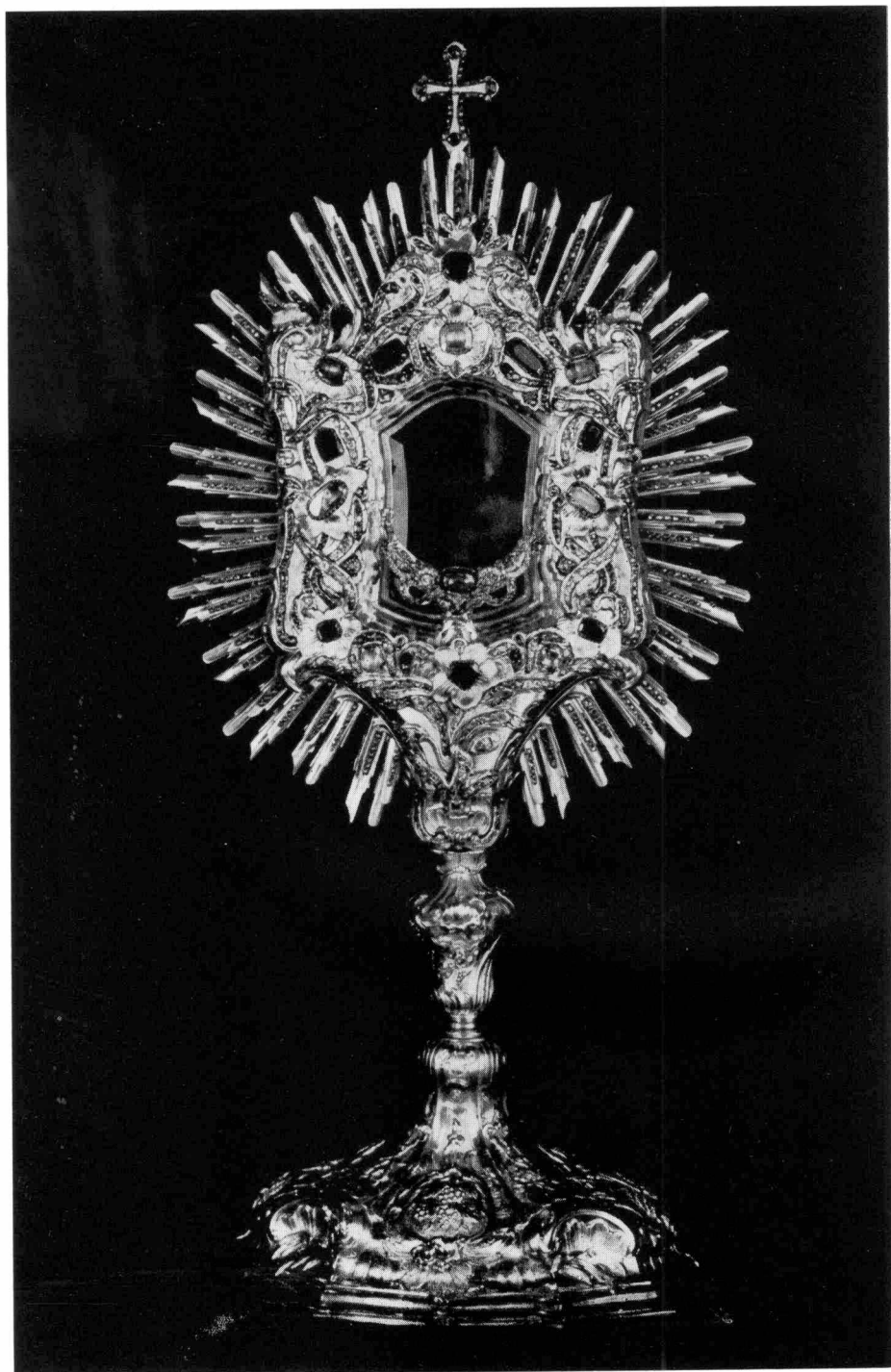
54. Anton Römer: Organaterv, 1755—1756

55. A nagyorgona terve, 1755 körül

56. Joancsek Károly?: A nagyorgona terve, 1757

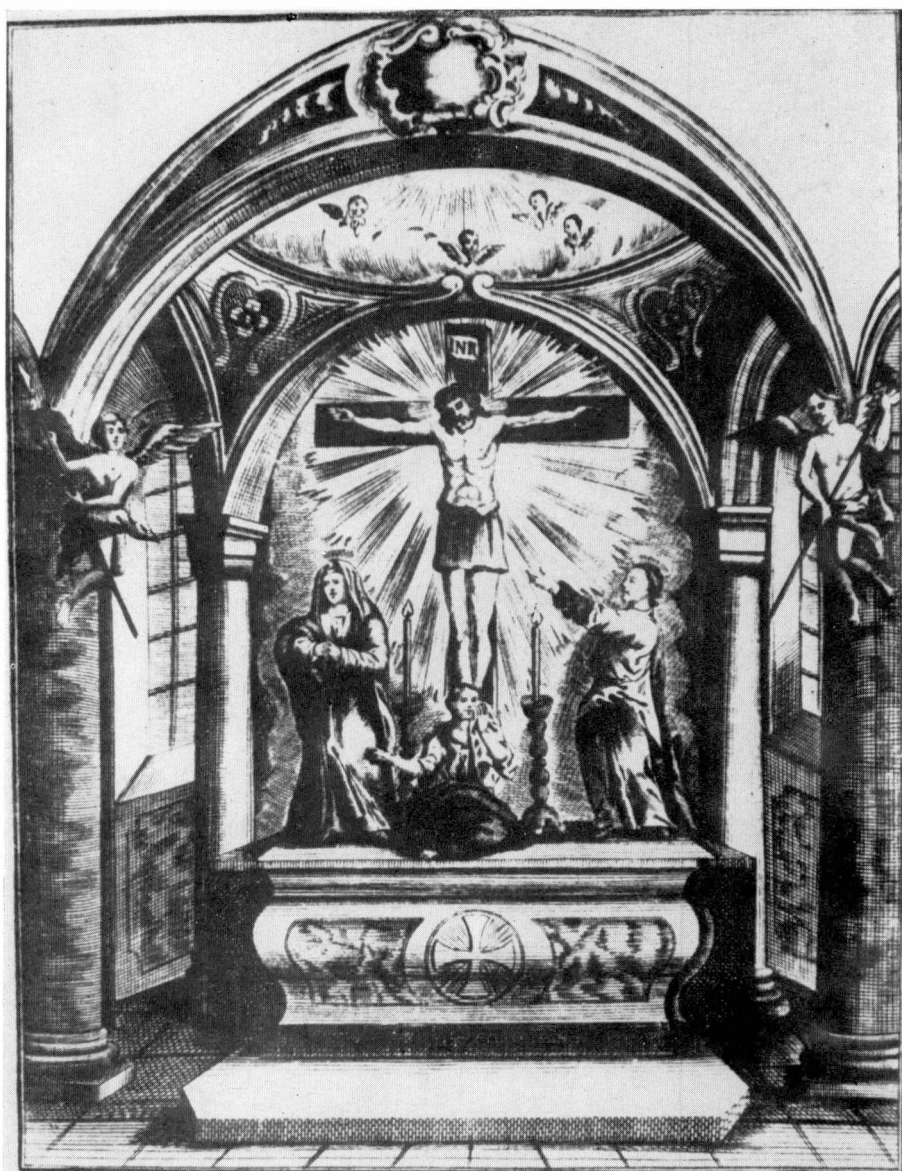

57. S. F. mester: Klimó György püspök monstranciája. 1767

58. Klimó György püspök kelyhe, 1775

Effigies Crucifixi publice devotioni in Catacumba Cathedralis Ecclesiae
 Quinque Ecclesiis expositi.

Wahre abildung des gekreuzigten Heyland, welcher in der Catacumben der
 Domkirchen zu fünf Kirchen andächtig Verehret wird.

Binder Sc. Biele

60. Gyóntatószék a székesegyházból, 1771

61. Gyóntatószék a székesegyházból, 18. század vége—19. század eleje

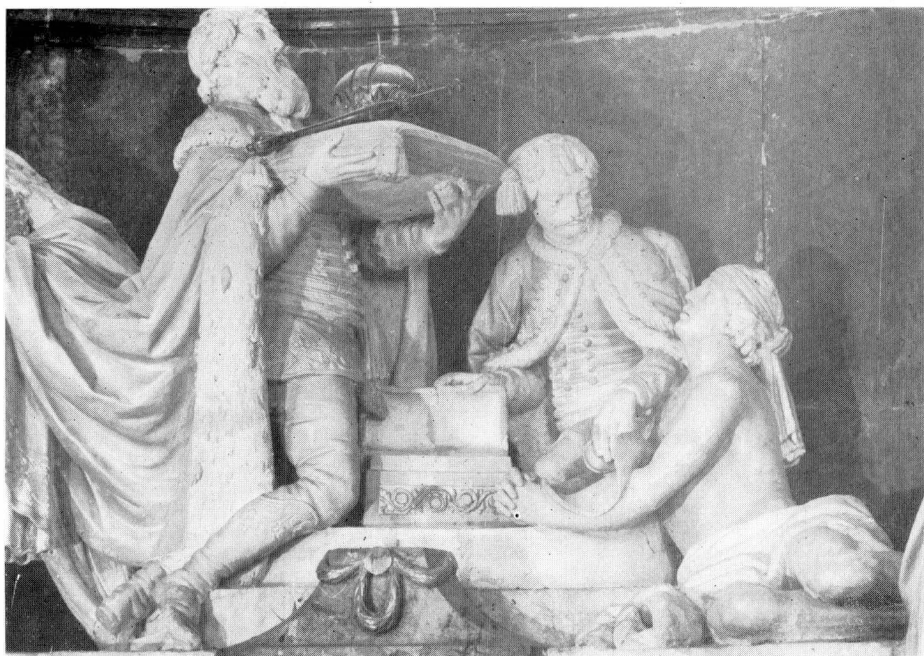

62. Gyóntatószék a székesegyház Corpus Christi-kápolnájából, 1780 után

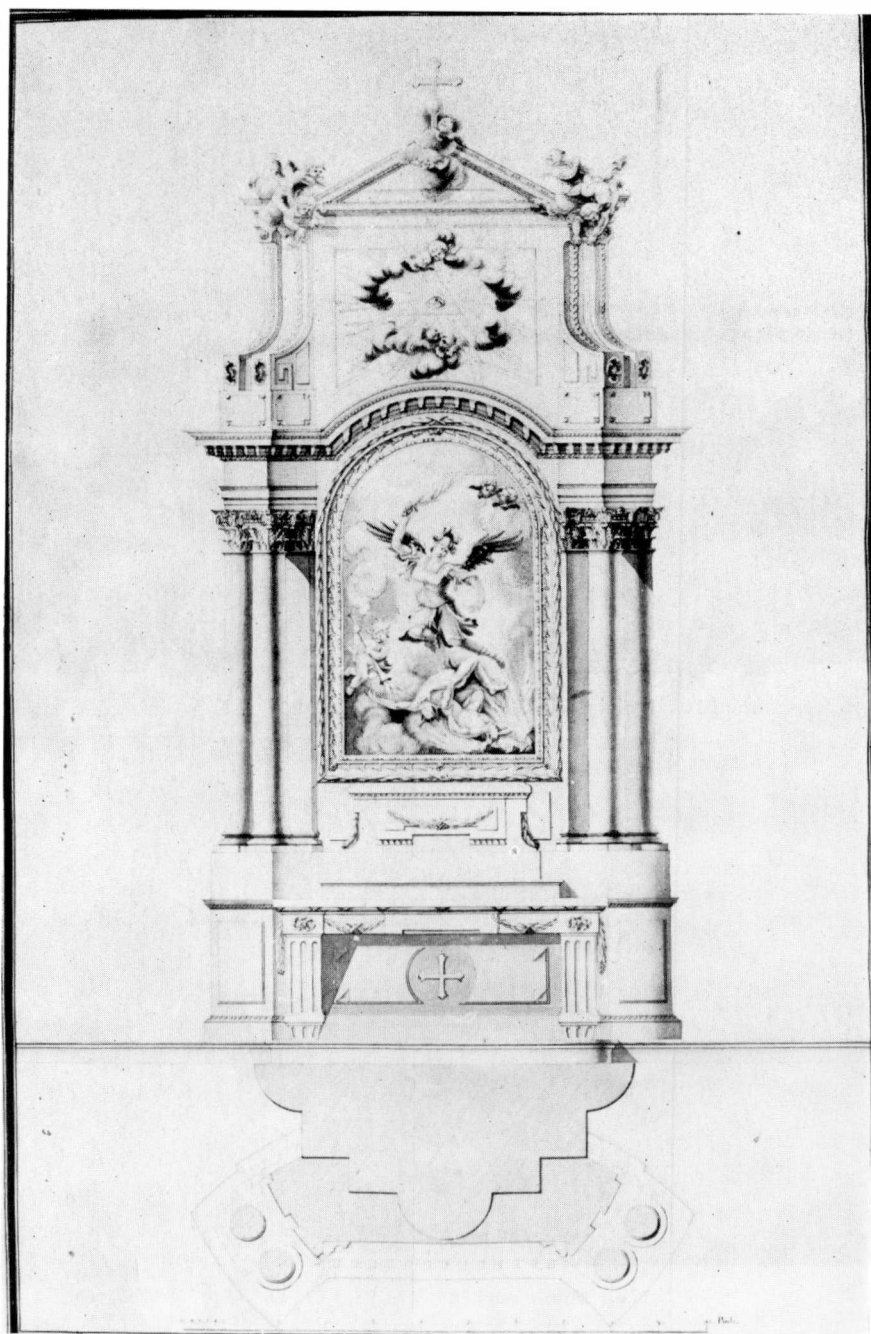
63. Franz Xavar Sintz – Martin Fischer: A Szent István-oltár, 1777

64. Részlet a Szent István-oltárról, 1777

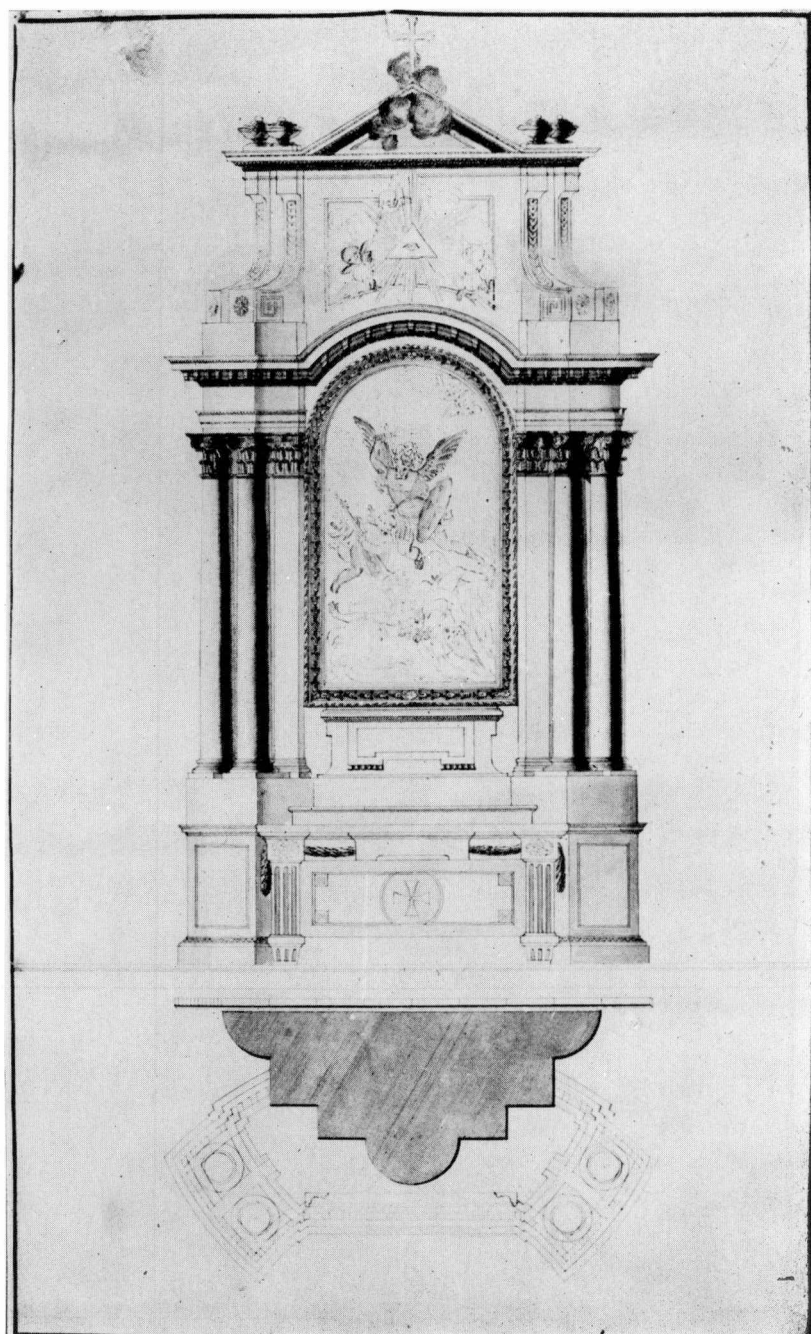

65. Szent László szobra
a Szent István-oltárról, 1779

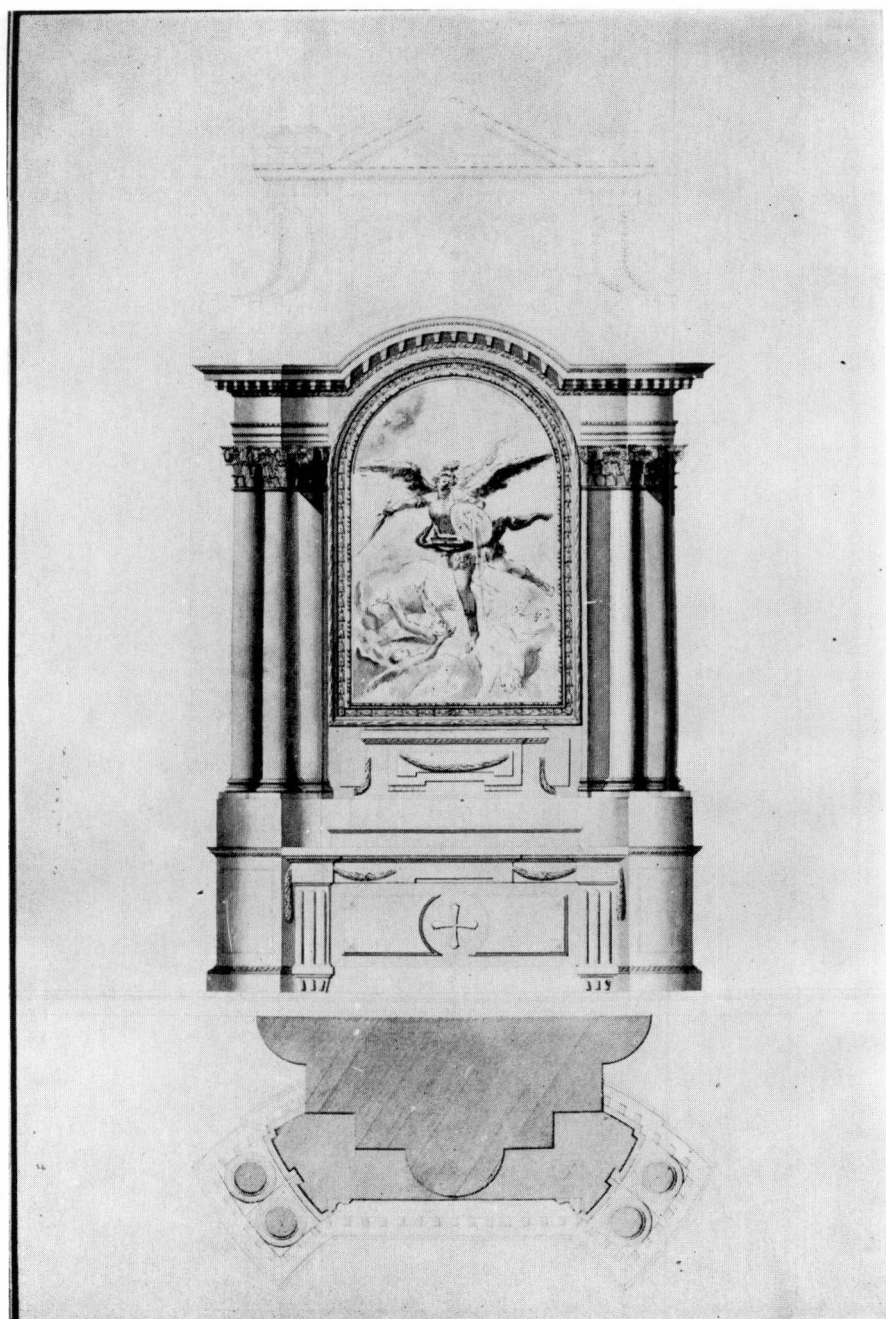

66. Antonio Giuseppe Sartori — Krammer János: Terv a Szent Mihály-oltárhoz, 1779

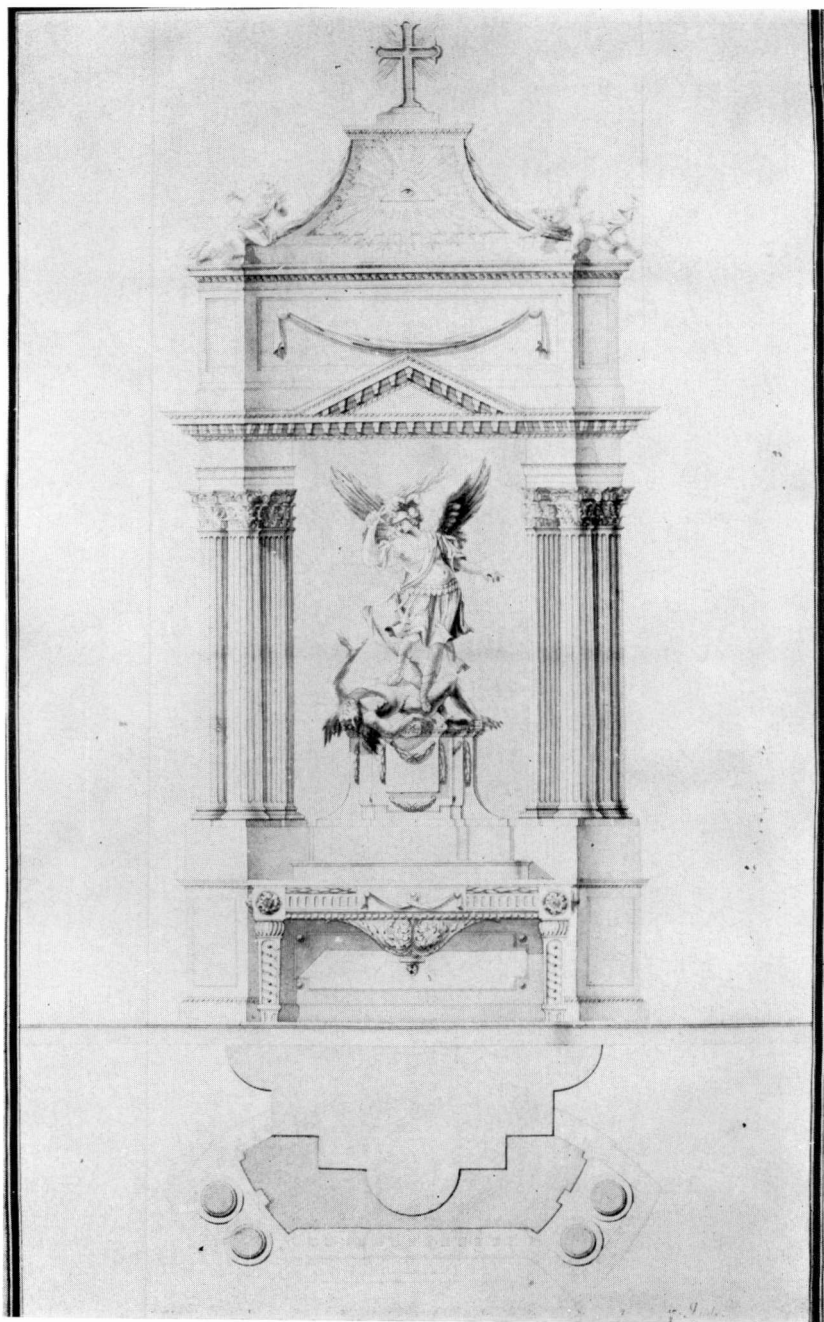

67. Antonio Giuseppe Sartori – Krammer János: Terv a Szent Mihály-oltárhoz, 1779

68. Antonio Giuseppe Sartori — Krammer János: Terv a Szent Mihály-oltárhoz, 1779

69. Antonio Giuseppe Sartori — Krammer János: A Szent Mihály-oltár terve, szobor elhelyezéséhez módosítva, 1779

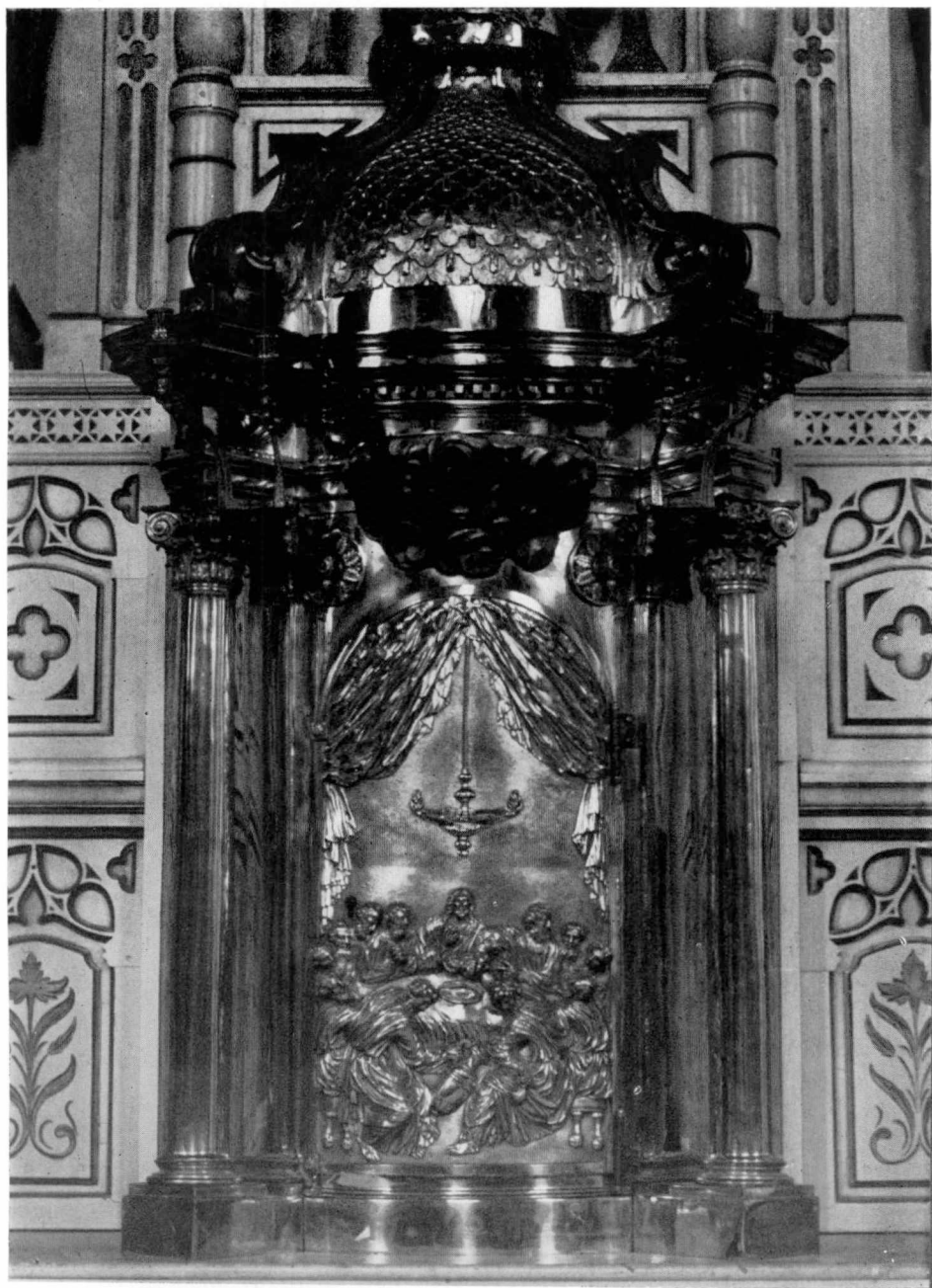
71. Antonio Giuseppe Sartori: Szent Mihály-oltár, 1781

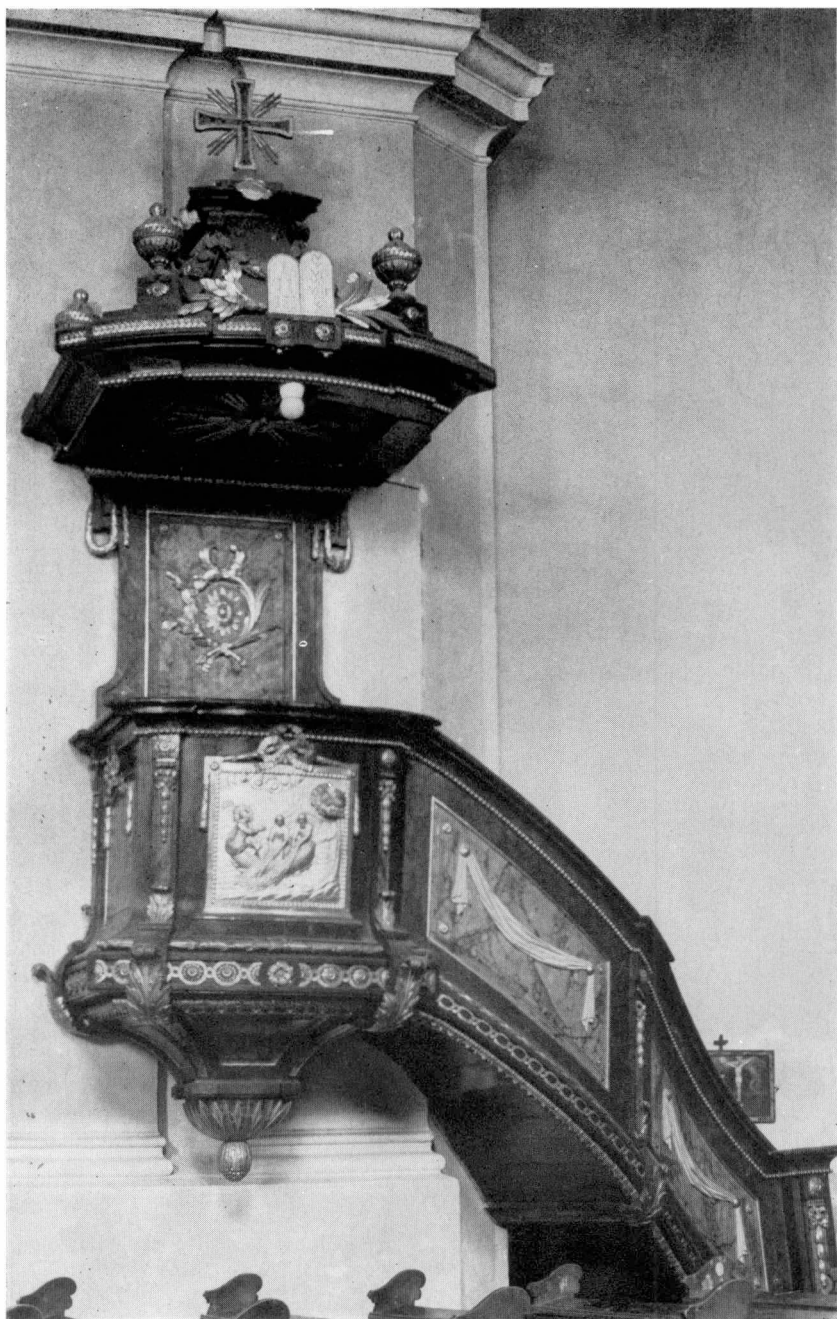
72. Antonio Giuseppe Sartori: Szent Sebestyén szobra, 1781

73. A barokkizált Szathmáry-pasztofórium mint a Corpus Christi-kápolna oltára 1786-ban

74. Tabernákulum, 1786-tól 1882-ig a barokkizált Szathmáry-pasztorfóriumon állt

75a A Corpus Christi-kápolna egykori szószéke, 1780 után

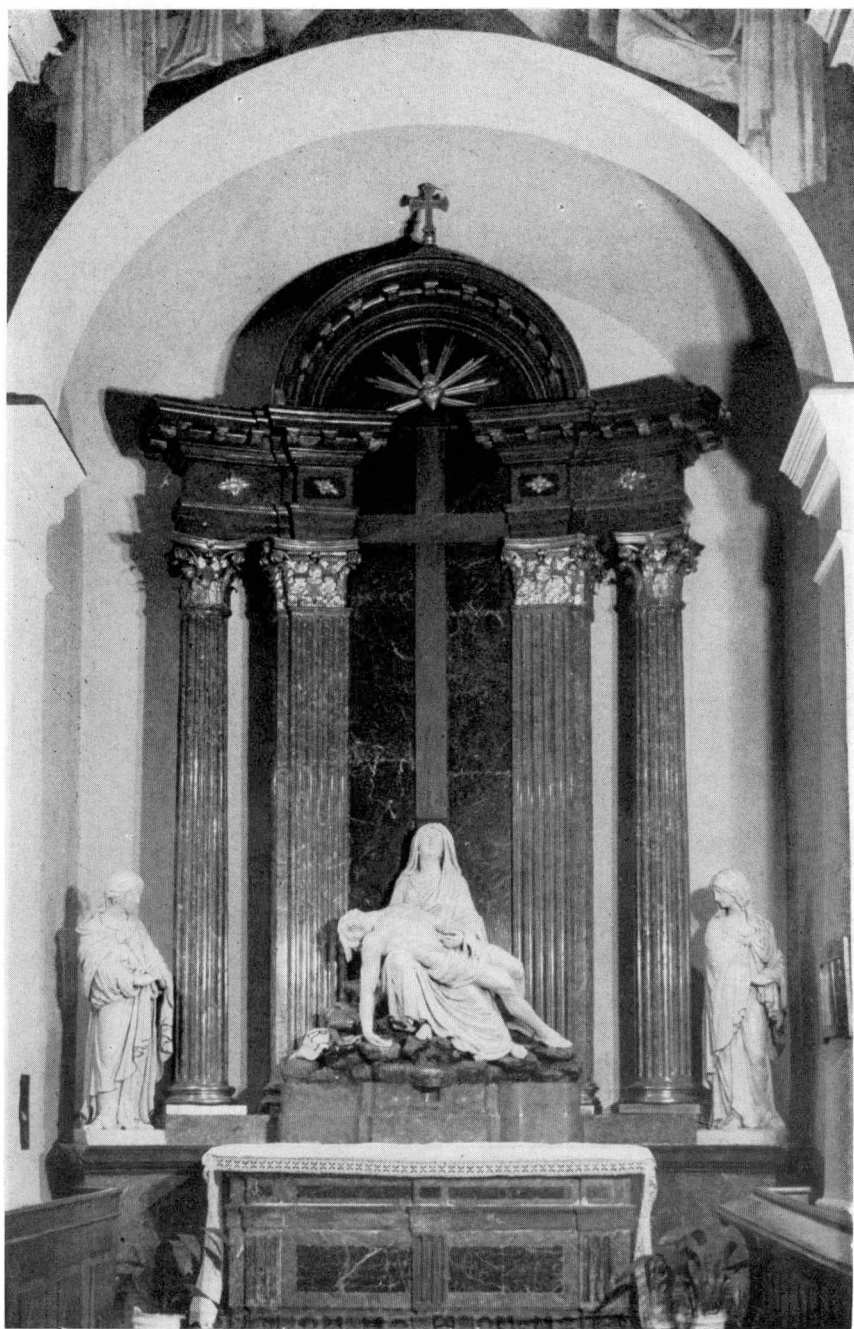

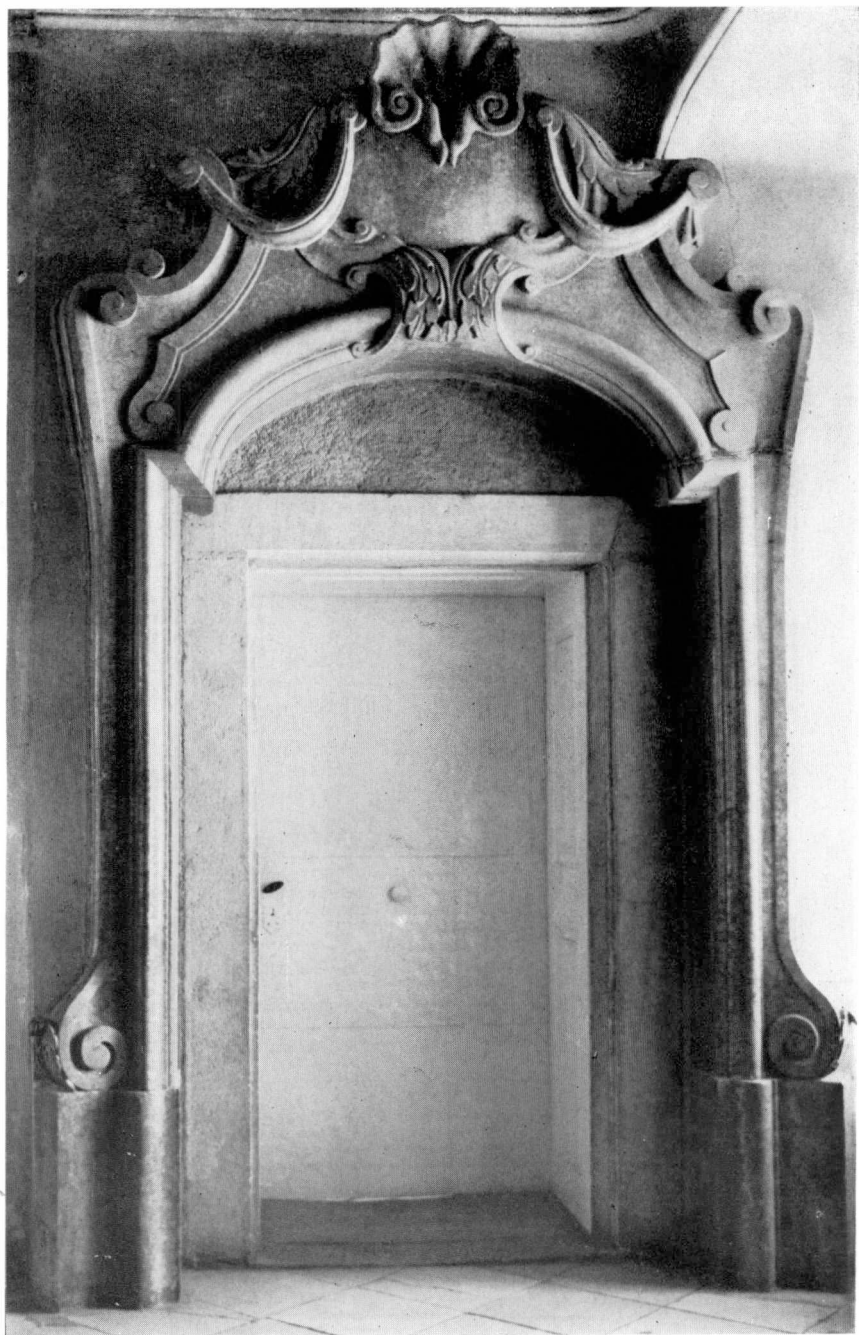
75b Keresztelőkút, egykor
a Corpus Christi-kápolnában, 1780 után

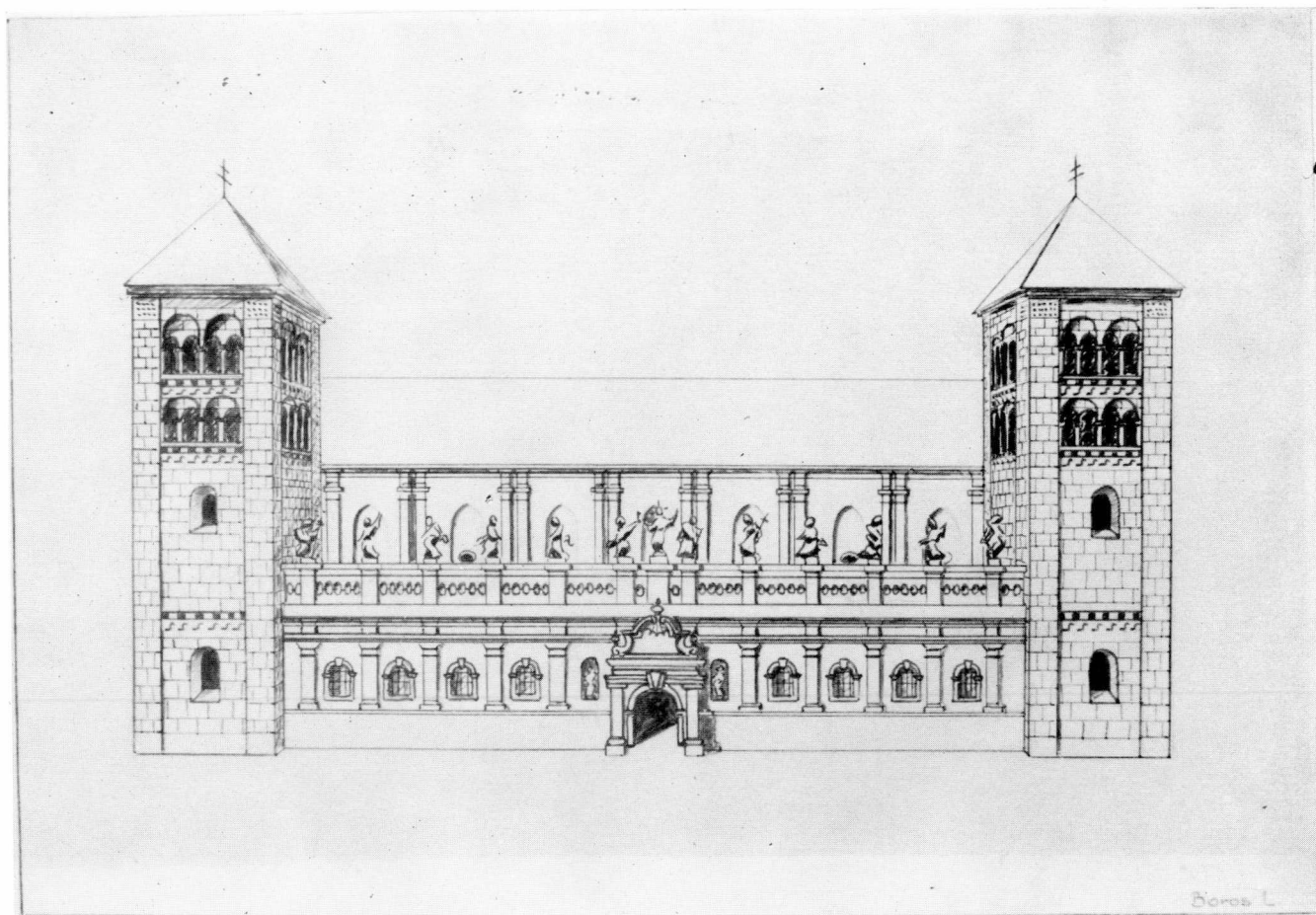
76. Aichinger Simon: Keresztelőkút, 1794

77. Vogl Mihály — Bauer Ferenc: A Pieta-oltár, 1789

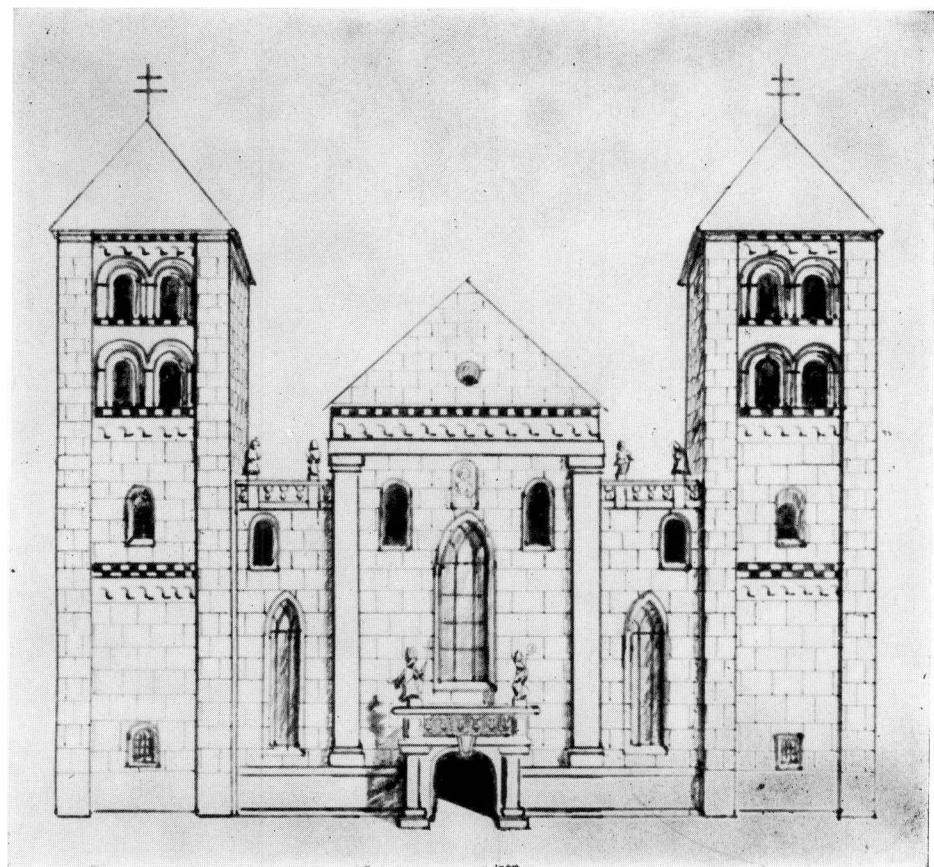

78. Pietro Gianone: Kápolnaajtó-keret a székesegyházból, 1793

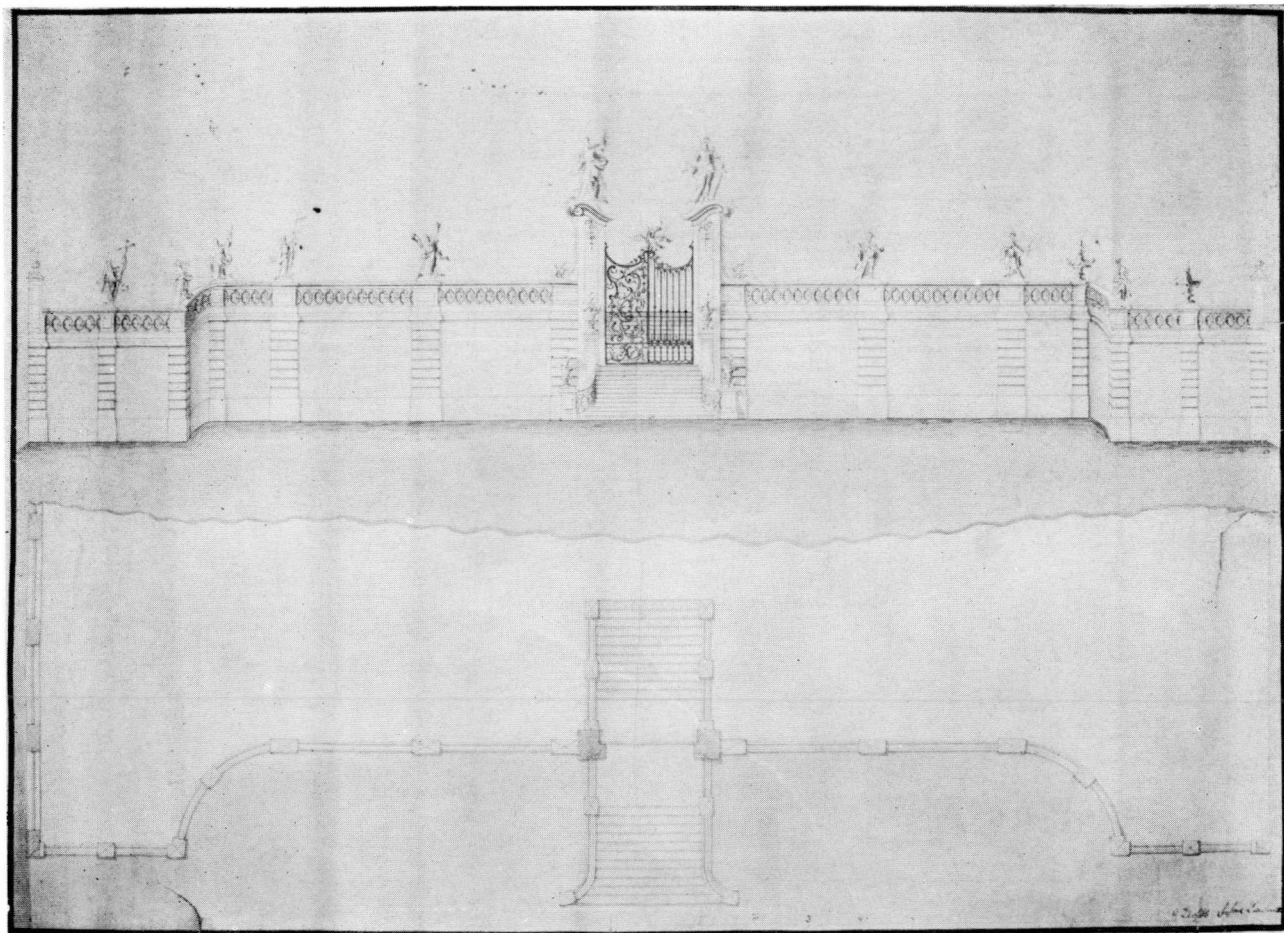

79. A pécsi székesegyház 1782 körül tervezett déli homlokzata, a szerző rekonstrukciója

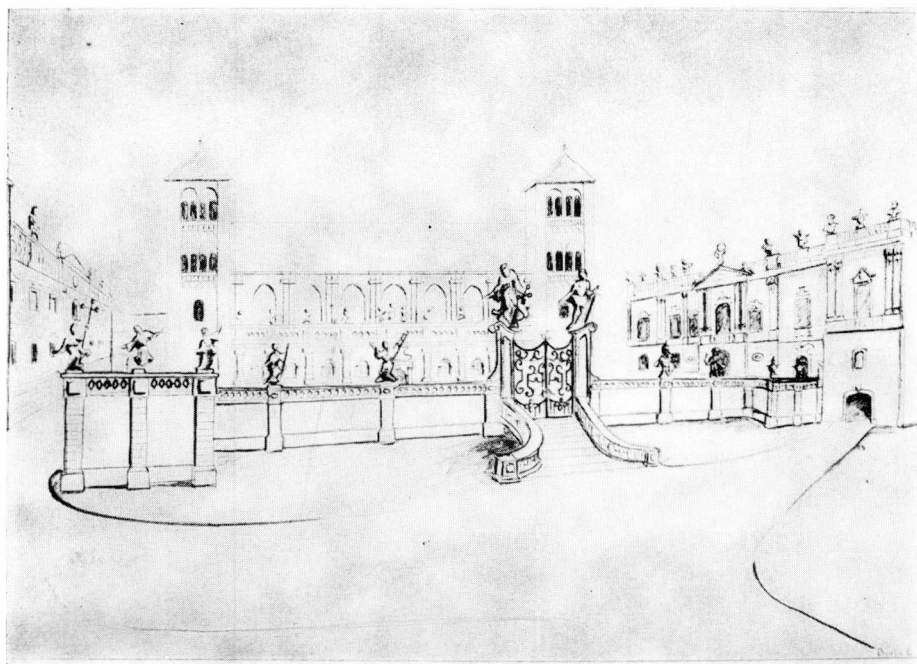

80. A pécsi székesegyház 1782 körül tervezett nyugati homlokzata, a szerző rekonstrukciója

81. Antonio Giuseppe Sartori terve a Dóm tér díszlépcsőjéhez, Krammer János rajza, 1782

82. Antonio Giuseppe Sartori terve a pécsi Dóm tér átépítéséhez, a szerző rekonstrukciója

Ára: 65,— Ft

ISBN 963 05 3839 3

